

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ»**

**Кафедра українознавства,
документознавства та інформаційної діяльності**

Галина Євсєєва
Галина Лисенко
Андрій Перетокін
Світлана Волкова

**УКРАЇНОЗНАВСТВО:
КОРОТКИЙ КУРС ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ**

Навчальний посібник

**Дніпро
ПДАБА
2019**

УДК 94(4 Укр)(075.8)
ББК 63.3 (4 Укр)я73

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Придніпровська академія будівництва та архітектури» (протокол №10 від 23.04. 2019).

Авторський колектив:

Г. П. Євсєєва, д-р наук з держ. управління, проф.;
А. Г. Перетокін, канд. іст. наук, доцент;
Г. І. Лисенко, канд. іст. наук, доцент;
С. П. Волкова, ст. викладач.

Рецензенти:

Г. Г. Кривчик, д-р іст. наук, професор (завідувач кафедри українознавства Дніпровськ. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна);
О. В. Морозов, д-р іст. наук, професор (Академія митної служби України, м. Дніпро).

Українознавство: короткий курс для іноземних студентів /
Г. П. Євсєєва, А. Г. Перетокін, Г. І. Лисенко, С. П. Волкова. – Дніпро: Вид-во ПДАБА, 2019. – 127 с.

У підручнику стислою й доступною мовою розглядаються найважливіші віхи та події української історії з давніх часів до сьогодення. До кожного розділу подано перелік контрольних запитань. Посібник має список літератури, призначений для кращого засвоєння програмного матеріалу. Навчальний посібник розрахований для іноземних студентів усіх спеціальностей вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

УДК 94(4 Укр)(075.8)
ББК 63.3 (4 Укр)я73

© Г.П. Євсєєва, А.Г. Перетокін, 2019
© ДВНЗ «Придніпровська академія будівництва та архітектури», 2019

Зміст

<i>Вступ.....</i>	<i>4</i>
<i>Тема 1. Україна – суверенна демократична держава</i>	<i>5</i>
<i>Тема 2. Населення України.....</i>	<i>17</i>
<i>Тема 3. Історія та сучасність міста на Дніпрі.....</i>	<i>24</i>
<i>Тема 4. Міста України.....</i>	<i>42</i>
<i>Тема 5-6. Українські свята, традиції та звичаї українського народу.....</i>	<i>50</i>
<i>Тема 7. Княжа доба історії України</i>	<i>56</i>
<i>Тема 8-9. Литовсько-польська доба. Українське козацтво.....</i>	<i>63</i>
<i>Тема 10. Хмельниччина і Гетьманщина</i>	<i>70</i>
<i>Тема 11. Україна під владою двох імперій (XIX століття)</i>	<i>77</i>
<i>Тема 12. Україна у XX столітті</i>	<i>84</i>
<i>Тема 13. Україна – незалежна держава.....</i>	<i>90</i>
<i>Тема 14. Культурний розвиток України у XX ст.....</i>	<i>103</i>
<i>Тема 15. Вища освіта в Україні і загальна характеристика ДВНЗ ПДАБА.....</i>	<i>123</i>
<i>Тема 16. Від політехнічного інституту до будівельної академії.....</i>	<i>130</i>
<i>Література</i>	<i>140</i>

Вступ

Особливе місце серед соціогуманітарних дисциплін у вищій школі по праву посідає «Українознавство», яку затверджено Міністерством освіти і науки України як нормативний курс в структурі відповідних навчальних планів та програм для навчання іноземців. Цей курс допоможе студентам-іноземцям комплексно осягнути й засвоїти непрості перипетії української історії від стародавніх часів до сьогодення.

Незважаючи на стислий формат викладу окреслених тем, ми намагалися подати матеріал максимально виважено, неупереджено, конкретно, об'єктивно, в усіх складностях та протиріччях, не уникаючи водночас гострих, суперечливих питань.

Структурно підручник складається із восьми розділів, зумовлених відповідною періодизацією української історії й підкріпленням необхідним методичним забезпеченням. Запропонована схема вивчення навчального курсу дасть можливість студентам зорієнтуватися в подієвих і хронологічних картинах вітчизняного історичного процесу, оволодіти потрібним понятійно-термінологічним апаратом, контрольними запитаннями для самоперевірки, а отже, добре засвоїти програмний матеріал.

Завдання навчального посібника – викласти в доступній і лаконічній формі (без долучення не обов'язкової для вивчення інформації), послідовно і системно глибинні пласти нашої минувшини, різні соціально значущі історичні події, явища, постаті. Наскільки ж нам це вдалося – судити читачам, перш за все студентам, а також усім небайдужим до пізнання непростой української історико-культурної спадщини.

ТЕМА 1. УКРАЇНА – СУВЕРЕННА ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА

Україна – це східноєвропейська країна. Її площа – 603 тисячі 700 км². На заході Україна має державні кордони з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою, на півночі – з Білоруссю, на сході – з Росією. Сучасна Україна має адміністративний поділ на 24 області та автономну республіку Крим. На території країни – 448 великих міст, 897 маленьких міст, 30 тисяч сіл. Столиця України – місто Київ.

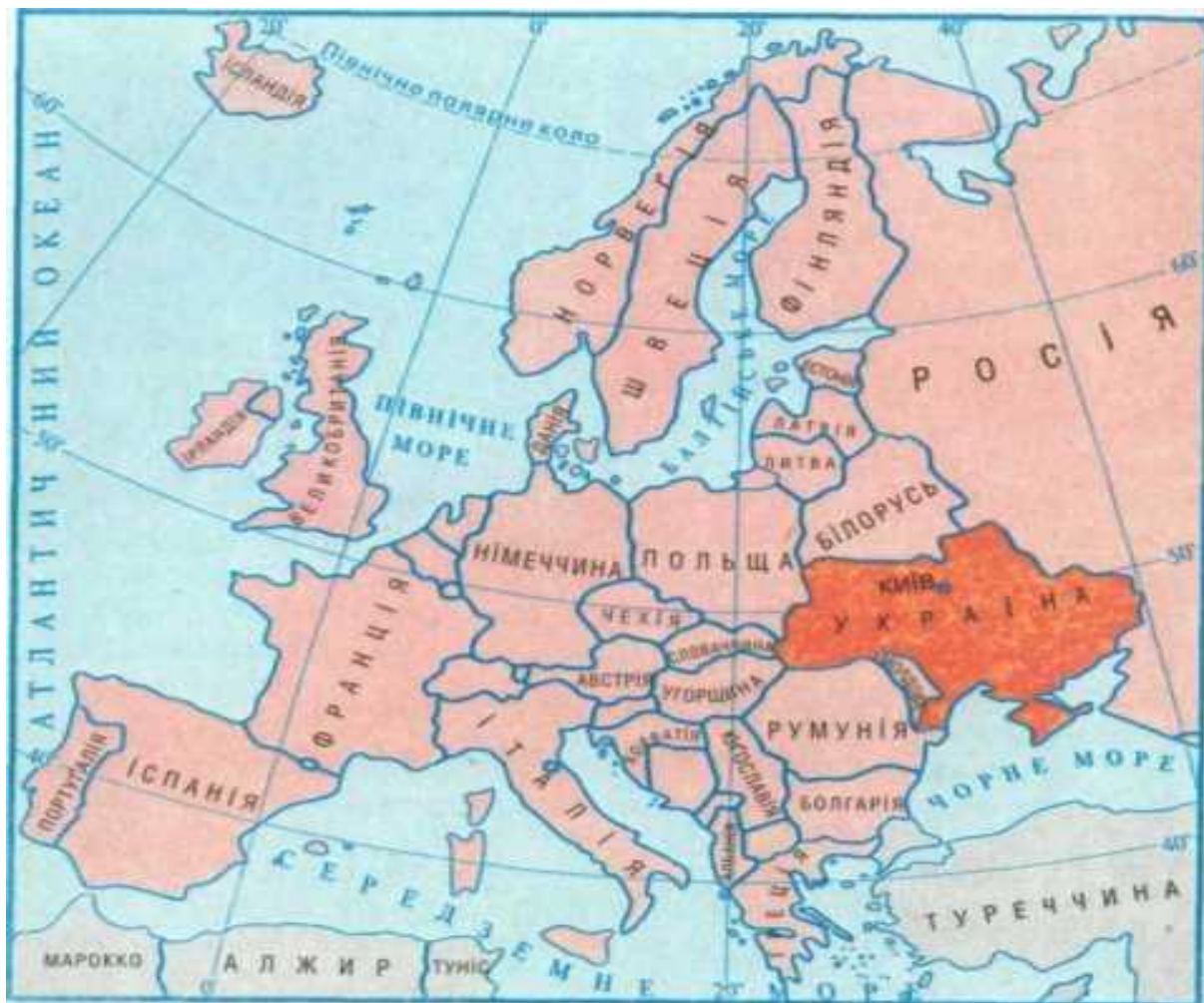

Рис. 1. України на мапі Європи

Україна – це морська держава. Чорне й Азовське моря знаходяться на півдні України. Найбільша річка країни – Дніпро, яка поділяє Україну на дві частини. Є також багато річок – Дністер, Донець, Південний Буг. Велика частина території України (95 %) рівнинна, лише на заході є гори Карпати (гора Говерла, 2061 метр) і на півдні – Кримські гори (гора Роман-Кош, 1545 метрів).

Обов'язковим для кожної держави є *суверенітет*.

Кількість суверенних країн у світі постійно зростає. Перед початком Другої світової війни існувала 71 незалежна держава, у 1947 р. – 81, у 1995 р. – майже 190. Нині членами найбільшої та найавторитетнішої міжнародної організації – Організації Об'єднаних Націй – є **193 країни**, ще дві (Ватикан і Палестина) є країнами-спостерігачами.

Проте й тепер у світі ще існують території, які не мають суверенітету. ООН визначає 16 несамоврядних територій, що знаходяться під управлінням інших держав. Це, зокрема, Бермудські острови, територія Монтсеррат, Фолклендські острови тощо.

Ознакою держави є поділ населення за *територіальним* принципом, наявність чітко визначеної території, обмеженої кордонами. У кожній державі існує *податкова система*, що організовує збирання податків, за рахунок яких фінансується держава.

Більшість держав мають збройні сили, які забезпечують їхню зовнішню безпеку, захист від зовнішніх ворогів. Для сучасних держав характерна також наявність державних символів – *прапору, гімну, герба*, іноді – державного девізу. У більшості держав існує власна *грошова система*, визначена *державна мова*.

Рис. 2. Державний прапор України

Рис. 3. Державний герб України

Рис. 4. Державний гімн України

Форми державного правління. Форма правління визначає організацію влади в країні, порядок утворення, взаємодії органів влади й управління.

Відповідно до цих ознак, держави поділяють на республіки й монархії.

Монархія: абсолютна та обмежена.

Республіка: президентська (США, Бразилія, Мексика), парламентська (Німеччина, Італія), змішана (Франція, Австрія, Польща, Румунія та ін.).

Нині у світі існує майже 140 республік і майже 30 монархій. Найдавнішими республіками в історії вважають Афінську та Спартанську в Стародавній Греції (V–IV ст. до н. е.), Римську республіку (V–II ст. до н. е.).

Більшість сучасних монархій (з них 14 знаходяться в Азії, 12 – у Європі, 3 – в Африці та 1 – в Океанії) – обмежені. Але Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Бруней, Катар і Ватикан залишаються абсолютними монархіями.

Найдавнішою із сучасних монархій є японська, її було встановлено ще в 660 р. до н. е., у Європі – данська, яка існує з 899 р.

За формою державного правління Україна є республікою, що визначено у ч. 1 ст. 5 Конституції України.

Ознаки республіканської форми державного правління:

- 1) главою держави є президент;
- 2) народ є єдиним джерелом влади у державі, який здійснює управління державними і суспільними справами як безпосередньо, так і через своїх уповноважених представників – парламент, главу держави, самоврядні органи;
- 3) державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову;
- 4) можливість притягнення до юридичної відповідальності представників державної влади, у тому числі й глави держави;
- 5) загальнообов'язковість рішень законодавчої влади для всіх інших державних органів і громадян.

Республіка (від лат. *respublica* – суспільна справа) – це форма державного правління, де вища державна влада здійснюється загальнонаціональним представницьким колегіальним органом державної влади – парламентом, обраним громадянами держави на певний термін. В Україні таким органом є **Верховна Рада України** – єдиний законодавчий орган державної влади України, який складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Попередником Верховної ради України є Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), 1-а сесія першого скликання якої відбулася в 1938 р.

Верховна Рада Української РСР 12-го скликання 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 р. – Акт про державну незалежність, оголосивши про створення незалежної держави Україна. У 2001 р. був змінений порядок нумерації скликань. Першим скликанням було оголошено скликання 1990 – 1994 років. З 1990 р. до 2019 р. було 8 скликань. Верховна рада 4-го скликання 8 грудня 2004 р. внесла зміни до Конституції України, передавши парламенту частину президентських повноважень. Верховна Рада шостого скликання 2 лютого 2011 р. внесла зміни до Конституції України, продовживши термін своїх повноважень до 5 років.

Структура Верховної Ради складається з Голови Верховної Ради України, якому допомагають два його Заступники, з апарату Верховної Ради та його Керівника, а також з комітетів, які утворюються з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Верховна Рада України кожного скликання затверджує кількість комітетів, їх

назви та предмети відання, встановлює мінімальну та максимальну кількість осіб, які можуть входити до складу одного комітету.

Персональний склад комітетів формується Верховною Радою України нового скликання шляхом обрання голів, перших заступників, заступників голів, секретарів і членів комітетів. Обрання народних депутатів України до складу комітетів здійснюється на основі пропозицій депутатських фракцій, внесених з дотриманням квот, визначених Регламентом Верховної Ради. Якщо кількість членів депутатської фракції у Верховній Раді України дорівнює кількості комітетів або є більшою ніж кількість комітетів, депутатські фракції направляють не менш ніж по одному представнику до кожного комітету Верховної Ради України.

Голови комітетів, перші заступники, заступники та секретарі комітетів не можуть бути одночасно керівниками депутатських фракцій. Голова комітету, його перший заступник та секретар комітету не можуть бути членами однієї фракції. До складу комітетів не можуть бути обрані Голова Верховної Ради України, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України.

У різних країнах використовують різні назви парламенту. У Сполучених Штатах Америки й у більшості латиноамериканських країн парламент має назву конгрес, в Іспанії – кортеси, у Нідерландах – генеральні штати, у Великій Британії, Канаді, інших країнах Британської співдружності – парламент, у Польщі й Литві – сейм, в Ізраїлі – кнесет, у деяких країнах Сходу – меджліс.

Найбільша чисельність парламентарів є в Китайській Народній Республіці – 2978 депутатів, у Франції – 898 (з них 570 – у нижній палаті), в Італії – 955 (630 – у нижній палаті), у ФРН – 740 (642 – у нижній палаті), у Японії – 752 (500 – у нижній палаті), в Україні – 450.

Відповідно до Конституції України, *Президент* є главою держави, гарантом суверенітету, територіальної цілісності, дотримання Конституції, прав і свобод людини й громадянина. Президент України не входить до

складу жодної з гілок влади, він має особливі повноваження в державі завдяки системі противаг і стримувальних механізмів.

Історія президентства сучасної незалежної України починається з 1 грудня 1991 р. На референдумі народ країни віддав свої голоси за підтвердження акту проголошення незалежності України і обрав першого Президента незалежної української держави – Леоніда Кравчука.

Влітку 1994 р. відбулися позачергові вибори Президента України. Президентом був обраний Леонід Кучма. У листопаді 1999 р. Л. Кучма був переобраний на другий термін. На чергових виборах, що відбулися восени-взимку 2004 р., Президентом України був обраний Віктор Ющенко. Під час його президентства за конституційною реформою 2004 р. українська форма правління зазнала нових змін, що скорочували повноваження Президента.

У 2010 р. на виборах переміг Віктор Янукович, який вступив на посаду Президента 25 лютого 2010 р. У 2010 р. маючи більшість у Верховній Раді України 6 та 7 скликання, представники Партії Регіонів відмінили конституційну реформу 2004 р., у результаті чого значення та вага Президента України значно посилилась. 21 лютого 2014 р. Верховна Рада України відновила дію положень Конституції 2004 р., таким чином скасувавши нові повноваження Президента. Наступного дня тодішнього Президента України Віктора Януковича було визнано таким, що самоусунувся від виконання своїх обов'язків. Виконувачем обов'язків Президента став Голова Верховної Ради України Турчинов Олександр Валентинович. 7 червня 2014 р. наступним Президентом став Порошенко Петро Олексійович. 20 травня 2019 р. новим Президентом став Зеленський Володимир Олександрович.

Конституція України була прийнята 28 червня 1996 р., складається з Преамбули та 15 розділів.

Державний (територіальний) устрій визначає внутрішню територіальну організацію держави, взаємодію центральних і місцевих органів влади. За

державним устроєм виокремлюють прості (унітарні) (від латин. *unitas* – єдність) і складні держави.

Рис. 5. Конституція України (приклад зовнішнього вигляду видання)

Форми державного (територіального) устрою:

1. Проста (унітарна) держава.
2. Складна держава: федерація, конфедерація, імперія.

В *унітарній державі* територіальні одиниці – області, департаменти, землі, штати тощо – не мають навіть елементів суверенітету. У них відсутні власні, окремі від загальнодержавних закони, громадянство, податки. Територія унітарної держави вважається цілісною. В унітарній державі, як правило, діють єдина конституція та закони, створена єдина система державних органів. У міжнародних відносинах унітарна держава – єдине

ціле. Унітарними державами є Польща, Фінляндія, Данія, Франція та ін. Відповідно до статті 2 Конституції України, унітарною є Україна.

У світі існує чимало *федеративних* держав. Це такі держави, як Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Індія, Канада, Мексика, Пакистан, Південно-Африканська Республіка тощо.

Одна з останніх в історії справжніх *конфедерацій* була створена Сенегалом і Гамбією в лютому 1982 р. й отримала назву Сенегамбія. Однак у вересні 1989 р. вона розпалася. Нині конфедерацією, за офіційною назвою, є Швейцарія (повна назва – Швейцарська Конфедерація), але, за змістом швейцарської конституції, вона є федеративною державою.

Імперія – форма державного устрою, яка здебільшого залишилася в історії. Саме такими були Римська, Османська, Британська імперії. Остання з них у ХХ ст. перетворилася на співдружність незалежних держав, до якої входить понад 40 держав (серед них такі великі, як Індія, Канада тощо).

Отже, **Україна** – унітарна, суверенна і незалежна, демократична, соціальна і правова держава, парламентсько-президентська республіка, яка з'явилась на карті світу 24 серпня 1991 р. Парламент України (Верховна Рада) ухвалив Акт проголошення державної незалежності України 1 грудня 1991 р., на референдумі абсолютна більшість населення України проголосувала за створення незалежної держави. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Виконавча влада в державі належить Кабінетові Міністрів, а законодавча парламенту (Верховній Раді України). Найвищим органом судової влади в Україні є Верховний Суд України. У 2019 р. створено Вищий антикорупційний суд України.

Символи української державності – герб, прапор та гімн. Тризуб – **український національний герб**, сучасний державний герб України у формі золотого тризубця особливої форми на синьому полі (Рис. 3); у минулому – герб князів Рюриковичів і Київської Русі. Про походження і значення українського герба Тризуба існують різні теорії, жодна з них не є загально визнаною, але можна виділити кілька теорій, які є

найбільш обґрунтованими – це трактування Тризуба як стилізованого зображення або сокола, або якоря-хреста, або ж це «зброя богів» – птиця-блискавка у синьому небі. 19 лютого 1992 р. Верховною Радою України ухвалена постанова «Про Державний Герб України», якою було затверджено «Тризуб як малий герб України» та головний елемент великого герба.

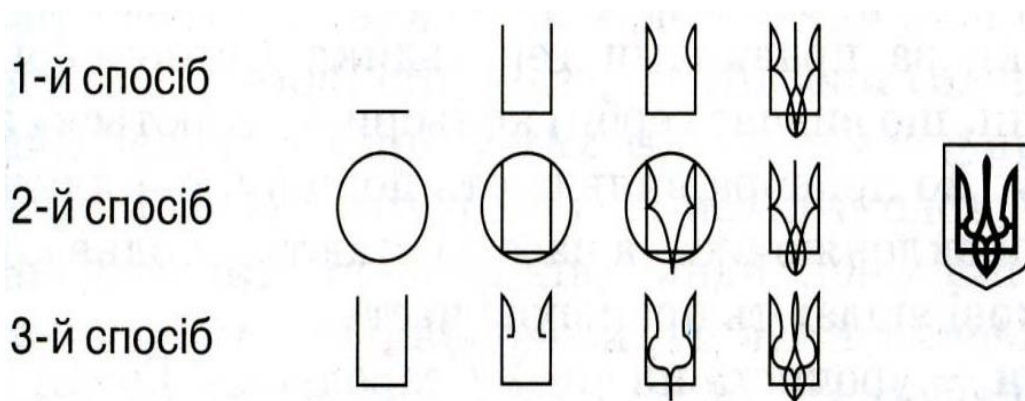

Рис. 6. Способи поетапного зображення герба України

Кольори **державного Прапора України** – синій і жовтий (Рис. 2). З давніх-давен українська земля була хліборобським краєм. Синє море або небо над золотою нивою – зміст, який нині вкладають у кольори Державного Прапора України. За правилами геральдики кольори «читаються» згори донизу.

Державним гімном є перший куплет та приспів пісні «Ще не вмерла України і Слава, і Воля» (слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького) (Рис. 4). Офіційно його «Музичну редакцію» ухвалила Верховна рада України 15 січня 1992 р.; слова гімну затверджено Законом «Про Гімн України» 6 березня 2003 р.

«Ще не вмерла України і слава, і воля,
 Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
 Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
 Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
 І покажем, що ми, браття, козацького роду»

Державна (офіційна) мова – правовий статус мови, вживання якої обов'язкове в офіційних документах та загалом у публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо). В Україні **державна мова** закріплена Конституцією України, а саме ч. 1 ст. 10 Конституції, яка визначає, що державною мовою в Україні є українська мова. 25 квітня 2019 р. Верховною Радою України прийнято закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Рис. 7. Грошова одиниця України - гривня

Грошова система – це визначена державою форма організації грошового обігу, що історично склалася й регулюється законами цієї держави. Її основу становить сукупність економічних відносин та інститутів, які забезпечують її функціонування.

Першим елементом грошової системи України є грошова одиниця. Грошова одиниця – це встановлений законодавством номінал грошового знака, який служить для порівняння цін усіх товарів у даній країні. В Україні відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею є гривня. Введення гривні як національної валюти України було здійснено в ході проведення грошової реформи у вересні 1996 р. Відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні» Національний банк

України з 2 вересня 1996 р. випустив в обіг банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень і розмінну монету номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. А ще пізніше були випущені в обіг банкноти номіналом 200 гривень, а потім 500.

Наступним елементом грошової системи є масштаб цін. Фактично в цій ситуації йдеться про закріплення змісту різних форм, кількості дорогоцінних металів у національній грошовій одиниці. Відповідно до ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» офіційне співвідношення між гривнею і золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Третім елементом грошової системи є види державних грошових знаків, які є позначенням грошей, що мають законну платіжну силу та їх номінали. В Україні існує подвійне законодавче його закріплення. По-перше, ч. 2 ст. 34 Закону України «Про Національний банк України» встановлює, що готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) та монет (металевих). По-друге, відповідно до п. 3.2 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні» передбачено, що грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, які мають визначену на них номінальну вартість. Таким чином, законодавчо встановлюється закритий, вичерпний перелік державних грошових знаків, які можуть знаходитися в обігу на території України.

Міжнародне становище. Україна визнана більшістю країн світу. Вона є членом Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного фонду, Ради Європи, Світової організації торгівлі, Організації Чорноморського економічного співробітництва. Україна розвиває відносини з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО).

Контрольні запитання

- 1. Де знаходиться Україна?*
- 2. З якими країнами має кордони Україна?*
- 3. Яка площа України?*
- 4. Чому Україну можна назвати морською державою?*
- 5. Скільки областей в Україні?*

6. Україна унітарна чи федеративна держава?
7. Яка найбільша річка України?
8. Назвіть орган законодавчої влади в Україні.
9. Що таке виконавча влада?
10. Що таке судова влада?
11. Членом яких міжнародних організацій є Україна?
12. Яка грошова система в Україні?

ТЕМА 2. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Кількість населення. Для визначення кількості населення окремої країни проводять переписи. Перші з них відбулися у XVIII ст., хоча існують свідчення про подібні заходи ще у Давньому Римі. У XIX ст. були одержані перші офіційні дані про чисельність населення більшості країн Європи та деяких країн Америки. В африканських і азіатських країнах (крім Індії та Японії) перші переписи населення відбулися тільки після Другої світової війни.

У наш час у більшості країн їх проводять раз на 5–10 років. Єдиний Всеукраїнський перепис населення за часів незалежності відбувся в грудні 2001 р. Наступний – перенесено на 2020 рік.

Перші спроби оцінити чисельність населення всього світу були в другій половині XVII ст. Тоді населення Землі ледь сягало 550 млн осіб. А зараз у світі живе понад 7,7 млрд осіб (2019 р.) (сайт <http://www.worldometers.info/uk/>).

Таблиця. 1. Перші п'ять країн світу за кількістю населення (2016 р.)

№	Країна	Кількість населення млн осіб	Частка в населенні Землі, %	Частина світу
1	Китай	1376,8	19,17	Азія
2	Індія	1288,5	17,74	Азія
3	США	323,5	4,45	Північна Америка
4	Індонезія	257,6	3,54	Азія
5	Бразилія	205,7	2,84	Латинська Америка

Україна посідає 31-ше місце у світі та 6-те в Європі за чисельністю населення. У 1991 р. в Україні проживало 51,944 млн осіб, а станом на

1 лютого 2019 р. – 42, 122 млн осіб (без Криму). Найбільше українців було у 1993 р. – 52,244 млн осіб.

Українці живуть в інших країнах світу – Росії, США, Канаді, Аргентині, Австралії тощо.

Найвищим природним приростом у світі вирізняються африканські країни: Нігер (33,4%), Уганда (33,2%), Малаві (33,1%).

Найвищі середні показники середньої тривалості життя демонструють Японія (84 роки), Австралія (83 роки), Швейцарія (83 роки), Італія (83 роки), Канада (82 роки), Франція (82 роки), Велика Британія (81 рік), Німеччина (81 рік), США (79 років). Утім учені вважають, що середня тривалість людського життя може сягати 110 – 140 років.

В Україні середня тривалість життя становить 72 років: для чоловіків – 67 років, для жінок – 76,8 років (станом на 2017 р.). «Старіння нації» викликає зменшення частки працездатного населення, посилює тиск на медичні й соціальні установи, важким тягарем податків лягає на плечі працівників, а також спричинюється до подальшого зниження природного приросту населення.

Статевая структура населення.

Біологічні, історичні й соціальні причини впливають на співвідношення чоловічого і жіночого населення. Загалом у світі чоловіків більше на 34 млн. Проте це пояснюється переважанням чоловіків у азіатських країнах. Висока смертність серед жінок в Азії зумовлена принизливим ставленням до них, ранніми шлюбами, численними дітонародженнями, недостатнім харчуванням, постійною важкою працею.

В інших регіонах світу за кількістю переважають жінки. Це пов'язано передусім із біологічними причинами. У світі хлопчиків народжується більше, ніж дівчаток. Утім за рахунок вищої дитячої смертності серед представників чоловічої статі цей показник вирівнюється до 15 років. Серед людей літнього віку домінують жінки. Генетично зумовлено, що середня тривалість їхнього життя на 5–8 років довша, ніж у чоловіків.

В Україні диспропорції у статевій структурі населення дуже помітні: жінки становлять 54 % від усього населення, а чоловіки – 46 %.

Таблиця 2. Динаміка численності населення України

Роки	1991	2018
чоловіки	23,887 млн	19,558 млн
жінки	27,737 млн	22,659 млн

Етнічний склад населення

Сучасний національний склад населення світу є результатом тривалого історичного розвитку. Наука, що вивчає культуру, побут, походження та розселення народів, має назву етнографія (з грец. «етнос» – плем'я, народ і «графос» – пишу).

Більшість учених вважають, що в сучасному світі існує від 2 тис. до 4 тис. націй і народностей. До найбільших за чисельністю націй, у кожній з яких налічується більше 100 млн осіб, належать китайці (понад 1 млрд осіб), хіндустанці (понад 220 млн осіб), американці США (близько 200 млн осіб), бенгальці (близько 180 млн осіб), росіяни (близько 150 млн осіб), бразильці (близько 140 млн осіб) та японці (близько 130 млн осіб).

За національним складом населення вирізняють три типи держав: однонаціональні, двонаціональні та багатонаціональні. Однонаціональними вважаються країни, у яких понад 90 % становлять представники однієї нації. До них належить більшість держав Європи, Латинської Америки, Австралія, арабські країни Аравійського півострова та Північної Африки.

Двонаціональні – це країни, у яких абсолютну більшість становлять дві нації. До цього типу відносять Канаду (де переважають англоканадці та франкоканадці), Бельгію (у якій живуть фламандці й валлони), Кіпр (у якому є греки-кіпріоти і турки-кіпріоти) та деякі інші країни.

Найбільше у світі багатонаціональних країн. Вони переважають в Азії та Африці (крім північної частини). Перше місце у світі за цим показником посідає Індія, в якій проживає понад 150 націй і народностей. Майже стільки

ж їх в Індонезії. Багатонаціональною державою є і США. У Європі такими країнами є Швейцарія, Велика Британія, Іспанія, Боснія і Герцеговина, Молдова. Саме в країнах із багатонаціональним складом населення часто загострюються міжетнічні суперечності.

Пройшовши тривалий шлях становлення, нині **Україна** є державою, в якій проживають представники понад 130 націй і народностей. Усі вони становлять політичну націю – український народ. Конституція України гарантує всім націям і народностям, які мешкають на її території, рівні громадянські, політичні, соціальні, економічні й культурні права і свободи.

Українська нація склалася протягом XII – XV ст. Українці, як правило, круглоголові, високорослі, світлоокі, колір волосся часто світлий. Паралельно у XIV–XVII ст. формувалася й українська мова. В основу літературної мови покладено київсько-полтавський діалект.

Українці належать до великих за чисельністю націй світу. На території України їх проживає 77,8 % від усього населення. Вони становлять абсолютну більшість на всій території держави за винятком Криму, де їхня частка дорівнює 24,3 %, а у Севастополі – 22,4 %.

Етнографічні групи українського етносу найкраще збереглися у Карпатах і на Закарпатті. Досі існують культурно-побутові особливості українських горян: **лемків, бойків, гуцулів.**

В Україні живуть 22,2 % людей, які належать до інших національностей. Це національні меншини (представники націй, що мають свої історичні землі за межами України) та етнічні меншини (їхня історична батьківщина розташована в сучасних кордонах нашої держави).

Етнічні групи в Україні. На території України до корінних народів належать кримські татари, караїми, кримчаки, гагаузи, кримські греки. Тому вони є етнічними, а не національними меншинами. Такі етнічні групи ще називають «бездержавними націями».

Таблиця 3. Національні та етнічні меншини в Україні (за даними перепису 2001 року)

Національність	Кількість		Етнічна група за походженням
	тис. осіб	%	
Росіяни	8334,1	17,3	Національна меншина
Білоруси	275,8	0,6	Національна меншина
Молдавани	258,6	0,5	Національна меншина
Кримські татари	248,2	0,5	Етнічна меншина
Болгари	204,6	0,4	Національна меншина
Угорці	156,6	0,3	Національна меншина
Румуни	151,0	0,3	Національна меншина
Поляки	144,1	0,3	Національна меншина
Євреї	103,6	0,2	Національна меншина
Вірмени	99,9	0,2	Національна меншина
Греки	91,5	0,2	У Приазов'ї національна меншина; у Криму – етнічна меншина
Татари	73,3	0,2	Національна меншина
Цигани	47,6	0,1	Національна меншина
Гагаузи	31,9	0,1	Етнічна меншина
Інші національності	289,8	0,7	

Релігійний склад населення

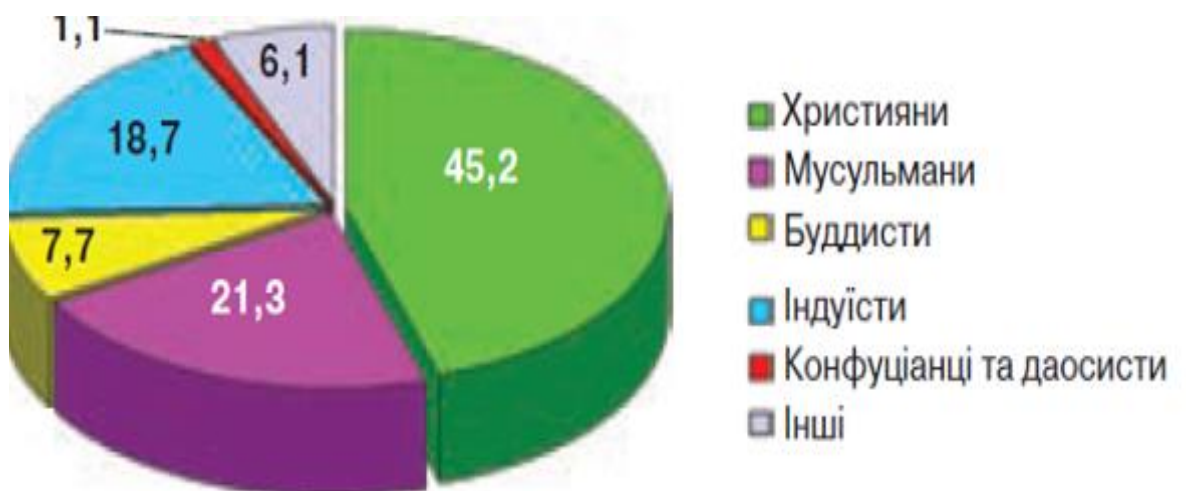

Рис. 8. Релігійний склад населення світу у відсотковому співвідношенні

Таблиця 4. Розподіл населення щодо релігійних сповідань

Україна є світською державою. У ній державні органи не контролюють громадян у сфері релігії, керуючись Резолюцією Парламентської асамблеї Ради Європи, що декларує невтручання держави у релігійні справи. У Конституції України закріплено свободу волі та совісті громадян, можливості сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної.

Україна – багатоконфесійна держава. У її межах існує майже 35 тис. релігійних громад, які є прихильниками близько 90 конфесій (віросповідань). Утім 98 % вірян вважають себе прихильниками християнства. Християнська церква в Україні має понад тисячолітню історію.

Більше ніж половина християн в Україні є прихильниками православ'я.

Близько 20 % віруючих є прихильниками католицької церкви. Серед них приблизно 16 % – греко-католики, а решта – римо-католики. В Україні багато християнських церков протестантського спрямування. Серед протестантів найбільш значні євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, свідки Єгови, адвентисти сьомого дня, харизмати та інші. Кількість прихильників протестантських церков в Україні неухильно зростає.

На мусульманські громади припадає близько 1,2 % кількості релігійних громад. Найбільше мусульман у Криму серед кримських татар. Понад 0,5 % громадян сповідують іудаїзм. Це євреї та караїми.

Контрольні запитання

1. *Що таке населення?*
2. *Скільки мільйонів чоловік живе в Україні?*
3. *Представники яких національностей живуть в Україні?*
4. *В Україні більше православних чи протестантів?*
5. *У яких країнах світу живуть українці?*
6. *Чи проживають мусульмани в Україні?*
7. *Скільки чоловіків і жінок в Україні? Кого менше?*

ТЕМА 3. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ МІСТА НА ДНІПРІ

Перші за часом виникнення слов'янські поселення V – VII ст. в межах сучасного міста Дніпро належать історичним антам, споріднених зі слов'янами. У наступні часи, VIII – IX ст., в місцевості понад Самарою та Дніпровими порогами мешкало слов'янське населення уличів, а в IX – XIII ст. виникло велике слов'янське поселення на Ігреньському півострові (місто **Пересічень**). На **Монастирському острові** в IX ст. знайшли притулок візантійські монахи, які заснували там чоловічий монастир і каплицю.

У 20-х роках XIII ст., після невдалої битви із татаро-монголами на р. Калка, монастир, який існував на Монастирському острові, було знищено. Після татаро-монгольської навали і зруйнування міста на Ігреньському півострові настав час знелюднення. Лише в лісах по Самарі тривало життя нащадків дніпрових слов'ян – бродників, перевізників та «толковинів» (перекладачів з тюркських мов).

Міграція чужоземців по степах сучасної Дніпропетровщини призвела до утворення своєрідної зони відчуження, яка у XV ст. називалася «Дике поле». В козацькі часи ця територія стала складовою частиною земель Запорозької Січі (Війська Запорозького). Управлінський центр Січі розташовувався на території сучасного Нікопольського району. За різних обставин в межах цього району центр Січі п'ять разів змінював місце свого розташування, від чого Запорозька Січ у кожному випадку отримувала іншу назву: **Томаківська** (80-ті роки XVI ст. – 1593 р.), **Базавлуцька** (1593 - 1638 рр.), **Микитинська** (1638 – 1652 рр.), **Чортомлицька** (1652 – 1709 рр.),

Підпільненська (1734 – 1775 рр.)

Богдан Хмельницький реформував Запорозьку Січ, об'єднавши малі кошові утворення в єдиний великий кіш і поділивши земельні володіння Січі на п'ять паланок. Центром Кодацької паланки стало містечко **Новий Кодак** (вперше згадане у 1650 р. як торгівельне козацьке містечко і розташоване поблизу сучасного ж/м Червоний Камінь). Період Нової Січі (1734 – 1775 рр.) зайняв важливе місце в історії нашого краю – поживилося економічне життя, виникло багато поселень (Карнаухівка, Сухачівка, Таромське, Томаківка, Кам'янське, Лоцманська Кам'янка).

Після утворення в 1774 р. Азовської губернії було розпочато діяльність щодо заснування нового губернського міста, в результаті чого у 1776 р. почалось будівництво **Катеринослава Кільченського** як міста-фортеці поблизу оборонної Дніпровської лінії фортець. Після утворення в 1783 р. Катеринославського намісництва і приєднання Криму до Російської імперії Катеринослав було перенесено на високий правий берег Дніпра, де з 1740-х рр. розвивалася козацька слобода Половиця. **Катеринослав Дніпровський** планувався як третя, південна столиця Російської держави, економічний, адміністративний і культурний центр Південної України.

Рис.9. Преображенський собор. Рис.10. Залізничний міст через р. Дніпро

У 1787 р. Катерина II взяла участь в урочистій закладці Преображенського собору, але розбудова міста почалася лише у 1792 р., після закінчення російсько-турецької війни. Смерть князя Потьомкіна і Катерини II припинили розвиток міста і спричинили його перейменування на

Новоросійськ. З 1802 р. Катеринослав почав повільно розбудовуватися у напрямку до масштабів великого промислового центру Південної України, яким він став після відкриття у 1880-х рр. залізниці і Брянського металургійного заводу. Завдяки діяльності О. М. Поля в промисловість міста були залучені вітчизняні та іноземні капітали, які сприяли відкриттю нових заводів (трубопрокатний, залізобробний, чавуноплавильний, пічний, цвяшний,) та активізації торгівлі (залізної, лісної, хлібної). Символом міста Катеринослав на початку 1890-х рр. стала біла акація, пагони якої прикрасили Катерининський проспект. Економічний підйом супроводжувався зростанням кількості культурних установ (освітнянських, медичних, історичних, музично-театральних, релігійних). На початку ХХ ст. через економічну кризу в місті активізувався суспільно-політичний і національний рухи, особливо в період російської революції 1905–1907 рр. Осередком українського життя в місті була «Просвіта», навколо якої згуртувались Д. Дорошенко, А. Кашенко, Д. Яворницький, Я. Новицький. У часи Української національно-демократичної революції, зокрема впродовж восьми місяців 1918 р. місто мало назву **Січеслав**, на честь п'яти Запорозьких Січей, що розташовувались на теренах регіону в різні історичні періоди.

Закінчення громадянської війни супроводжувалося важкою кризою в усіх сферах: економіці, політиці, соціальному секторі. Радянська влада жорстко придушувала усі прояви невдоволення населення. Завдяки непу до 1927 р. промисловість міста була повністю відбудована. Нова економічна політика також принесла нову назву – 20 липня 1926 року Катеринослав став **Дніпропетровськом**, провідним політичним центром Придніпров'я. Одночасно із середини 1920-х років Дніпропетровськ став одним із центрів небаченого раніше індустріального піднесення, що перетворило місто на один з наймогутніших промислових центрів Півдня України. Протягом 20 – 30-х років завдяки здійсненню масштабної культурної програми місто перетворилось на один з найбільших центрів вітчизняної освіти, науки і

культури. Водночас від радянських репресій тільки у 1937–1938 рр. постраждало понад 30 тисяч дніпропетровців.

Дніпропетровська область була однією з найбільш стратегічно важливих через виробництво металу, і тому німецькі війська захопили цей регіон вже в перші місяці радянсько-німецької війни. Відправка промислових підприємств на схід закінчилась перед захопленням міста німцями в серпні 1941 р. Окупація тривала до 25 жовтня 1943 р. і забрала життя близько 30 тисяч мирних мешканців, 75 тисяч дніпропетровців були відправлені на роботи до Німеччини. Видатні захисники Дніпропетровська – Ю. Г. Пушкін, Б. А. Кротов, В. П. Каруна, М. І. Сташков, О. Ф. Федоров, А. Я. Брандис та багато ін.

У повоєнний період Дніпропетровськ перетворився у мегаполіс, який ввійшов до числа найкрупніших міст УРСР та СРСР. Повоєнні десятиліття стали визначальними в нарощування індустріального потенціалу, де особливе місце посів Південний машинобудівний завод – нове величезне підприємство оборонної галузі. Найважливіший напрям спільної діяльності КБ «Південне» і ПМЗ – розробка і створення космічних апаратів наукового, оборонного і народногосподарського призначення. 1970 – 1980-ті рр. – це час найбільш інтенсивного будівництва за всю історію Дніпропетровська. Серед підприємств, побудованих в повоєнний період, – радіозавод, лакофарбовий, шинний, завод шахтної автоматики, нові цехи на заводах ім. К. Лібкнехта, Г. І. Петровського, М. І. Калініна, В. І. Леніна, Комінтерну. Видатні дніпропетровці повоєнного періоду – **О. М. Макаров, М. К. Янгель, В. І. Моссаковський, К. Ф. Стародубов, В. А. Лазарян, П. Нірінберг** та багато ін.

Сучасне місто Дніпро розташоване на р. Дніпро в Східно-Центральній Україні та має населення 1 млн, площу – 415 км².

Дніпро – це велике, динамічне та жваве місто, багато простору, багато повітря, багато води. Якщо порівнювати його з людиною, то можна зробити це двома словами – молоде і красиве. Зелене місто вздовж широкої та

могутньої річки Дніпро має чудові набережні, довгі бульвари та великі парки.

Це також потужний центр високотехнологічних галузей, освіти, машинобудування, ракетобудування, металургії та торгівлі. Місто не тільки славиться своїми галузями, але також зеленими пагорбами, глибокою історією та видатними особистостями.

Центр міста знаходиться на правому високому березі Дніпра, на Придніпровській височині. Поетично місто називається «містом на трьох пагорбах». У нашому місті найдовша в Європі набережна – 23 кілометра.

Рис.11. Січеславська набережна вдень і вночі

Одним з головних об'єктів на оновленій набережній став світломузичний фонтан «Білий Лебідь» (2005 р.), встановлений на поверхні річки навпроти готелю «Дніпропетровськ». Завдяки сучасній технології лазерного розпилення створюються не тільки абстрактні композиції, а й певні фігури. Фонтан обертається і «махає крилами», а струмені води піднімаються вгору на висоту більше п'ятдесяти метрів.

*Рис.12. фонтан «Білий Лебідь»
на фоні веж-близнюків*

Рис. 13. Будівля цирку

Також на набережній можна побачити «Сімейну лаву», «Лаву закоханих» та «Дерево щастя», виготовлені місцевими ковалями і подаровані мешканцям до Дня міста. Цирк розташований на вулиці Січеславська Набережна. Він був побудований за проектом Павла Нірінберга в 1980 р. Будівля, виконана з блискучого металу, обладнана ефектним підсвічуванням, що ніби переносить у казку. Аналогів цій будівлі немає ніде в світі. Вся оригінальність полягає в куполі, що нагадує намет. Це створює відмінну акустику і можливість надійно кріпити підвіску апаратів артистів. На набережній розташовані відомі новобудови – дві 28-поверхові вежі-близнюки.

У нашому місті немає конкретної дати «народження» – День міста традиційно святкують у другу суботу вересня. 19 травня 2016 р. Верховна Рада України згідно Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» прийняла рішення про перейменування міста *Дніпропетровськ на Дніпро*.

Монастирський острів, повний легенд і загадок. На острові стоїть Миколаївська церква побудована в 1999 р., а також відкритий водоспад «Поріг Ревіння», висотою 17 метрів. Пам'ятник великому Кобзареві Тарасу Шевченку – один з найбільших в Україні.

Рис.14. Монастирський острів. Мерефо-Херсонський залізничний міст

Рис.15. Водоспад «Поріг Ревіння» та пам'ятник Тарасу Шевченку

Перший залізобетонний міст у світі і найбільший арочний міст у Європі **Мерефо-Херсонський** знаходиться у Дніпрі. Він є одним з найкрасивіших, який внесений до списку пам'яток архітектури. Його

унікальність у тому, що це єдиний в Європі залізничний міст, який має криволінійну траєкторію (тобто з поворотом). Протяжність мосту – 1610 метрів, він проходить через Монастирський острів.

Рис.16. Літній театр у парку Л. Глоби

Найстарішими парками у Дніпрі є **парк ім. Тараса Шевченка та Лазаря Глоби**, засновані наприкінці XVIII ст. запорізьким осавулом Лазарем Глобою. Центральне місце в парку Л. Глоби – природне озеро, населене рибами та водоплавними птахами. Літній театр, розташований на березі, нагадує лебедя. У 1936 р. в парку була побудована дитяча залізниця, яка діє до наших днів.

Рис.17. Катеринославський бульвар

Катеринославський бульвар був відкритий в 2004 році. Розташований у самому центрі міста і є пішохідною зоною, тут знаходяться торгові центри, ресторани, закусочні. Неймовірно красивий бульвар у вечірній час, коли вогні вітрин і ліхтарів надають йому особливу чарівність. Друга, неофіційна, назва бульвару – «Новий Арбат», головна його окраса – фонтани, бруківка, кам'яні лавки. На одній з таких лавок знаходиться бронзовий пам'ятник Бізнесменові, його поява довгий час була оповита таємницею і деякими легендами. Через деякий час до нього звикли і навіть з'явилися прикмети: якщо потерти сигару в руці чоловіка – до грошового поповнення, а якщо сісти на коліна, то до весілля.

Рис. 18. Єврейський центр «Менора» в м. Дніпро

Найбільший єврейський центр у Європі **«Менора»** знаходиться у нашому місті, його основне завдання – відродження єврейської громади в Дніпрі й в цілому по Україні, а також підтримка ідеї толерантності до різних національностей. Розташовується комплекс у центрі Дніпра, на площі в 50 000 квадратних метрів. Центр складається із семи веж, які символізують храмовий семисвічник – символ народу ізраїлевого. Стіни «Менори» облицьовані спеціально привезеним для цього комплексу єрусалимським каменем, що не має аналогів у світі. Відкриття центру відбулося 16 жовтня 2012 року. У ньому розташовуються сучасні центри освіти і дозвілля, готель, ресторани, конференц-зали, найбільший бенкетний зал в Україні на 1700 місць, музей, концертний зал «Синай», хостел.

Неймовірна кількість музеїв у місті, серед яких **Машина часу, будинок-музей Яворницького, музей українського живопису, художній музей** та інші.

Рис. 19. Будинок-музей Д. І. Яворницького

Дмитру Івановичу Яворницькому було вже за 50, коли він повернувся з еміграції в Україну. Прибувши до Катеринослава (колишня назва Дніпра), професор за 300 карбованців купив ділянку, де й збудував власний будинок, який часто називав «козацьким куренем». Нині в садибі розташований Меморіальний будинок-музей академіка Дмитра Яворницького. Проект будинку належить доброму товаришеві Яворницького – Л. Браницькому. В оселі історик прожив 35 років. На початок листопада 1988 р. Меморіальний будинок-музей академіка Яворницького відчинив двері перед відвідувачами.

Відкриття Технічного музею «Машини часу» відбулося в 2014 році. Тут представлені легкові автомобілі, мотоцикли, вантажні машини, автобуси та інша техніка різних років випуску. Особливо атмосферно передають дух минулої епохи ретро-експонати, серед них заправні колонки, телефонні будки, поштові скриньки та інші атрибути радянської епохи.

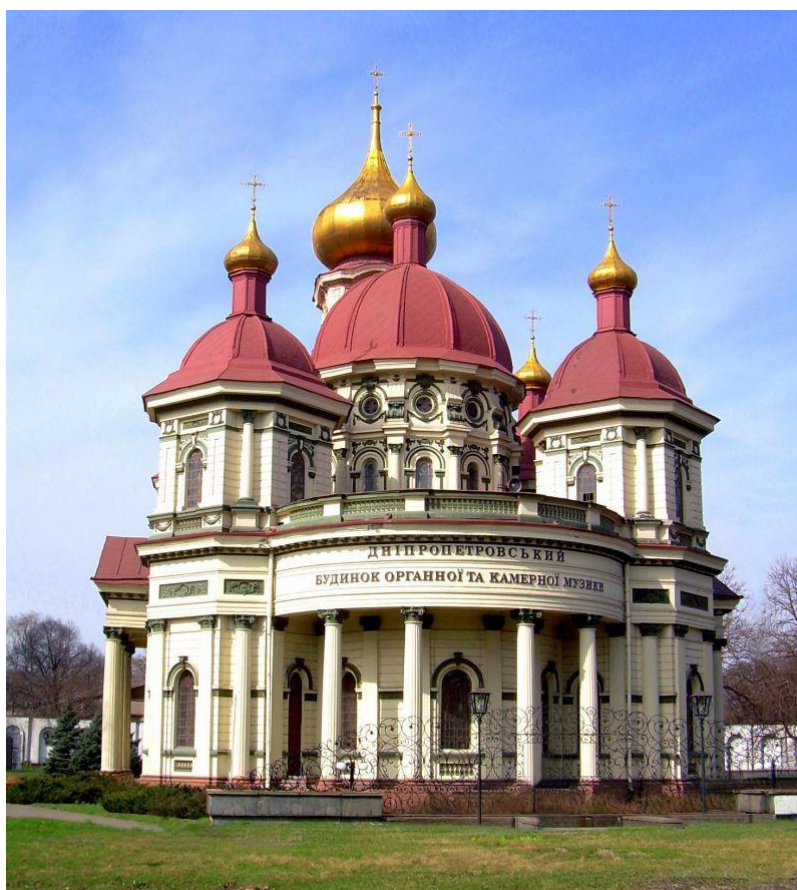

Рис. 20. Будинок органної та камерної музики

Дніпро може пишатися своїм **Будинком органної та камерної музики**. У старовинній Миколаївській (Брянській) церкві, будівництва 1915 року, після тривалої реставрації в 1986 р. було встановлено 12-тонний двомануальний концертний орган виробництва відомої німецької фірми «Зауер». І ось вже протягом багатьох років у цьому прекрасному приміщенні звучать безсмертні музичні твори.

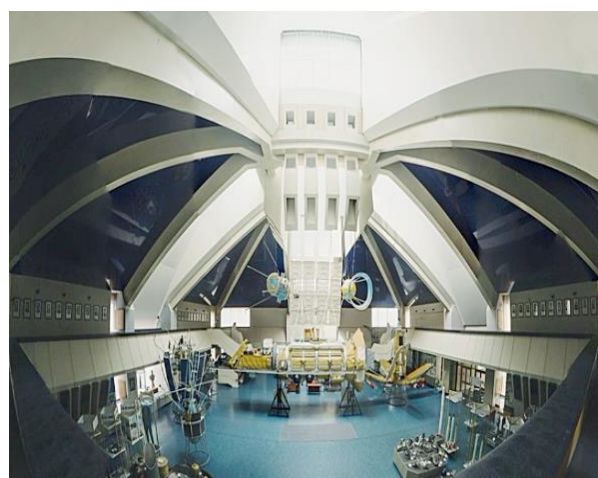

Рис. 21. Музей ракетно-космічної техніки

Дніпро по праву вважається центром української космічної індустрії, тому створення Аерокосмічного музею в місті цілком закономірне. Це єдиний в Україні **музей ракетно-космічної техніки**. У музеї експонуються справжні космічні станції, супутники, бойові ракети і багато інших цікавих об'єктів. Відкриття Аерокосмічного музею НЦАОМ ім. Макарова відбулося 11 червня 1996 року. Тільки у Дніпрі виготовляють ракети «Зеніт», яким немає аналогів у світі. Також тут було створено ракетний щит колишнього Радянського Союзу. Конструкторське бюро під керівництвом М. К. Янгеля створювало ракети Р-12, Р-14, Р-16, Р-36М (відома на весь світ «Сатана»).

Єдиний завод в Україні, побудований з «нуля» за період незалежності країни – **завод «Інтерпайп»**. Його унікальність полягає в сучасних «зелених» технологіях, висококласному обладнанні, також завод дбає про захист навколишнього середовища від шкідливих викидів. Ще одна цікава деталь – на заводі знаходяться арт-об'єкти, створені Олафуром Елліассоном. Завод «Інтерпайп» запрошує всіх бажаючих на безкоштовні екскурсії, де можна ознайомитися з усіма етапами виробництва сталевих виробів.

Рис. 22. Завод Інтерпайп

А от своєрідний рекорд також належить Дніпру – найменше у Європі **метро**, всього 6 станцій з довжиною лінії 7,8 км, зараз активно будуються ще 3 станції.

Найдовший житловий будинок України також знаходиться у Дніпрі – це «Китайська стіна» на проспекті Героїв.

Рис. 23. «Китайська стіна» на проспекті Героїв

Протікає по території Дніпропетровської області **річка Оріль** (притока Дніпра) – вона вважається найчистішою річкою Європи.

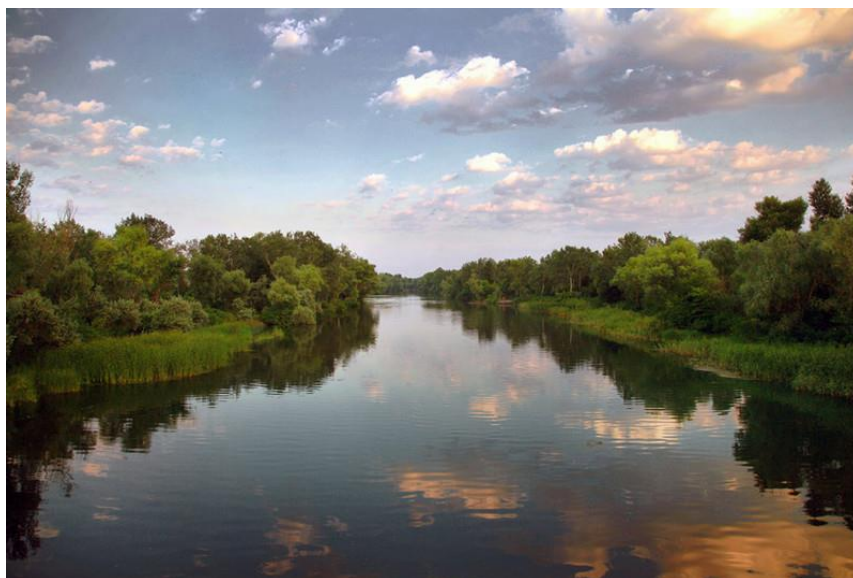

Рис. 24. Річка Оріль

Саме через нашу область пролягає найдовший в світі безпосадочний пасажирський авіа-маршрут Нью-Йорк – Сінгапур. 18,5 годин польоту без посадки.

Нікополь – єдине в Дніпропетровській області та Україні місто, яке веде своє літочислення від дня заснування Запорізької Микитинської Січі. Датою його заснування вважається 1639 р. У 1648 р. тут був обраний гетьманом Богдан Хмельницький. Звідси почалася Визвольна війна 1648 – 1654 рр.

Контрольні запитання

1. *1. Яке містечко було центром Кодацької паланки?*
2. *Чому перший Катеринослав називався Кільченським?*
3. *Чому відбулось перенесення Катеринослава на правий берег Дніпра?*
4. *Хто такий Олександр Поль?*
5. *Що ви знаєте про Дмитра Яворницького?*
6. *Чому місто було перейменовано на Дніпропетровськ?*
7. *Коли з'явилась сучасна назва міста?*
8. *Яка площа сучасного міста?*
9. *Коли святкують День міста?*
10. *Що таке «Інтерпайп»?*
11. *Як називається найдовший житловий будинок в Дніпрі?*
12. *Як називається музей ракетно-космічної техніки?*

THE CITY ON THE DNIEPER RIVER FOR CENTURIES

Dnipropetrovsk (Dnipro) is located near the Kodatsky **rapid** – the first of nine. The rapid on the Dnieper is a rock ridge across the river, through which the water breaks down, falling down the slope. Dnieper rapids in the days before Dniproges times rose from water to a height of five meters and were very dangerous for navigation. There were nine such rapids. In 1656 by the orders of Zaporizhzhya Sich it was established a community of guides to provide navigation through the Dnieper rapids.

The territory of the modern city of the Dnieper and the region was an **integral part of the lands of the Zaporozhian Sich** in the Cossack times. Having created the Zaporozhian Army and its armed forces, the Ukrainian Cossacks sent their weapons not only to the south against the Tatars and the Turks, but also to the north, against the Polish authorities, demanding rights.

The Polish government took the Cossacks into service - in the so-called **register**, so that they protected the Polish borders. Part of the Cossacks who did not fall into the register was engaged into military craft in southern Ukrainian lands and even territories of neighboring states. With the help of «seagulls» they captured and destroyed the Turkish ports: Kilia, Akerman, Varna, and in 1613 they attacked Trapezund and destroyed Sinop, and in 1615 they burned the outskirts of Istanbul. In 1616, Kafa was captured and burned, and thousands of slaves were released. The sea expeditions were very risky, but they gave a lot of prey and weakened the Turkish-Tatar pressure on the Ukrainian lands. The Turkish sultan demanded that the Polish king calm the Cossacks, threatening the war.

In 1635, the Sejm of Poland sent troops to the Dnieper River. In addition, with the goal of better defense from the Turks and Tatars, as well as for controlling the Cossacks, it was decided to build a **Kodak fortress** near Kodatsky rapid (the remnants of the fortress are in the village of Stari Kodaki near the Dnipro airport).

The construction of the fortress was headed by the French military engineer Guillaume Levasser de Boplan. The fortress was built on the right bank of the

Dnieper, on a high rock, controlling the Dnipro river with the Kodatsky rapid, as well as the mouth of the Samara River, which dipped into the Dnieper from the left bank. Ground and wood served as the building material for the fortress.

In 1635 the Cossacks seized the fortress, killed all the military, destroyed the fortress shafts, and the cannons were taken to the Sich. In 1639, the Kodak Fortress was restored (by the design of the German engineer Getcant) along with the ruins of the first. The new fortress was much stronger than the first, built on the most modern at that time examples of fortification art. Material for its construction also was the ground and the wood.

The sizes of the fortress were designed for 800 people. The total area of fortress on the outer edge of the ditch was 21 hectares, the area of internal space was 4.4 hectares! The main element of the fortification was a shaft which width at the foundation – 40.5m, height – 12.8m; the depth of the ditch is 11 m, the width below is 15 m, and at the top it is 28 m!

Historians raised the question of the beginning of the **chronology of the city of Dnipro from 1635**, since the foundation of the fortress Kodak.

Student of the Pridniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture Lozovenko Yuriy under the direction of the senior lecturer of the Department of Design of Architectural Environment Tovstik T.M. prepared a thesis on the topic "Formation of the museum and tourist complex “Kodak fortress” with remarkable suggestions on restoration of the historical monument and its functioning.

Bohdan Khmelnytsky reformed Zaporozhian Sich, sharing the lands of Sich into five palanka. The Kodak Palanka's Town Center became the town of **Novy Kodak**.

In connection with the emergence of the town of Novy Kodak, the town that was located near the Kodak Fortress, built by the Poles, was called the **Old Kodak**. In 1652, in Novy Kodak as a military-administrative center of the Kodak palanka, Cossacks built new settlements, and the town began to grow rapidly.

In the eighteenth century the city of Novy Kodak **became an important**

administrative center, which controlled about 12 thousand square kilometers of right bank lands and the Dnieper islands. The city was the center of development of trade, crafts, culture, and, accordingly, during the implementation of the Russian project, called «Ekaterinoslav the Dnieper», due to its resources, it became its immediate predecessor.

The period of New **Sich** (1734 – 1775) occupied an important place in the history of our region – the economic life revived, many settlements appeared (Karnaukhovka, Sukhachivka, Taromske, Tomakivka, Kamyanske). Part of the Cossacks after the destruction of Sich escaped and set up the Danube Sich (1775–1828). Cossacks living in settlements and towns were transformed into state-owned villagers. Zaporizhzhya lands were included in the Novorossiysk province and distributed privately to foreigners who were in Russian citizenship, Russian officials and officers, as well as Ukrainian landlords.

After the formation in 1774 of the Azov province, activity was begun on the establishment of a **new provincial city**, which resulted in the construction of Ekaterinoslav Kilchensky as a fortress town in 1776, near the defensive Dnipro line of fortresses.

After the formation in 1783 of the **Katerynoslav governorship** and the accession of the Crimea to the Russian Empire, **Katerynoslav was transferred to the high right bank of the Dnieper**, where from the 1740's developed the Cossack settlement Polovitsa. Ekaterinoslav Dniprovsky was planned as the third, southern capital of the Russian state, economic, administrative and cultural center of Southern Ukraine.

At the beginning of 19th century the city of Yekaterinoslav had only 6389 inhabitants, in 1865 – 22,816, in 1887 – 48,000 and in 1897 the population had increased to 121,200 people. For the last thirty years of the century the population of the city increased 5 times.

Two men: the Englishman Mr. John Hughes (who developed the Donetsk coal deposits) and Ukrainian Alexandr Pol', who opened the Kryvyi Rih iron ores.

The Donetsk coal was necessary for melting the pig-iron of Kryvyi Rih ore and there was a need for a connecting railway. It wasn't until 1881 when the sanction for its construction was received and **in 1884** it began to work. The constant metal bridge through Dnieper was opened. From this moment the city began to grow quickly.

After the revolution of 1917 and the subsequent Civil War the city was in ruins and an infinite change of authorities for some years. All this resulted a paralysis of industry and transport. During eight months of 1918, in the period of Hetman (the Chairman of Ukraine), under the decree of Hetman Pavlo Skoropads'kyi, the city was called **SICHESLAV**.

In 1926 the city of Yekaterinoslav was renamed – **Dnipropetrovsk** had appeared.... The Dnipropetrovsk (Dnepropetrovsk in Russian) city name consists of two words: «Dnipro» (the Dnieper River) and «Petrovsk» (named for Petrovsky). Grigoriy Petrovsky (1878-1958) was the first Parliament (Soviet) leader of the new communist Ukrainian republic. Petrovsky was later involved in the organization of the Holodomor!!!

Dnipro has been the major center of the steel industry from the beginning of the 20th century until the present.

It has also been dominant in the spacebuilding industry since the 1950s.

The rocket plant became a significant factor in the arms race of the Cold War. According to the Soviet government's decision, the city of Dnipropetrovsk was officially closed to foreign visitors in 1959. No citizen of a foreign country (even of the socialist ones) was allowed to visit the city or district of Dnipropetrovsk. After the late 1950s ordinary Soviet people called Dnipropetrovsk «the rocket closed city». Only during perestroika Dnipropetrovsk was opened to foreigners again in 1987.

ТЕМА 4. МІСТА УКРАЇНИ

В Україні є регіони з різними природно-географічними умовами і культурно-історичними традиціями. Та частина країни, яка знаходиться на схід від річки Дніпро, називається Лівобережна Україна, на захід - Правобережна. На Лівобережжі виділяються, перш за все, такі історичні регіони, як Слобідська Україна, Донбас (Донецька і Луганська області). Харків є найбільшим містом Лівобережної України, центром Слобідської України. На Правобережжі виділяються наступні історично склалася регіони – Галичина (з центром у Львові), Волинь (з центром у Луцьку), Буковина (з центром у Чернівцях), Закарпаття (з центром в Ужгороді).

В Україні 460 великих міст, а найбільші з них – Київ, Харків, Одеса, Львів та інші.

КИЇВ – столиця України й одне із найстаріших міст України. Києву більше як 1500 років. Місто розташоване на річці Дніпро, яка поділяє його на дві частини.

Існує легенда, що три брати – Кий, Щек, Хорив та їхня сестра Либідь були засновниками Києва. Місто назвали на ім'я старшого брата – Кия.

Київ – політичний і адміністративний центр України. У місті працює Уряд, Президент і Верховна Рада (Парламент), є посольства різних країн.

*Рис. 25. Памятник
Кий, Щек, Хорив, сестра Либідь*

Рис. 26. Майдан Незалежності

*Рис. 27. Памятник
Оранта України*

Сучасний Київ – це важливий промисловий, науковий і культурний центр України. Центральна вулиця міста називається Хрещатик і має довжину 1,2 км. Київ – місто вищих навчальних закладів, серед яких найбільш відомий Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка,

Києво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад у Східній Європі.

В столиці України є великий культурний потенціал. Тут знаходиться близько 200 унікальних архітектурних пам'яток, 33 театри, зокрема Національна опера, Український драматичний театр, ляльковий театр, Театр російської драми, цирк тощо.

У Києві більше 30 музеїв – музей українського мистецтва, історичний музей, музей відомого українського поета та художника Тараса Шевченка, поетеси Лесі Українки та ін.

На вулицях міста можна побачити пам'ятники видатним українцям: Володимиру Великому – хрестителю Київської Русі (це найстаріший пам'ятник міста, один із символів Києва), княгині Ользі, Богдану Хмельницькому – українському гетьману (XVII ст.).

*Рис. 28. Пам'ятник
Володимиру Великому*

*Рис. 29. Пам'ятник
Богдану Хмельницькому*

*Рис. 30. Пам'ятник
княгині Ользі.*

Київ – місто спортсменів. Тут працює близько 25-ти стадіонів, 35-ти басейнів, 5000 спортзалів та Палац спорту. Серед киян багато чемпіонів світу, наприклад, футболіст Андрій Шевченко, всесвітньовідомі боксери брати Клички, Василь Ломаченко.

Рис. 31. Києво-Печерська лавра

Рис.32. Маріїнський палац

Рис.33. Золоті ворота

У Києві зберігаються унікальні пам'ятки архітектури. Найдавніші з них – Софійський собор (1037 р.), де була відкрита перша бібліотека, навчалися перші іноземці та перекладалися перші унікальні християнські книжки, «Золоті ворота» (XI ст.), які колись були головним входом до Києва, Кирилівська церква (XII ст.), Маріїнський палац (XVIII ст.), Андріївська церква (XVIII ст.), Києво-Печерська лавра – один з перших монастирів Русі (1051 р.).

Київ – одне з найзеленіших міст світу, в ньому налічується більше 60 парків. Навесні і влітку, коли цвітуть каштани, місто нагадує один великий парк.

ХАРКІВ – місто на північному сході України, друге за кількістю населення місто України (після Києва). З грудня 1919 по червень 1934 року Харків був столицею України.

Харків – один з найбільших промислових центрів України. Тут є великі машинобудівельні та металообробні заводи, також підприємства енергетичного машинобудування та електротехнічної промисловості, підприємства хімічної промисловості, парфумерно-косметична фабрика та ін.

Рис. 34. м. Харків. Площа свободи

Рис. 35. Бібліотека ім. Короленка

В Харкові є 60 науково-дослідних інститутів, 30 вищих навчальних закладів, 8 музеїв, міська картинна галерея, 7 театрів, 80 бібліотек, коледжі, школи. Харків пишається найпершим у Східній Європі кінотеатром – «Брати Боммер», а також площею Свободи (центральною площею Харкова), яка є 5-ою у світі за величиною (11,6 га).

На заході України знаходиться **місто ЛЬВІВ** – одне з найстаріших міст України. Заснував його близько 1250 року князь Данило Галицький, один з відомих князів давньої Русі-України, на честь свого сина Лева. Назва Львова в різні часи і різними мовами звучить по-різному: Leopolis – латинською, Leontopolis – грецькою, Lemberg – німецькою, Lwów – польською, а туристи часто називають його містом Лева.

Рис. 36. Оперний театр

Рис. 37. Старий Лев на площі Ринок

Місто часто називають культурною й туристичною столицею України. 55% всіх пам'ятників архітектури України розташовані у Львові. Там є 32 музеї: найбільші серед них – Історичний музей, Львівська картинна галерея, а також є музеї пива, зброї, пошти, залізниці, друкарства, скла, меблів і порцеляни, релігії, аптека-музей тощо. Сьогодні Львів – це скарбниця історії й культури. Тут можна побачити багато різних монументів і єдиний у світі пам'ятник Посмішці, який змінюють кожні вісім років.

У Львові багато соборів, монастирів, Духовна академія, адже місто є великим релігійним центром України.

Рис.38. Університет імені Івана Франка у Львові

Саме у Львові знаходиться один з найстаріших у Центральній Європі й перший заснований в Україні університет, а також багато різних інститутів, консерваторія, декілька театрів, чимало різних клубів та спортивних споруд. Спорт у Львові має давню історію: у місті відбулися перші в Україні футбольний (1894 р.), хокейний (1905 р.) та ватерпольний (1914 р.) матчі.

Місто **ОДЕСА** засноване у 1415 р., знаходиться на берегах Чорного моря. Це найбільший міжнародний порт на Чорному морі, в якому перевантажують зерно, цукор, вугілля, нафтопродукти, цемент, метали, деревину, продукцію машинобудівельної промисловості. Одеса також великий промисловий, культурний і науковий центр. Основні галузі промисловості – це переробка нафти, машинобудування, суднобудування і судноремонт, харчова і алкогольна промисловість, деревообробна і хімічна промисловість. Промислово-товарний ринок «7-й кілометр» біля Одеси є найбільшим торговим комплексом у Східній Європі. Одеса також науковий центр. В Одесі є відомий у всьому світі очний інститут імені Філатова, де роблять складні операції і повертають людям зір.

Рис.39. Промислово-товарний ринок «7-й кілометр» біля Одеси

Одеса – прекрасний курорт, м'який клімат, багато сонячних днів (більше 290 на рік).

Центральна вулиця міста називається Дерібасівська – як прізвище засновника міста Дерібаса (Хосе де Рібас). Ця вулиця дуже коротка, але дуже відома. Тут жило багато видатних людей: відомий хімік Д. Менделєєв, видатний хірург М. Пирогов, а також відомий поет О. Пушкін.

В Одесі знаходяться відомі Потьомкінські сходи (1826–1841рр.), що мають 192 сходинки. Вони були збудовані графом Воронцовим як подарунок на день народження його дружині – першій красуні міста. У радянські часи сходи були перейменовані у пам'ять повстання на кораблі «Потьомкін» у 1905 році.

Рис. 40. Пам'ятник Невідомому матросу *Рис. 41. Потьомкінські сходи в Одесі*

Приморський бульвар – найкрасивіший у місті. Звідси добре видно панораму порту. Уздовж всього бульвару є прекрасні архітектурні ансамблі. Там знаходиться пам'ятник поетові О. Пушкіну. Велику територію займає Центральний парк культури і відпочинку ім. Т. Шевченка, де є пам'ятник Невідомому матросові. Вічний вогонь біля нього нагадує людям про великий подвиг захисників Одеси під час Другої світової війни. Одеса – місто-герой.

Рис.42. Панорамний вид Одеси. У центрі – Одеський оперний театр.

На задньому плані – Одеський порт.

Одеський національний академічний театр опери та балету. Його будівля (1884–1887 рр.) є однією з найкрасивіших архітектурних споруд Європи. У ньому бували видатні письменники і композитори, виступали великі співаки – Шаляпін, Карузо, Собінов, танцювала Ісидора Дункан. Також в Одесі є театри: Музичної комедії, Український театр ім. В. Василька, Філармонія, «Дім клоунів», Театр ляльок та інші.

Контрольні запитання

1. Які найбільші міста України ви знаєте?
2. Яке місто було столицею України до Києва?
3. Де знаходиться один з найбільших промислових центрів України?
4. Яке місто займає друге місце в Україні за кількістю населення?
5. У якому місті України розташовані 55% всіх пам'ятників архітектури України?
6. У якому місті України є найбільший міжнародний порт на Чорному морі?
7. Яке місто України має площу, що є 5-ою у світі за величиною (11,6 га)? Як називається ця площа?

Тема 5-6. УКРАЇНСЬКІ СВЯТА, ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ

Український народ здавна любив і працювати, і святкувати. Народні свята – це складний фольклорний комплекс, в якому об'єдналися і зберігаються народні традиції святкування стародавніх язичницьких свят, згодом до них додалися християнські релігійні празники і державні та міжнародні свята.

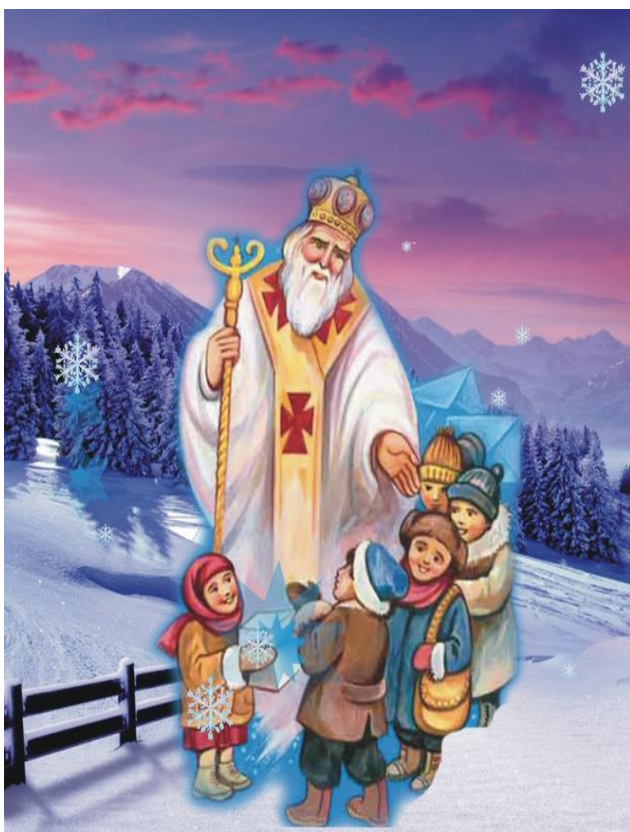

Рис. 43. Листівки із зображенням Святого Миколая та святкування Різдва Христового

19 грудня український народ завжди вшановував **святого Миколая**. Це веселе свято, на яке господарі кликали гостей, пили пиво, їздили на конях навколо села і співали. Народ любить Миколая, бо, за легендами, цей святий захищає від стихійного лиха: рибалок – на воді, чумаків – у дорозі. Нині святого Миколая найбільше чекають діти, навіть пишуть йому листи, бо приносить він дарунки тим, хто гарно поведився протягом року і добре вчився. У цей день традиційно багаті і небайдужі люди відвідують дитей-сиріт у дитячих будинках і школах-інтернатах, вручають їм щедрі дарунки.

Від Нового року до 7 січня тривають у навчальних закладах України різдвяні канікули. З давніх-давен 6 січня в кожній українській родині відбувалося магічне дійство. Вся сім'я готувалася до **Святвечора**. Господиня готувала 12 страв, серед яких обов'язково повинні бути узвар (компот із сухофруктів), кутя (страва з вареної пшениці з медом, маком і горіхами), а також млинці, вареники, гриби, риба та інші пісні страви. Діти допомагали матері створювати цей образ багатства, щастя, миру і спокою у своєму домі. Щоб увесь рік жити багато, господар увечері вносив у хату сніп жита – «дідух» – і ставив його на покуті під образами. Це символ здоров'я і врожаю. І лише коли на небі з'являлася вечірня зірка як символ народження Сина Божого, сім'я сідала за святковий стіл. Це спільна вечеря всього роду, на якій згадують усіх живих і померлих родичів, а після неї діти носять вечерю дідові, бабусі та близьким родичам.

7 січня – день **Різдва Христового**. У цей день юнаки і дівчата починають колядувати – ходять від хати до хати групами по кілька чоловік і співають колядки – пісні-побажання щастя, здоров'я і гарного врожаю.

У день Різдва Христового збирав людей вертеп – ляльковий театр, який виник в Україні за часів гетьмана Конашевича-Сагайдачного (до 1600 року). Текст вертепної драми складався з двох частин. Першу частину – святу – створили в Академії Київській, у ній розповідається про Віфлеєм і народження Ісуса. Друга частина тексту народна, вона постійно змінюється (залежно від місцевих умов, історичного періоду та здібностей самих

акторів). У народній частині вертепу висміювались і поляки, які окупували Україну, і «попи» – служителі церкви, які забули про свою роль. Центральною постаттю вертепу став Запорожець, який не боїться самого чорта і б'є всіх підряд, співає і танцює гопака, але за цими веселощами відчувається смуток, бо за наказом російської імператриці Запорозька Січ вже зруйнована москалями...

Рис. 44. Святкування старого Нового року

Серед зимових народних свят зберігається **Щедрий вечір** – 13 січня. Цього вечора молодь співає щедрівки, жартує, водить «Маланку», а вранці 14-го січня посіває житом – пшеницею на врожай, на щастя. Це свято Василя, або старий Новий рік.

Рис. 45. Святкування Масниці

Цикл весняних народних свят пов'язаний у слов'ян із пробудженням природи. Народ бачить весну в образі гарної молодої дівчини з вінком квітів на голові. Головним святом весняного циклу є Великдень – найбільше християнське свято. Перед ним триває 40-денний піст, коли люди не їдять їжі тваринного походження – м'яса, яєць, молокопродуктів. Останній тиждень перед великим постом називається **Масниця**. Головною їжею є вареники з сиром і сметаною, гречані млинці в маслі. І в інших народів зберігся звичай пекти млинці в цей час, як символ Сонця.

Останній тиждень перед Великоднем називається білим, або чистим. На цьому тижні віруючі люди суворо дотримуються посту. Селяни вірили, що це найкращий час для сівби ранніх зернових культур. Найважливішим днем цього тижня є четвер. Чистий четвер – це день весняного очищення. Ще до сходу сонця люди прибирали на подвір'ї і в хаті, щоб все було чистим і святковим. Існує повір'я, що в Чистий четвер до сходу сонця ворон носить

своїх дітей купати в річці. Хто скупається раніше від них, той буде здоровим протягом всього року.

Рис. 46. Святкування Великодня

На **Великдень** всі люди йдуть до церкви, всім, кого зустрінуть, говорять «Христос Воскрес!», а у відповідь чують «Воістину Воскрес!» Ці слова, за народним віруванням, мають магічну силу. Перед Великоднем господині готують святкові страви – печуть паски, ковбаси, роблять сир, масло, купують сало, м'ясо, розмальовують крашанки і писанки – і все це несуть до церкви святити. Після літургії люди цілуються і обмінюються писанками чи крашанками, які мають велику силу. Це як побажання бути здоровим весь рік. Повернувшись додому, родина сідає за стіл та їсть освячену в церкві їжу. За народним повір'ям, навіть сонце на Великдень грає, приносить у дім щастя і здоров'я. А через тиждень після Великодня приходив поминальний тиждень, або **Радунця** чи «гробки», коли вся родина ходила на цвинтар до своїх померлих родичів.

Рис. 47. Святкування свята Івана Купала

Серед літніх народних свят найбільше уваги привертає **свято Івана Купала**. Це день літнього сонцевороту, коли день найдовший, а ніч найкоротша (за старим стилем 24-го червня, а 7-го липня – за новим). Це свято відбувається на березі річки з багатьма обрядами та піснями. Дівчата плетуть собі вінки, збирають різні трави, які в цей день мають чудесну силу. Ввечері хлопці розпалюють багаття, танцюють навколо нього і стрибають через вогонь. Дівчата кидають свої вінки у воду, вірячи, що чий вінок хлопець дістане, та дівчина цього року вийде заміж. Потім співають пісень, наряджають деревце Купалом, приносять йому дари, а ляльку Марену, як символ смерті, топлять у воді. День Івана Купала святкується і тепер в Україні. Правда, ніхто зараз не шукає в ніч на Івана Купала цвіту папороті, а раніше люди вірили, що цвіте ця рослина тільки в Купальську ніч і хто квітку папороті знайде, той зможе зрозуміти мову будь-якої тварини чи птаха, зможе побачити, де в землі скарби заховані і здобути їх.

Подібні звичаї існували та й досі існують у багатьох індоєвропейських народів. Купальські вогні горіли раніше по всій Європі, через них стрибали, навколо них співали пісень, дівчата також плели вінки, потім зберігали їх на горищі, бо вірили в їх цілющу силу. Болгари, наприклад, використовували трави з вінків, якщо хтось у родині хворів. Серби вірили, що вінок захищає дім від злих духів. У Індії хлопці й дівчата ставили молоде деревце посеред села і прикрашали його, а потім танцювали навколо нього. А в Англії на святого Івана люди прикрашали своє житло зеленим гіллям з дерев. У всіх країнах це свято веселе й радісне.

Літні народні свята пов'язані також із сільськогосподарськими роботами. 12 липня святкували **Петра й Павла**, ішли до церкви, пекли пампушки з сиру, яець і борошна, які називали мандрики. У цей день перестає кувати зозуля, а через тиждень, коли дозріють жито й пшениця, господині проводили *зажинки* – жали перший сніп нового врожаю, потім всі виходили на жнива. До 1930-х рр., коли з'явилися в Україні перші комбайни, хліб збирали вручну, за допомогою серпа і коси. Збирали врожай з піснями.

Коли жнива закінчилися, справляли **обжинки**. Женці збирали колоски в полі, плели з того колосся один спільний вінок, вибирали найкращу дівчину, клали їй на голову той вінок і з піснями обходили всі двори, бажаючи господарям добра. Господарі запрошували до хати на смачний обід, дарували дрібні монети.

Контрольні запитання

1. *Що таке народне свято?*
2. *Які ви знаєте зимові українські свята?*
3. *Чому український народ особливо шанує святого Миколая?*
4. *Що вам відомо про Святвечір?*
5. *Розкажіть, на які свята українці співають колядки, щедрівки?*
6. *Що ви дізнались про виникнення лялькового театру в Україні?*
7. *Які весняні народні свята збереглися в Україні?*
8. *Чи є в інших народів свята, схожі на свято Івана Купала?*
9. *Які літні народні свята залежать від сільськогосподарської діяльності людей?*

ТЕМА 7. КНЯЖА ДОБА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На території України перші люди з'явилися близько 1 (одного) мільйона років тому. Давніми предками слов'ян (праукраїнців) були **трипільські племена**. Трипілля – це назва села біля Києва. Тут уперше знайшли залишки стародавньої культури IV-III (четвертого-третього) тисячоліття до нашої ери. Основний вид занять трипільців – землеробство і скотарство. Трипільці жили родовими общинами.

В епоху залізного віку (VII-III століття до нашої ери) в Південну Україну прийшли **скіфи**, які залишили багато чудових ювелірних виробів після себе (так зване «скіфське золото»). Із VII ст. до н.е. на північному узбережжі Чорного моря селяться греки. Вони заснували міста Ольвію, Херсонес, Пантікапей, перетворили їх на центри торгівлі та ремесел.

У сучасній Європі живе велика група народів – **слов'яни**. У стародавні часи слов'яни були одним народом і мали одну мову. Вони жили на сході Європи. У VI –VII століттях слов'яни розселилися по Європі. Історичний

центр східних слов'ян – Середнє Подніпров'я, де жили поляни. Тут знаходились такі міста, як Чернігів, Переяслав, Київ. Сусідами полян були сіверяни, древляни, тиверці.

Головна форма суспільної організації східних слов'ян – союзи племен. Основою господарського життя були землеробство, скотарство і сільські промисли. Східні слов'яни вели активну торгівлю з іншими державами. Торгівля сприяла розвитку міст. Найбільші міста були центрами всього племені або союзу племен. Головне місто полян – **Київ**. Географічне положення Києва сприяло його зростанню як економічного центру держави. Вважають, що Київ був заснований у V ст. Це одне з найбільших міст Східної Європи в ті часи. За легендою слов'янський князь Кий, його брати Щек і Хорив та сестра Либідь побудували місто на березі Дніпра. На честь старшого брата і назвали місто Києвом.

Сьогодні слов'янські народи поділяються на три групи: східні слов'яни, західні слов'яни, південні слов'яни. Східні слов'яни – це українці, росіяни, білоруси. Західні слов'яни – це поляки, чехи, словаки. Південні слов'яни – це болгари, серби, хорвати та інші народи.

У IX столітті східні слов'яни створили державу **Київська Русь**. Це була велика і могутня держава. На чолі держави був князь. На півночі Київська Русь мала вихід у Балтійське море, на півдні – у Чорне море. На сході Київської Русі була річка Волга, а на заході – гори Карпати. Київська Русь була найбільшою державою Європи (її територія була близько 800 км²).

Велике значення в житті східних слов'ян мала релігія. Спочатку вони вірили в багато богів. Це була язичницька релігія. У 988 році князь **Володимир Великий** прийняв християнство, і Київська Русь стала християнською країною. Це створило гарні умови для розвитку культури, мистецтва, писемності Київської Русі. Київська Русь стала частиною християнської європейської цивілізації.

У XI–XII століттях в Київській Русі швидко розвивалися економіка, культура, мистецтво. У Києві побудували багато кам'яних будинків,

християнських храмів. За часів князя **Ярослава Мудрого** написані перші закони держави – «Руська Правда». За цими законами східні слов'яни жили багато років.

Головний осередок Київської Русі фактично сформувався на території сучасної України, а її основою стало Середнє Подніпров'я з Києвом, який перетворився на центр об'єднання слов'янських племен і столицю держави. Найважливішими факторами, що визначили розвиток суспільства Русі-України у цей період, було запровадження християнства (988 р.) і встановлення династичних зв'язків із державами Західної Європи (Германська імперія, Польща, Угорщина, Франція, скандинавські країни). Формування і розвиток українського народу відбувалися цілком окремо від інших східнослов'янських народів. Культурними та історичними надбаннями періоду Київської Русі є «Повість временних літ», «Слово про Закон і Благодать», «Слово о полку Ігоревім», «Руська Правда». Найвидатніші давньоруські діячі – князі Володимир Великий (Святий) та Ярослав Мудрий, митрополит Іларіон, монах Нестор. Донька Ярослава Мудрого, **Анна**, вийшовши заміж за французького короля Генріха, стала прабабцею майже 30 французьких королів. Вона була дуже гарна і розумна. Поки неписьменні барони Франції ставили хрест замість підписів, вона впевнено підписувала державні документи.

Київська Русь відіграла важливу роль у розвитку Східної Європи. Вона захистила народи Центральної і Західної Європи від монголо-татарського нападу. Київська Русь заклала традиції незалежної державності на території України, в цей час українська народність отримала могутній стимул для свого подальшого розвитку. На думку українського історика Михайла Грушевського: «Київська Русь є першою формою української державності». Давньоруська держава залишила яскравий слід у світовій історії IX–XIII ст., прискорила економічний, політичний і культурний розвиток східних слов'ян і зробила їх рівноправними учасниками політичного життя Європи та Близького Сходу.

ПЕРІОД ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

(кінець XII ст. – XIV ст.)

У середині XII століття Київська Русь розділилася на кілька держав-князівств. На південному заході Русі виникло **Галицько-Волинське князівство**. Воно перетворилося на незалежну українську державу. Галицько-Волинське князівство було визнане Папою Римським і країнами Європи. Столицею цього князівства було місто Галич, згодом столицею цього князівства були міста Холм, Львів, Володимир-Волинський. Галицько-Волинське князівство займало територію від гір Карпат до річки Дніпро.

Розвиток Галицько-Волинського князівства був пов'язаний з успішним управлінням його князів. Вони зміцнили свої західні і південні кордони. Зросли рівень господарства, торгівля, збільшилося населення.

У XIII столітті на сході Русі з'явилися кочівники – **монголи**. Вони прийшли зі Східної Азії і почали війну проти князівств Русі. Князівства не змогли об'єднатися для захисту своєї землі. Тому монголи завоювали спочатку землі північно-східної Русі, а потім – південно-західну Русь. У 1240 році армія монголів захопила і зруйнувала Київ. Монголи хотіли підкорити інші країни Європи. Але не змогли цього зробити, оскільки були ослаблені опором руських князівств. Отже, східні слов'яни врятували європейську цивілізацію від руйнування.

Галицько-Волинське князівство – друга після Київської Русі велика держава на українській землі, яка спромоглася об'єднати навколо себе більшу частину української етнографічної території. Галицько-Волинська держава зберегла від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяла їх консолідації. Ця держава, перейнявши національно-культурні традиції Київської Русі, свою політичну діяльність розвивала під сильним впливом стосунків, які існували в середньовічній Європі. Галицько-Волинська держава була втягнута і в духовні інтереси Західної Європи, збагатилася її культурним впливом і збагачувалася сама.

Найвидатніші діячі Галицько-Волинської держави – князі **Роман Мстиславович, Данило Галицький, Юрій I**. Культурно-історичні надбання – споруджені міста-фортеці **Львів, Холм, Кам'янець-Подільський, Хотин**.

THE PERIOD OF KIEVAN RUS (THE SECOND HALF OF IX - XII CENTURIES)

The main cell of Kievan Rus was actually formed on the territory of modern Ukraine, and its basis was the Middle Dnieper with Kiev, which turned into a center of association of the Slavic tribes and the capital of the state.

The most important factors that determined the development of the society of Rus-Ukraine in this period was the introduction of Christianity (988 AD) and the establishment of dynastic ties with the states of Western Europe (German Empire, Poland, Hungary, France, Scandinavian countries). Formation and development of the Ukrainian people took place quite apart from other East Slavic peoples.

The cultural and historical treasures of the period of Kievan Rus are "The Tale of Bygone Years," "The Word of Law and Grace," "The Tale of Igor's Regiment," "Ruska Pravda".

The most prominent ancient Russian figures are Prince Volodymyr the Great (Saint) and Yaroslav the Wise, Metropolitan Ilarion, the monk Nestor.

The daughter of Yaroslav the Wise Anna, having married the French King Henry, became the great-grandmother of almost 30 kings. She was very pretty and smart. Until the non-written barons in France put the cross in place of signatures, she confidently signed the state documents.

48. Yaroslav the Wise

49. The daughter of Yaroslav the Wise Anna

The first Slavic settlements of the V - VIIst. within the limits of the modern Dnipro belong to historical **anty**, related to the Slavs. In the following times, during the 8th and 9th centuries, the Slavic population of **ulychi** lived in the area over the Samara and the Dnieper rapids, and in the 9th - 13th centuries there was a great Slavic settlement on the Igren' Peninsula (the city of **Peresichen'**).

On the monastery island in the ninth century Byzantine monks found refuge and founded a male monastery and a chapel there.

THE PERIOD OF GALICIA-VOLYN STATE (THE END OF THE XII CENTURY – XIV CENTURY)

The Galician-Volyn principality is the second after Kyiv Rus, the great state on Ukrainian land, which managed to unite most of the Ukrainian ethnographic territory around it. The Galician-Volyn state saved the southern and western branches of the Eastern Slavs from the conquest and assimilation, contributed to their consolidation.

This state, adopting the national-cultural traditions of Kievan Rus, developed its political activity under the strong influence of the relations that existed in medieval Europe. The Galician-Volyn state was drawn into the spiritual interests of Western Europe, enriched it with cultural influence and enriched itself.

The most prominent figures of the Galician-Volyn state are Prince Roman Mstislavovich and Danylo Halytsky.

50. *Monument to Danylo Galitsky*

51. *Fortress*

The cultural and historical heritage is built fortress cities Lviv, Kholm, Kamyanets-Podilsky, Khotin.

Контрольні запитання

1. *Коли з'явилися перші люди на території України?*
2. *Що було основним видом занять трипільців?*
3. *Хто такі слов'яни?*
4. *На які групи поділяються слов'яни сьогодні?*
5. *Яка існує легенда про створення Києва?*
6. *Коли східні слов'яни створили державу?*
7. *Якою була перша релігія слов'ян?*
8. *Коли Київська Русь стала християнською?*
9. *Де виникло Галицько-Волинське князівство?*
10. *Яке місто було столицею князівства?*

11. *Хто і чому завоював Україну в XIII столітті?*
12. *Чому монголи не змогли завойувати всю Європу?*

ТЕМА 8-9. ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ДОБА.

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО

У XIV столітті велику частину українських земель захопила **Литва**. На території Литви, Білорусі і України була створена велика держава – **Велике князівство Литовське**. Воно захищало Україну від монголів. Литовські князі прийняли християнство з України. Вони не заважали розвитку української мови і української культури.

У 1569 р. Велике князівство Литовське і Польща об'єдналися в одну державу – **Річ Посполиту**. Річ Посполита перетворила Україну на свою колонію. Землі України захопили польські феодалі – пани. Українські селяни стали власністю панів. Пан міг купити і продати селянина, а селянин не міг піти від пана. Селяни повинні були працювати на панській землі.

Державною релігією Речі Посполитої було католицьке християнство – **католицизм**. Православне християнство – православ'я, у яке вірили українці, польські пани вважали неправильною, помилковою релігією. Уряд Речі Посполитої хотів православ'я в Україні замінити на католицизм. Більшість українців відмовилися це робити і залишилися православними християнами.

Багато українців не хотіли жити під владою чужих держав. Вони йшли на вільні землі. Ці землі на півдні і сході України називалися **Дике поле**. У Дикому полі українці ставали незалежними, вільними людьми. Їх називали **козаками**. Слово «козак» означає «вільна людина». Козаки займалися землеробством, полюванням і торгівлею. Життя в Дикому полі було небезпечним. На козаків часто нападали татари, які жили в Криму. Для захисту від кримських татар козаки об'єдналися у військо.

На островах річки Дніпро козаки будували фортеці. Така фортеця називалася **Запорізька Січ**. Наважливіший і найбільший з усіх островів на Дніпрі – острів Хортиця. Хортицьке укріплення вважають матір'ю козацьких

січей, саме там перший історичний гетьман запорозьких козаків князь Байда Вишневецький в середині XVI ст. побудував першу Запорозьку Січ, що стала прототипом української козацької держави!

На Січі одночасно перебувало кілька тисяч козаків. Запорізьке військо мало два поділи – військовий і територіальний. Військо поділялося на 38 куренів. Назва «**курінь**» походить від слів «курити», «диміти».

Курінь – це найменша військова одиниця на чолі з отаманом. У складі куреня було кілька десятків козаків. Об'єднання кількох куренів називалося сотнею. На чолі сотні стояв сотник. Полк об'єднував кілька сотень козаків. На чолі полку стояв полковник. Кіш – це центральний орган управління на чолі з кошовим отаманом (пізніше гетьманом.)

У Запорізькій Січі козаки жили за своїми законами. Військо запорізьких козаків мало державні символи – герб і прапор. Найвища адміністративна, військова, судова і духовна влада належала **кошовому отаману** (гетьману). На Січі функціонувала **козацька Рада** – своєрідний козацький парламент, який обирав гетьмана і козацьку старшину, а також вирішував найважливіші питання Запорізької Січі. Запорізька Січ була зародком української козацької держави. Вона стала центром боротьби українського народу за незалежність своєї країни.

Таким чином, у XIV – XVI ст. українські землі входили до складу Литви та Польщі, відбувалася боротьба за Україну різних політичних сил. Українські землі відігравали роль пограниччя між Заходом і Сходом. В умовах Литовсько-Руської держави відбувався процес національного відродження, водночас протягом XVI ст. визначається вирішальна роль польсько-католицького елемента. У цей же період виникає козацтво як свідчення постійного прагнення українців до свободи і як феномен національно-релігійної боротьби. Значним якісним рубежем у розвитку козацтва як суспільного явища стало створення у середині XVI ст. славної Запорозької Січі – прототипу української козацької державності.

Козаки – це дуже цікаве «явище» в українській та світовій історії.

Поряд з їх мужністю, силою, хитрістю та інтелектом часто виявляється крапля містики, що робить їх не просто солдатами. Їм завжди вдавалося непомітно підкрастися до ворога – це додавало шансів на перемогу. Таких козаків називали «**характерники**».

Їх оригінальний човен можна назвати «предком» сучасних підводних човнів. Запорізьку Січ справедливо називають першою демократичною республікою у світі. Всі питання, що стосувалися життя та діяльності козаків, вирішувалися шляхом голосування на радах.

Запорожці насолоджувались культурним життям: грали на музичних інструментах, співали пісні, танцювали, влаштовували демонстраційні битви. Водночас дисципліна була відмінною, а закони були жорстокими. За крадіжку чи вбивство одного з побратимів козак віддавав життя. Козаки та гетьмани часто подорожували по всьому світу, знайомилися з культурою та звичаями інших країн. Вони використовували не тільки свої власні знання, але також запозичили бойові техніки з інших народів. Традиція гоління голови та обличчя була перенесена з місцевих племен на Київську Русь, і в підсумку прийшла до козаків.

У козаків були цікаві звичаї. Їхні будинки завжди були відкритими. Подорожник або прохідник міг заїхати туди, залишатися, їсти і рухатися далі. Було жорстке правило, з будинку не брати нічого, інакше – покарання.

Найвизначніші козацькі ватажки цього періоду – **Дмитро Вишневецький, Криштоф Косинський, Северин Наливайко, Петро Конашевич-Сагайдачний.**

LITHUANIAN-POLISH ERA OF UKRAINIAN HISTORY.

UKRAINIAN COSSACKS

(40-IES OF THE XIV CENTURY - 1648)

Ukrainian lands were part of Lithuania and Poland, and the struggle of various political forces in Ukraine took place. Ukrainian lands played the role of a

frontier between the West and the East. In the conditions of the Lithuanian-Russian state there was a process of national revival, at the same time during the XVI century the decisive role of the Polish-Catholic element is determined.

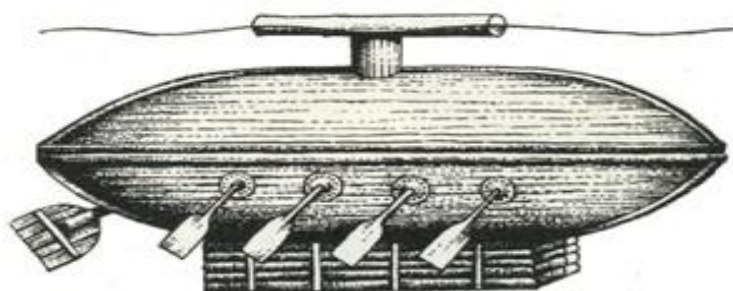
In the same period, the Cossacks emerged as evidence of the constant aspiration of Ukrainians to freedom and as a phenomenon of national-religious struggle.

In the middle of the XVI century the glorious Zaporozhian Sich appeared as a prototype of the Ukrainian Cossack statehood.

Cossacks are a very interesting "phenomenon" in Ukrainian and world history.

Along with their courage, power, cunning and intelligence, a drop of mysticism is often found, which makes them more than just soldiers.

They always managed to sneak up imperceptibly to the enemy - it added chances of victory.

52. Cossack's submarine

Their original boat can be called "ancestor" of modern submarines. Zaporizhzhya Sich is rightly called the first democratic association in the world.

All questions concerning the life and activities of the Cossacks were resolved by voting on the councils.

Zaporozhians enjoyed a cultural holiday:

- played the musical instruments;
- sang songs;
- danced;

- they staged demonstrative battles.

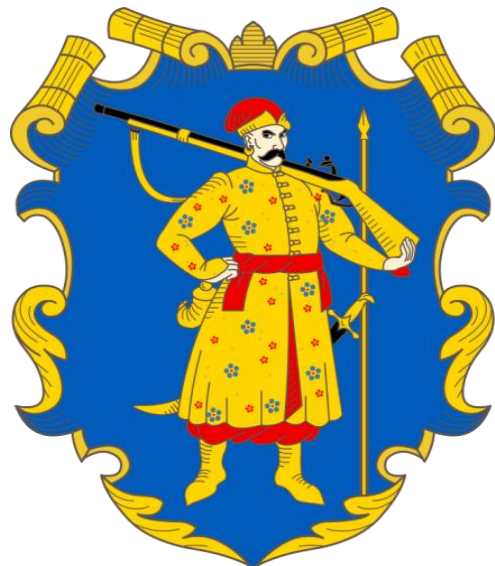
53. *Cossack Mamay*

The discipline was excellent. The laws were cruel.

For theft or killing of one of his brothers, the Cossack paid his life.

Cossacks and hetmans often traveled around the world, became acquainted with the culture and customs of other countries.

They used not only their own knowledge, but also borrowed combat techniques from other peoples.

54. *Cossacks' emblem and flag*

The tradition of shaving head and face was transferred from local tribes to Kievan Rus, and so eventually came to the Cossacks.

There was an interesting custom in the Cossacks. Their houses were always

open.

A traveler or a passer could go in there, stay, eat, and move on.

There was a strict rule, from the house not to take anything, but otherwise - punishment.

The most prominent Cossack leaders of this period - Dmitry Vyshnevetsky, Kryshtof Kosinsky, Severin Nalyvayko, Petro Konashevych-Sagaidachny.

55. Dmytro Vyshnevetsky

56. Petro Konashevych-Sagaidachny

Migration of foreigners in the steppes of modern Dnipropetrovsk region led to the formation of a peculiar alienation zone, which in the XV century was called "Wild Field". In the Cossack times, this territory became an integral part of the Zaporozhian Sich land (the Zaporozhian Army).

Under various circumstances, within the limits of this region, the center of the Sich changed its location five times, and in each case, it was given a different name to the Zaporizhzhya Sich: Tomakovskaya (80th years of the XVI century – 1593), Bazavlutskaya (1593 – 1638), Mikitinskaya (1638 – 1652), Chortomolitskaya (1652 – 1709), Podpylnenskaya (1734 – 1775).

Запорозька Січ

57. Zaporozhian Sich land

Контрольні запитання

1. Де було створене Велике князівство Литовське?
2. Що таке Річ Посполита?
3. Кому належали селяни в Речі Посполитій?
4. Як називалися землі на сході і півдні України?
5. Хто такі козаки і чим вони займалися?
6. Що таке Запорізька Січ?
7. Що вважають матір'ю козацьких січей?
8. Який поділ мало запорізьке військо?
9. Що таке курінь? Хто був на чолі куреня?
10. Що таке сотня? Хто був на чолі сотні?
11. Що таке полк? Хто був на чолі полку?
12. Кому належала найвища влада в Запорізькій Січі?

ТЕМА 10. ХМЕЛЬНИЧЧИНА І ГЕТЬМАНЩИНА

У 1648 році український народ почав визвольну війну проти Речі Посполитої, оскільки тиск з боку польських панів на українських селян і козаків сягнув крайньої межі. На чолі визвольної війни був гетьман

Богдан Хмельницький. У 1648 – 1649 рр. українська армія звільнила велику частину України. На звільненій території Богдан Хмельницький створив українську державу, яка називалася Військо Запорозьке (Гетьманщина). На чолі держави був гетьман. Найвищим органом влади Гетьманщини була Рада. Рада вирішувала важливі питання життя української держави і вибирала гетьмана.

Визвольна війна тривала кілька років. Для захисту своєї землі Гетьманщині потрібний був союзник. У 1654 р. Україна і Росія підписали договір про союз і об'єдналися проти Речі Посполитої. Але згодом Росія зрадила Україну, підписала договір з Польщею проти України. Тоді Україна знайшла нових союзників – Трансільванія, Швеція, Молдова, Кримське ханство, Туреччина.

У результаті національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького сталися такі важливі зміни в житті українського народу:

- ліквідоване панське землеволодіння;
- ліквідоване кріпацтво;
- ліквідована панщина;
- землю можна було продавати і дарувати тощо.

Отже, основною віхою цього періоду були Українська національна революція XVII ст. і утворення козацько-гетьманської держави, відновлення політичного суверенітету українського народу. Українська держава, яка виникла під час Національно-визвольної війни, є **козацькою республікою**. Її основні риси:

- ❖ Найвищий орган влади – спільна військова рада, у якій брали участь всі козаки;
- ❖ Генеральний уряд обирався одночасно з гетьманом на Військовій раді;
- ❖ Тільки представники козацької держави мали доступ до державної адміністрації;

- ❖ Назва – **Військо Запорізьке;**
- ❖ Територія – 200 тис. кв. км;
- ❖ Столиця – місто Чигирин;
- ❖ Населення – 1,5 млн. чоловік;
- ❖ Міжнародні зв'язки – Швеція, Молдова, Кримське ханство, Туреччина, Московське царство та інші.

Українська держава мала власну символіку: гетьманську булаву, державну печатку, прапор та герб. Прапор частіше мав малиновий колір, але також прапори були інших кольорів – синього, жовтого, білого, чорного, зеленого, блакитного (було й жовто-синє поєднання). Герб – зображення козака з рушницею. Українська символіка є віддзеркаленням української національної ідеї, культури, історії, всього, що робить нас українцями.

Запорожці відносили шаблю до «чесної», благородної зброї. Навіть поява вогнепальної зброї не змінила ідеологічного значення шаблі. Навпаки, вона була вище пістолета або рушниці, оголошеної «проклятою і підступною».

У перший рік Національно-визвольної війни **Українська армія** була створена об'єднаними селянськими та козацькими загонами. Армія складалася з 80-100 тис. козаків і була організована за полково-сотенним територіальним поділом; певна територія виставляла кілька сотень козаків, які об'єднувалися у полк.

Структура української армії:

- ❖ козацька піхота - головна ударна сила;
- ❖ козацька кавалерія;
- ❖ артилерія, що нараховувала 80-100 гармат;
- ❖ добре організована розвідувальна служба;
- ❖ козацький транспорт;
- ❖ флот.

Хоч унікальна українська держава постала і не на всій етнічній території, але своїм оригінальним адміністративно-територіальним устроєм і

новими соціально-економічними відносинами вона внесла зміни у розташування сил на європейському континенті.

Після смерті Б. Хмельницького в Україні почалася громадянська війна за владу гетьмана. Під час війни загинуло багато людей, економіка і культура країни були зруйновані. Цей період в історії України (друга половина XVII століття) називається **Руїна**. У результаті Руїни Україна була розділена на дві частини. Лівобережна Україна і Київ відійшли до Росії, а Правобережна – до Речі Посполитої. Українська автономна держава Гетьманщина збереглася тільки на Лівобережній Україні до кінця XVIII ст.

Основний зміст історичного процесу у XVIII ст. становить боротьба гетьманської держави з царською адміністрацією, яка зрештою завершилася ліквідацією гетьманської держави. Українські гетьмани XVIII століття – Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський.

Наприкінці XVII – на початку XVIII століття гетьманом України **був Іван Мазепа**. Це була розумна і освічена людина. Він багато зробив для відновлення економіки і освіти України після Руїни. Гетьман І. Мазепа хотів створити незалежну українську державу, але для цього він не зумів об'єднати український народ. Після Мазепа Росія значно обмежила автономію України і знищила її.

Наприкінці XVIII століття Польща зникла з політичної карти Європи, а українські землі були розділені між двома державами – Росією та Австрією. Росія за допомогою українських козаків відвоювала землі на півдні України у Туреччини, а Кримське ханство перестало існувати.

Гетьманщина впродовж XVIII століття поступово втрачала свою автономію і остаточно була скасована Росією наприкінці століття. Запорізька Січ як центр української державності також була зруйнована російською владою. Останній отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський був заарештований і жив у російській в'язниці до 112 років.

UKRAINIAN LANDS DURING THE YEARS OF THE NATIONAL REVOLUTION AND THE HETMANATE (1648 - the end of the XVIII century)

The main milestone of this period was the Ukrainian national revolution of the XVII century and the formation of the Cossack-Hetman state, the restoration of political sovereignty of the Ukrainian people. Hetman Bohdan Khmelnytsky was the head of Ukrainian state.

Hetman's state was formed in 1649.

- The name - Zaporozhian Army
- territory - 200 thousand square kilometers
- the capital city is Chigirin
- population - 1.5 million people
- close international ties - Sweden, Moldova, Crimean Khanate, Turkey, Moscow kingdom and others

The entrance of Khmelnytsky into Kiev after the victories over the Poles The Ukrainian state had its own symbolism: the hetman's mace, the state seal, the hetman bunch, the flag and the coat of arms

Flag - raspberry color. Also flags were of different colors - blue, yellow, white, black, green, blue (there was a yellow and blue combination).

Coat of arms - picture of a Cossack with a gun.

Ukrainian symbols are a reflection of the Ukrainian national idea, culture, history, everything that makes us Ukrainian.

Zaporozhians attributed the saber to an "honest", noble weapon. Even the appearance of firearms has not shaken the ideological significance of the sword. On the contrary, it was above a gun or a pistol, announced "damned and cunning".

58. *Hetman Bohdan Khmelnytsky*

The Ukrainian state that emerged during the National Liberation War is a Cossack republic. 1. The highest authority was a joint military council, which allowed all Cossacks to participate.

2. The General Government was elected simultaneously with the Hetman at the Military Council.

3. The election of the supreme authority indicated the existence of the Cossack democracy.

4. Only representatives of the Cossack state had access to the state administration.

The Ukrainian Army was created in the first year of the National Liberation War by the united peasant and Cossack detachments. The army consisted of 80-100 thousand Cossacks and was organized in a regiment-hundreds territorial division; a certain territory was exhibited by several hundred Cossacks who joined the regiment.

The structure of the Ukrainian army:

- ◎ Cossack infantry - the main impact force;
- ◎ Cossack cavalry;

- ◎ Artillery, numbering 80-100 guns;
- ◎ A well-established intelligence service was established
- ◎ Cossack transport:
- ◎ Fleet.

Formation of the Ukrainian state in 1648-1657 did not end because there were no favorable conditions and the territory of Ukraine was not stable. The established military-administrative state system lasted for more than a century and was eliminated by the violent interference of the Russian tsarist regime.

Ukrainian Hetmans of 18th century - Ivan Mazepa, Orlik Philip, Pavlo Polubotok, Danylo Apostol, Kyrylo Razumovsky.

At the end of the XVIII century Poland disappeared from the political map of Europe, and the Ukrainian lands were divided between two states - **Russia and Austria.**

Russia, with the help of the Ukrainian Cossacks, regained land in the south of Ukraine in Turkey, and the Crimean Khanate ceased to exist.

Zaporozhye Sich as a center of Ukrainian statehood was also destroyed by the Russian authorities. The last ataman of the Zaporozhye Sich, Petro Kalnyshevsky, was arrested and lived in a Russian prison until he was 112 years old.

59. Cossack prisoner

60. Portrait of Hetman Ivan Mazepa

61. Zaporozhian Sich

Контрольні запитання

- 1. У якому році український народ почав визвольну війну проти Речі Посполитої?*
- 2. Хто був на чолі цієї визвольної війни?*
- 3. Що таке Гетьманщина?*
- 4. Що було найвищим органом влади Гетьманщини? Які питання вона вирішувала?*
- 5. Чому Україна і Росія підписали договір про союз?*
- 6. Які важливі зміни сталися в житті українського народу в результаті національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького?*
- 7. Що таке Руїна? Які наслідки Руїни для України?*
- 8. Розкажіть про Івана Мазепу.*
- 9. Як Україна втратила свою державність в XVIII столітті?*
- 10. Хто був останній кошовий отаман Запорозької Січі?*

ТЕМА 11. УКРАЇНА ПІД ВЛАДОЮ ДВОХ ІМПЕРІЙ (XIX СТОЛІТТЯ)

Наприкінці XVIII століття територія України була поділена між Російською і Австрійською імперіями. Лівобережна, Центральна і Південна Україна належали Росії, Західна Україна – Австрії.

Який же був стан українських земель у складі Російської імперії?

Слобожанщина і Лівобережжя: втрата автономії, скасування полково-сотенної адміністративної системи, введення кріпацтва, антиросійські настрої, панщина до 5-6 днів на тиждень, введення рекрутства. **Правобережжя:** інтеграція в Російську імперію, збереження польського землеволодіння, продовження національного і соціального гноблення українського селянства, більшість яких – кріпаки. Усунення польської шляхти із місцевих органів самоуправління. Повстання поляків 1830 р., його придушення. Масовий вплив росіян – військових, інтелігенції, студентства, купців, ремісників. Взаємовплив культур українців, євреїв, росіян. **Південна Україна (Степова):** «Дике поле» і землі Запоріжжя з кінця XVIII століття роздавалися російським вельможам без права переселення кріпаків. Утворення нових губерній: Катеринославської, Таврійської і Херсонської. Наймана праця. Швидке промислове зростання. Поява і розвиток нових міст-портів: Херсона, Одеси. Компактне поселення болгар, німців, греків, євреїв. Промислова революція. Кріпацтво – гальмо в соціально-економічному розвитку. Техніко-економічна відсталість Росії, аграрний характер господарювання, панування дрібних і середніх підприємств з ручною працею, низька продуктивність праці, відстала техніка, слабкий розвиток внутрішнього ринку, напівнатуральний характер селянського господарства, нерозвиненість засобів сполучення, бездоріжжя – все це стало причиною поразки Росії у Кримській війні (1853 – 1856 рр.).

Соціальне гноблення, реакційна внутрішня і зовнішня політика самодержавства, національний тиск породжували антисамодержавний, антикріпосницький протест:

1819 р. – Чугуїв, повстання військових поселень;
1813-1835 р. – Правобережжя, боротьба селян під проводом Устима Кармалюка;
1821 р. – Васильків, створення таємного Південного товариства декабристами (Пестель);
1823 р. – Київ, Товариство з'єднаних слов'ян;
1825 р. – Васильків, повстання Чернігівського полку;
1846-1847 р. – Київ, Кирило-Мефодіївське братство (ідея слов'янської єдності в межах республіки).

Таким чином, різні суспільно-політичні рухи висували широкий спектр альтернатив майбутнього суспільного розвитку Росії (і України як її частини), ставили різні методи і форми досягнення мети. При цьому виділялося головне – соціальне і національне звільнення.

Реформи Олександра II: Маніфест про скасування кріпацтва від 19 лютого 1861 р., судова реформа (нові учасники судового процесу – прокурор і адвокат, інститут присяжних), земська реформа (новий орган місцевого самоуправління – земські управи), військова реформа (рекрутство замінено на військову повинність, скорочення терміну служби – 6-7 років). Наслідки реформування: прискорений розвиток капіталізму, промисловий переворот (і індустріалізація), зміна соціального складу, збільшення міського населення, перетворення із аграрної країни – в аграрно-індустріальну, але із збереженням феодальних пережитків: поміщицького землеволодіння і самодержавства.

Особливості промислового перевороту в Україні:

- ✓ Переважання іноземного капіталу в інвестуванні промисловості (90%).
- ✓ Високий ступінь концентрації виробництва (створення відразу великих підприємств).
- ✓ Високі темпи (за 20 років, в Європі – 50).
- ✓ Підтримка державою приватних підприємців.

- ✓ Нерівномірність модернізації (поєднання індустріальних районів з відсталими аграрними).
- ✓ Дешева робоча сила.

Почалося будівництво мережі залізничних доріг: Одеса-Балта, Курсько-Харківсько-Азовська, Курсько-Київська, Київ-Одеса, Донецька (1879 р.). Загальна довжина становила 8,5 тисяч верств. Залізниця зв'язала головні регіони України. Виникають нові галузі промисловості – металургійна і вугледобувна. 1872 рік – заснування приватних металургійних заводів (Юзівського, Сулинського). Промисловий розвиток Сходу і Півдня – Криворізько-Донецький паливно-промисловий регіон. Розробка залізрудних родовищ. До кінця ХХ століття в Україні було 17 великих металургійних заводів, з яких 12 – у Донбасі. Розвиток машинобудування (Костянтинівський), суднобудування (Миколаївський), паровозобудування (Луганськ, Харків), хімічна промисловість (Слов'янський, Лисичанський содові заводи), видобування кухонної солі, кислоти, скла, скляних виробів тощо. На Правобережжі – вирощування цукрових буряків і виробництво цукру, горілки, борошна.

Національна політика царизму щодо України. Валуєвський циркуляр 1863 року, де заявлено, що «малоруської мови не було, немає і не може бути, призупинено видання підручників українською мовою. Емський указ 1876 року містив заборону друкування будь-яких книг українською мовою. «Хлопомани» – таємний гурток польських студентів Київського університету, що захищав інтереси українського народу, його очолив В. Антонович. Виступали за ліквідацію царизму і кріпацтва. Український визвольний рух: **громади** (культурно-просвітницька робота і формування національної свідомості) – напівлегальні об'єднання.

1859 рік – Київська громада (В. Білозерський, М. Костомаров, Т. Шевченко). 1861–1862рр. – «Основа» у Петербурзі (Т. Шевченко, Л. Глібов, М. Вовчок, М. Костомаров). 1870–90 рр. – діяльність «Старої громади» у Києві (В. Антонович). Видання «Київського телеграфу». 1892–

1893 рр. – **Братство тарасівців** – таємна студентська організація, створена І. Липою, М. Міхновським, що виступала за державну незалежність України. Отже, російський уряд вважав українців частиною російського народу, а українську мову – діалектом російської мови. Тому в школах України

Рис. 62. Робочі будні Юзівського заводу

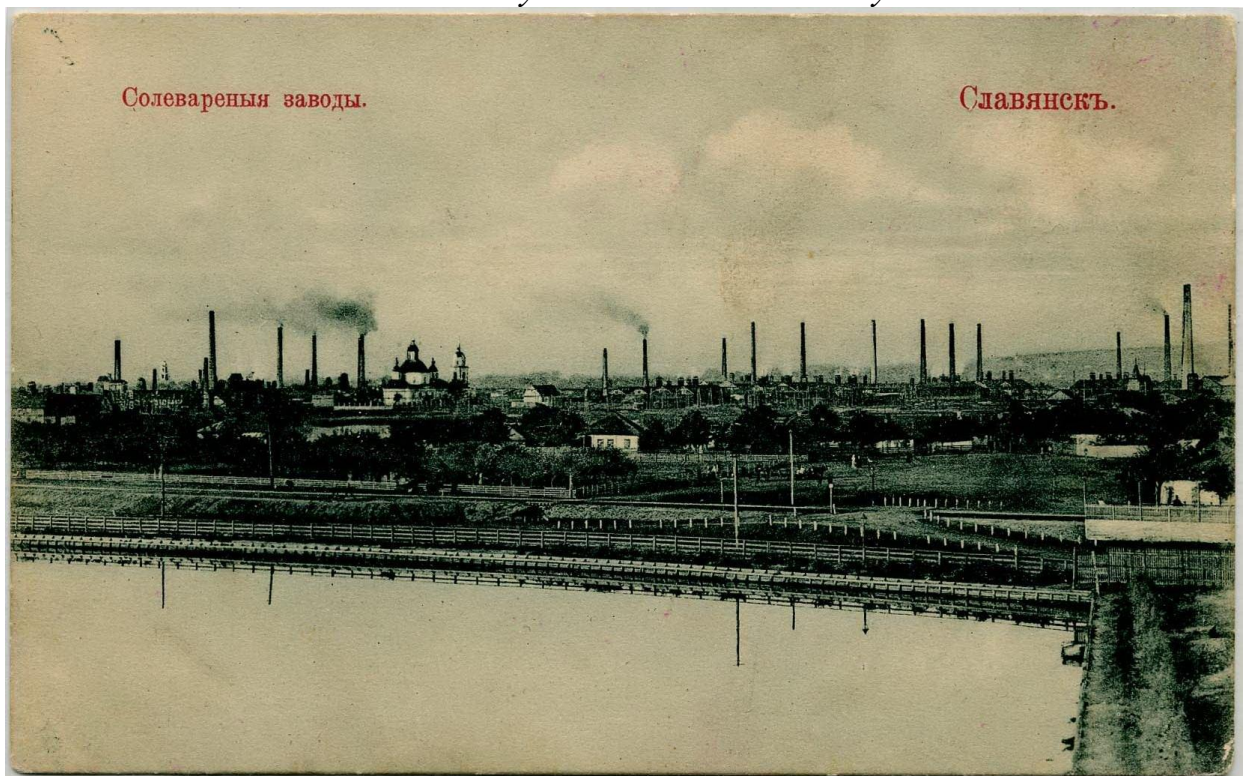

Рис. 63. Солеварені заводи Слов'янська

Перший паровоз

Залізниця. Одеса. XIX ст.

Рис. 64. Залізниця

викладали тільки російською мовою, забороняли друкувати книги українською мовою. Але навіть у цих умовах розвивалися українська мова і українська література.

Класиком української літератури став **Тарас Григорович Шевченко**. Тарас Шевченко написав багато чудових поем і віршів. У своїх творах поет зображував український народ, його прагнення до свободи. Усі українці люблять патріотичні і ліричні вірші Тараса Шевченка. Окрім поетичного таланту, Тарас Григорович мав талант художника. Серед його найкращих робіт – портрети жінок, автопортрети, ілюстрації до власних творів, історичні і пейзажні роботи.

Рис. 65. Тарас Шевченко з друзями в Петербурзі

Економічний і культурний розвиток України, яка була частиною Австрійської імперії, мав свої особливості. **Західна Україна** знаходилася на периферії Австрійської імперії. Економіка тут розвивалася повільно. Селяни не мали землі, а робочі – роботи. Тому в XIX – на початку XX століття багато українців із Західної України виїхало в США і Канаду. Разом із тим у Західній Україні працювали українські школи і розвивалася українська національна культура. 1867 р. – утворення **Австро-Угорської імперії** на чолі з імператором з династії Габсбургів. Галичина отримала обмежену автономію. На чолі краю австрійський намісник, призначений із числа польських магнатів. Дія двопалатного парламенту. Буковина з внутрішнім самоврядуванням, проте в сеймі більшість мали румуни й німці. Закарпаття – складова частина Угорщини, органів самоврядування не мала. Спостерігалось розгортання національно-визвольної боротьби.

Отже, цей період характеризується тим, що українські землі входили до складу Російської та Австрійської імперій. Російською владою було ліквідовано всі самобутні українські громадські та політичні інститути. Російський царизм переслідував і знищував українську мову і культуру. Водночас із кінця XVIII ст. розпочалося українське національне відродження, яке еволюціонувало від фольклорно-етнографічного до політичного етапу. Відбувався процес подальшого формування української нації. Економіка українських земель підпорядковувалася інтересам Росії та Австрії. Здійснені урядами цих держав реформи середини XIX — початку XX ст. зумовили еволюцію економіки українських земель в напрямі до ринку, але останні продовжували залишатися внутрішніми колоніями імперій.

Розділений кордонами двох імперій, український народ не втратив прагнення до волі. З-поміж освічених українців поживається інтерес до народної творчості, історії та культури. З'являються видання українських народних пісень, дум, переказів. Після виходу у світ «Енеїди» Івана Котляревського розвивається нова українська література. Історики розшукують та публікують документи українського минулого. Своім

піднесенням український рух завдячував сузір'ю талановитих особистостей – **Миколі Костомарову, Іванові Франку, Лесі Українці**. Видатні українські діячі цього періоду – **М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький** (засновники «Руської Трійці») **М. Костомаров, М. Гулак, В. Белозерський** (організатори Кирило-Мефодіївського товариства), **Т. Шевченко, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Лисенко, П. Чубинський, М. Вербицький** (члени громадівського національно-демократичного руху).

Рис. 66. Видатні українські діячі другої половини XIX ст.

Таким чином, XIX століття стало переломним у розвитку українського національного руху. Національна ідея об'єднання всіх земель виходить за межі середовища інтелігенції і проникає в ширші маси. На історичну арену виходить нове, енергійніше покоління діячів, які модернізують українську політичну думку, висувають вимогу повної політичної самостійності України.

Контрольні запитання:

1. Яким країнам належала Україна в XIX столітті?
2. Розкажіть про економічний розвиток Східної України в XIX столітті.
3. Розкажіть про розвиток культури України у складі Російської імперії.

4. *Які особливості мав розвиток Західної України в XIX столітті?*
5. *Хто такий Тарас Шевченко?*
6. *Які реформи були проведені в Росії в XIX столітті?*
7. *Яких видатних українців XIX століття ви знаєте?*
8. *Що написали Михайло Вербицький і Павло Чубинський?*
9. *Чому українці не могли вчитися рідною мовою?*
10. *Що таке промисловий переворот?*

ТЕМА 12. УКРАЇНА У XX СТОЛІТТІ

У 1914–1918 рр. тривала Перша світова війна. Німеччина і Австрійська імперія воювали проти Англії, Франції і Російської імперії. У результаті світової війни розпалися Російська і Австрійська імперії. На їх території з'явилися нові незалежні держави: Польща, Чехословаччина, Угорщина, Фінляндія, Австрія. Україна також дістала можливість відродити свою державу.

У березні 1917 року в Києві був створений український уряд – **Центральна Рада**. Головою Центральної Ради став учений-історик **Михайло Грушевський**. У січні 1918 року Центральна Рада оголосила про створення незалежної української держави – Української Народної Республіки (УНР).

У листопаді 1917 року в місті Петрограді відбулося повстання робітників і солдатів. Державну владу в Росії захопила комуністична партія на чолі з Володимиром Леніним. Комуністи України в грудні 1917 року в місті Харкові проголосили свою республіку за підтримки Росії.

Почалася боротьба за владу між двома державами. Вона призвела до громадянської війни. У цей час Україну окупували армії Німеччини і Австрії.

В умовах громадянської війни й іноземної окупації УНР не могла довго існувати. У квітні 1918 року утворилася нова держава – **Гетьманщина на чолі з Павлом Скоропадським**. У листопаді 1918 року Гетьманщину

замінила інша держава – Директорія. На чолі Директорії був Володимир Винниченко, згодом Симон Петлюра.

Рис. 67. Діячі та історичні події української революції

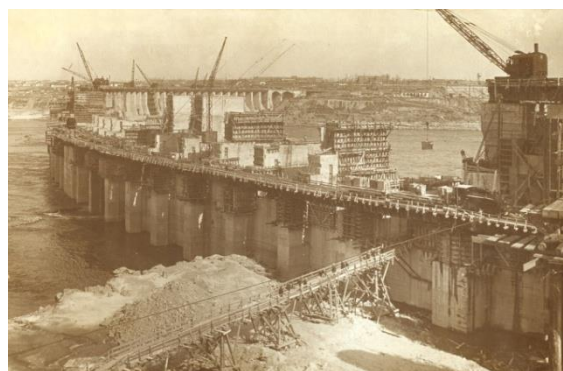
УНР, Гетьманщині і Директорії було важко вистояти у ворожому оточенні. Тому в 1920-ті роки на більшій частині України встановилася влада комуністичної держави. Столицею цієї держави стало місто Харків.

Західну Україну в цей час захопила Польща, частину південної України – Румунія, а Закарпаття стало частиною Чехословаччини.

У 1922 році Україна, Росія, Білорусія і республіки Закавказзя об'єдналися в одну державу – **Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР)**. СРСР був федеративною державою. Він складався з кількох держав-республік. Українська держава у складі СРСР називалася **Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)**. УРСР мала свою

Конституцію і свої державні символи. До 1934 року столицею УРСР було місто Харків, а потім – місто Київ.

Влада в СРСР належала комуністичній партії. Комуністи хотіли створити справедливе суспільство – соціалізм. У 1920–30-ті роки в Україні сталися великі зміни. У країні провели **індустріалізацію**, побудували багато заводів, фабрик, електростанцій. Серед них найбільші в Європі: Харківський тракторний завод (ХТЗ), Краматорський машинобудівний завод, Дніпровська гідроелектростанція (Дніпрогес), Криворізький металургійний завод.

*Рис. 68. Харківський тракторний завод Рис.69. Будівництво Дніпрогесу.
9 серпня 1931 р.*

Соціалістичні перетворення супроводжувалися масовим насильством над українським народом. Комуністичний уряд створював колективні господарства у селах. Багато українських селян не хотіли працювати в колгоспах. Насильницьке створення колгоспів призвело до того, що сільськогосподарське виробництво в Україні різко скоротилося. Комуністичний уряд СРСР вирішив покарати селян і забрав у них продовольство. Результатом цієї політики став **голодомор**. У 1932–1933 рр. в Україні від голоду померло більше 5 мільйонів чоловік. Це була одна з найбільших трагедій українського народу за всю його багатовікову історію.

У серпні 1939 року СРСР і Німеччина підписали договір про ненапад і домовилися про розділ Польщі. Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 року. Цього дня Німеччина напала на Польщу. Незабаром Англія і Франція оголосили війну Німеччині.

У вересні 1939 року СРСР приєднав до себе Західну Україну. У 1940 році були повернуті українські землі, захоплені Румунією. Східна і Західна України об'єдналися в одній державі.

22 червня 1941 року Німеччина напала на СРСР – почалася німецько-радянська війна, яка була частиною Другої світової війни. У Другій світовій війні СРСР, Англія, Франція, США, Китай були союзниками. Вони воювали проти Німеччини, Японії та їхніх союзників.

У 1941–1942 роках вся Україна була захоплена Німеччиною, яка встановила жорстоку окупаційну владу – багато українців були убиті, вивезені на роботу до Німеччини, померли від голоду. Український народ організував опір окупантам. В Україні діяли різні партизанські загони, національні рухи, які воювали з армією Німеччини.

У 1943–1944 роках Україна була звільнена від окупації. 8 травня 1945 року Німеччина капітулювала, війна у Європі закінчилася. У серпні 1945 року армія СРСР звільнила північно-східний Китай і Корею від японської окупації. 2 вересня 1945 року Японія капітулювала – Друга світова війна закінчилася.

Україна разом із Білорусією винесла найтяжчі випробування Другої Світової війни. Бойові дії на території України тривали більше трьох років. У ході війни економіка України була зруйнована, населення країни зменшилося на 10 мільйонів чоловік.

Під час Другої світової війни підвищився міжнародний авторитет України. У 1945 році вона стала членом-засновницею **Організації Об'єднаних Націй (ООН)**.

Український народ швидко відновив економіку своєї країни після війни. У 1940–1960-ті роки активно розвивалися народне господарство, наука, техніка. З'явилися нові галузі промисловості – атомна енергетика, електроніка, космонавтика.

Наприкінці 1960-х років СРСР став однією з найбільш могутніх країн світу. Україна була республікою СРСР з високим рівнем розвитку економіки, науки, освіти і охорони здоров'я.

Економічне і культурне зростання країни вимагало змін у політиці. Для ефективного розвитку суспільства були необхідні демократичні реформи. Проте лідери СРСР, які керували країною в ті роки, не змогли провести ці реформи. Політична система СРСР гальмувала розвиток суспільства, у країні виникла криза комуністичної системи. Ця криза охопила всі сфери життя суспільства. Люди перестали вірити комуністичній партії й уряду СРСР.

У 1985 році в СРСР почалися демократичні реформи. Вони дістали назву «**перебудова**». Лідером перебудови був **Михайло Горбачов**. У другій половині 1980-х років в країні почала розвиватися ринкова економіка, з'явилися нові політичні партії, держава зменшила контроль над суспільством. Але перебудова не поліпшила життя людей. Наприкінці 1980-х років економічна криза в СРСР посилилася, почалася грошова інфляція.

26 квітня 1986 року сталася **аварія на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС)**. Від вибуху на ЧАЕС постраждало багато людей в Україні. Частина території республіки (близько 3000 км²) стала небезпечною для життя. Жителі цього району переїхали в інші області й міста України. Чорнобильська аварія показала, що уряд СРСР розвивав промисловість в Україні і не піклувався про безпеку її населення.

Рис.70. Після вибуху на ЧАЕС

Рис.71. Евакуація мирного населення

Рис. 72. Робота ліквідаторів на ЧАЕС

Криза комуністичної системи призвела до розпаду СРСР. Союзні республіки створювали свої незалежні держави і виходили з СРСР.

Отже, на початку ХХ століття тривала революційна боротьба українського народу за відродження української державності. Послідовними етапами цієї революції були УНР доби Центральної Ради, Українська держава — Гетьманат П. Скоропадського, УНР доби Директорії. Аналогічним явищем була боротьба західних українців проти польського панування і утворення ЗУНР. У цей період було проголошено Акт злуки (об'єднання) УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.), який втілював споконвічні мрії українців. На жаль, ця подія була суто символічною. Відродження національної державності було надто коротким, щоб справити вирішальний вплив на соціальну й економічну еволюцію українського народу. Спроби українців відродити державність були перервані більшовиками і Польщею. Видатні діячі цього періоду – **М. Грушевський, В. Винниченко, П. Скоропадський, С. Петлюра, Є. Петрушевич.**

Період радянсько-російського панування на українських землях позначений впровадженням радикального соціалістичного, політичного й економічного порядку. Особливо негативний вплив на становище народу мала жорстока колективізація, що супроводжувалася голодомором, воєнно-комуністичний штурм кінця 1920-х — початку 1930-х рр. Радянська влада послідовно здійснювала курс на денационалізацію культурного процесу України, її зросійщення. Основою господарського життя стала державна

власність на засоби виробництва, яка зумовила командно-адміністративну економіку. Тоталітарним за своєю суттю був політичний устрій суспільства. Подібні соціалістичні зміни і перетворення були здійснені й на західноукраїнських землях, включених до складу УРСР у роки Другої світової війни. Системна криза радянського ладу зумовила так звані перебудовчі процеси другої половини 1980-х рр., які спрямовувались на вдосконалення тогочасного суспільно-політичного ладу, але спричинили остаточний крах командної економіки, до політичної структуризації суспільства, до піднесення національно-визвольного руху, суверенізації УРСР і народження незалежної України.

Контрольні запитання

1. *Коли була Перша світова війна?*
2. *Що таке Центральна Рада?*
3. *Які українські держави були в 1918–1920 роках?*
4. *Які держави об'єдналися у 1922 році в одну державу – Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР)?*
5. *Як називалася українська держава у складі СРСР?*
6. *Які зміни сталися в Україні в 20–30-ті роки ХХ століття?*
7. *Коли почалася Друга світова війна?*
8. *Розкажіть, як і коли об'єдналися Західна і Східна Україна.*
9. *Які події відбувалися на території України під час Другої світової війни?*
10. *Коли закінчилася Друга світова війна?*
11. *Що спричинило кризу в СРСР?*
12. *Що таке перебудова?*
13. *Розкажіть про аварію на ЧАЕС та її наслідки для України.*

ТЕМА 13. УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

Вже з кінця 1980-х рр.. поступово розвивається процес, логічним наслідком якого стало здобуття Україною незалежності. Особливо суспільнополітичне життя в Україні (як і в Союзі у цілому) активізується під час і після виборів народних депутатів СРСР у 1989 р. Уперше за роки радянської влади до вищого законодавчого органу країни потрапили громадяни, не підконтрольні партійному апарату. Трансляції засідань 1-го

з'їзду народних депутатів СРСР по всесоюзному радіо, які слухали мільйони людей, поступово руйнували стіну страху перед владою. З'являються публікації в газетах та журналах, у яких висвітлюються «білі плями» історії, страшна правда про стан екології, пояснюються причини «буксування економіки». Завдяки проголошеній М. С. Горбачовим політиці «гласності» стала можливою відверта критика існуючих порядків в країні. Політизація суспільства у цей період набула небачених масштабів.

Рис. 73. 22 січня 1990 р. Живий ланцюг

Усе більшу підтримку широких верств населення поряд з економічними вимогами набувають ідеї національно-визвольного руху. Зокрема, у січні 1990 р. Народний рух України, разом з іншими демократичними силами, закликали відзначити 22 січня День соборності України – 71-у річницю проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР (1919 р.). Між Києвом і Львовом був утворений «живий ланцюг», що отримало резонанс у всій Україні. Ця подія закріплювала у свідомості громадян республіки ідею непорушної єдності українських земель та відновила в пам'яті народу національну символіку. У березні 1990 р. в Україні відбулися вибори до Верховної Ради і місцевих рад УРСР. Переважну більшість депутатських місць здобули представники Компартії України, а Головою Верховної Ради, після напруженої боротьби, було обрано 1-го секретаря ЦК КПУ В. Івашка. Але при цьому опозиційним силам

вдалося завоювати в Раді майже третину місць та організувати опозиційну фракцію – Народну Раду, яку очолив академік І. Юхновський. У 3-х західних областях України – Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській, де націонал-демократи здобули перемогу, місцеві організації КПУ опинилися у незвичній для себе ролі опозиційних.

Однією з найбільш помітних подій осені 1990 р. стало студентське голодування у центрі Києва, наслідком якого стала відставка Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола. Також Верховна Рада внесла зміни до Конституції України. Зокрема, було скасовано ст. 6 про керівну і спрямовуючу роль комуністичної партії. Велике значення мала ст. 71, яка проголосила верховенство законів республіки на її території. І на вулицях українських міст, і в стінах українського парламенту стали на повний голос лунати ідеї незалежності України, розриву з комуністичним минулим, побудови демократичного суспільства. Ідеї, які нещодавно вважались «антинародними», «націоналістичними», а значить і злочинними, стали оволодівати душами людей, єднати всі верстви населення і українську еліту, перетворюватися на велику силу, що призведе до утворення незалежної Української держави.

Перші камені у конституційно-правовий фундамент України як незалежної й суверенної держави були закладені ще в останні місяці існування СРСР. Завдяки активній позиції націоналістичних сил – як у стінах українського парламенту, так і за його межами – 16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет Української РСР. У цьому документі був проголошений пріоритет республіканських законів над союзними, заявлено, що земля, її надра, повітряний простір є власністю українського народу, заявлено про право України на створення власної фінансової й банківської системи, власних збройних сил, проведення зовнішніх стосунків з іншими державами.

У липні цього ж року була запроваджена посада Президента Української РСР. Згідно зі спеціальним законом президент визначався як

найвища посадова особа Української держави і глава виконавчої влади. Наступним кроком українського парламенту в цьому напрямку стало прийняття 3 серпня 1990 р. Закону УРСР «про економічну самостійність України». Закон проголошував принцип «власності народу республіки на її національне багатство і національний дохід». За наполяганням союзного керівництва в більшості республік СРСР 17 березня 1991 р. був проведений референдум за збереження єдиної держави. Одночасно, за рішенням Верховної Ради України, було проведено всеукраїнське опитування населення з питання про входження України в «оновлений» Союз на засадах Декларації про державний суверенітет України. Хоча переважна більшість громадян відповіли позитивно на обидва питання (відповідно 70,5 % і 80,2 %), процес розпаду СРСР прискорювався буквально з кожним днем. Зростало прагнення мільйонів громадян у всіх республіках до незалежності й побудови власних суверенних держав. Цей процес перейшов у вирішальну стадію після невдалої спроби групи найвищих посадових осіб у керівництві СРСР і КПРС усунути від влади Президента СРСР М. С. Горбачова і зберегти країну від розвалу. Створений ними Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС, або ГКЧП – російською аббревіатурою), не отримавши підтримки серед більшості громадян, капітулював перед російським республіканським керівництвом на чолі з Б. М. Єльциним, навколо якого згуртувалися антикомуністичні сили.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Акт проголошення незалежності України («за» – 346, «проти» – 1). Більшість у Верховній Раді України на той час становили представники радянської партійно-господарської номенклатури, для яких ідея державної незалежності України була чужою. Однак вони були смертельно налякані подіями в Росії, де Б. М. Єльцин усунув комуністів з високих посад, а тому перехопили гасла української націоналдемократії щодо державної незалежності України.

У наступні дні Президія Верховної Ради України видала укази щодо департизації державних органів, установ і організацій, тимчасового

припинення діяльності Компартії України, передачі майна КПУ та КПРС на території України на баланс Верховної Ради та місцевих рад. 30 серпня 1991 р. був виданий указ «Про заборону діяльності Компартії України». Самостійний державницький курс України був закріплений 1 грудня 1991 р. на республіканському референдумі щодо підтвердження Акту проголошення незалежності. Понад 90% учасників референдуму ухвалили рішення свого вищого представницького органу влади. Власне, іншого результату референдуму годі було очікувати, адже Радянський Союз на той час, як здавалося, у будь-яку мить міг зануритися у політичний хаос. Центральну владу уособлював М. С. Горбачов, який втратив і важелі управління країною, і повагу людей. У всіх засобах масової інформації паплюжили радянське минуле і малювали барвисті картини заможного життя наших громадян – «як тільки Україна припинить годувати весь Союз».

Одночасно з всеукраїнським референдумом відбулися вибори Президента України. Переконливу перемогу на них здобув Л. Кравчук, за якого віддали голоси близько 62% виборців. Цікаво, що його основний суперник – лідер Руху В. Чорновіл, який принципово відстоював ідею державної незалежності України, відстав від нього більше ніж з двократним відривом (23,3%). Зовсім мало виборців (4,49%) віддали перевагу Л. Лук'яненку, який мав репутацію людини, котра за незалежність України готова пожертвувати життям.

Рис.74. Перший Президент України Л. Кравчук

Однак після проголошення державної незалежності України формально

продовжував існувати СРСР, договір про утворення якого Україна підписала 30 грудня 1922 р. разом з Росією, Білорусією, Закавказькою Федерацією. Зазначений документ був денонсований 8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі, в садибі Віскулі в Білорусії, де зустрілися Президент Росії Б. Єльцин, Президент України Л. Кравчук, голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич. Відповідно до Біловезької угоди також була створена Співдружність Незалежних Держав (СНД), до якої невдовзі увійшло 12 колишніх республік СРСР: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна. Проте від самого початку СНД виявив свою нежиттєздатність через глибокі розбіжності між його членами, побоювання з боку деяких держав потрапити в залежність від Росії, а також небажання їх політичних еліт приносити в жертву СНД перспективи європейської інтеграції. Проголошення державної незалежності України стало результатом взаємодії низки об'єктивних (зовнішніх і внутрішніх) і суб'єктивних чинників. Об'єктивні зовнішні чинники: 1) поразка т.зв. соціалістичного табору в «холодній війні» з провідними капіталістичними країнами; 2) погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в СРСР; 3) втрата центральною владою контролю за діями на місцях; 4) посилення відцентрових тенденцій у союзних республіках.

Об'єктивні внутрішні чинники: 1) національно-демократичний рух в республіці; 2) наявність формальних атрибутів української державності (уряд, конституція, державні символи). Суб'єктивні чинники: 1) бездарна й непопулярна політика союзного центру на чолі з М. Горбачовим; 2) бажання української компартійної верхівки (номенклатури) визволитися від опіки союзного центру й запобігти впливу руйнівних псевдодемократичних процесів у Росії на розвиток подій в Україні, побоювання втратити владу.

Ставши на шлях державної незалежності й приступивши до розбудови власної державності, Україна прагнула створити правові підвалини формування громадянського суспільства, утвердити засади захисту прав і

свобод громадян, існування демократичних інститутів, незалежних засобів масової інформації. Вітчизняне законодавство приводилося у відповідність зі світовими й європейськими нормами, вимогами демократичного суспільства. Виникла принципово нова структура державного управління, налагоджено функціонування тисяч державних інститутів. Визначено основні вектори й пріоритети розвитку країни, розроблено й прийнято тисячі законів та інших актів, що забезпечували становлення нової держави.

Особливо величезне значення для розбудови держави мало прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України, яка, на думку багатьох фахівців у царині конституційного права, відповідає всім сучасним вимогам і європейським стандартам. Україна проголошена в Конституції суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, тобто державою, в якій існує верховенство права, де головним джерелом влади є народ і де «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є вищою соціальною цінністю». За своїм державним устроєм Україна визначена як унітарна держава. У Конституції проголошений широкий спектр політичних, економічних і соціальних прав людини. Конституційно закріплений статус української мови як державної мови. Водночас гарантовано вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин. Закріплені положення, спрямовані на розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин країни. Державна влада в країні поділена на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Особливе місце в структурі державних інститутів займає глава держави – Президент України, який є Головнокомандуючим Збройними Силами України, Головою Ради національної безпеки і оборони, визначається як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Вищий законодавчий представницький орган країни – Верховна Рада України, однопалатний парламент, до якого обираються 450 депутатів. Вищим органом у системі

виконавчої влади є Кабінет Міністрів України.

Проголосивши державну незалежність, Україна задекларувала побудову вільного, демократичного суспільства. Держава зобов'язалася забезпечувати права і свободи людини й громадянина, що було закріплено в 1996 р. у Конституції України. У Конституції проголошений широкий спектр прав людини, серед яких: право на життя, право на вільний розвиток своєї особистості, право на повагу до людської гідності, право на свободу й особисту недоторканість, право на таємницю листування й телефонних розмов, на невтручання в особисте і сімейне життя, право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, право на свободу думки, слова, віросповідання тощо.

Отже, Українська держава формально зберігає свої зобов'язання перед громадянами щодо забезпечення їх соціальних, економічних і політичних прав, гарантує достойне життя, соціальний захист. Держава формально гарантує свободу політичної діяльності. За громадянами закріплено право на об'єднання у політичні партії та громадські організації, право брати участь в управлінні державними справами, право на мирні збори і маніфестації, право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування та посадових осіб цих органів. До економічних, соціальних і культурних прав людини і громадянина Конституція відносить право кожного володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, право на працю, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, на відпочинок, на соціальний захист, на житло, на достатній життєвий рівень тощо. Однак ніякої відповідальності за порушення зазначених конституційних норм ніхто не несе. Немає й дієвих механізмів їх реалізації.

В УРСР, як і в СРСР загалом, поширювалася лише одна – комуністична ідеологія, як сукупність ідей у формі політичних міфів, настанов, гасел, програмних документів компартії. Стрижнем комуністичної ідеології було вчення про комунізм, тобто суспільно-економічну формацію, яка базується

на громадській власності на засоби виробництва, безкласовій структурі суспільства, соціальній рівності, високій продуктивності суспільної праці, що забезпечує реалізацію принципу «Кожному – за потребами, від кожного – за здібностями». У незалежній Україні конституційно закріплено ідеологічний плюралізм (багатоманітність). У ст. 15 Конституції України сказано, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Водночас ще в часи розпаду СРСР стихійно розпочався процес декомунізації при одночасному утвердженні ідеології націоналізму. Зазначений процес значно активізувався останніми роками, а в період Революції гідності 2014 р. отримав державну підтримку. Зокрема, в квітні 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні», згідно з яким заборонена комуністична й радянська символіка, підлягають зміні найменування 22 міст, 50 селищ та понад 800 сіл, тисячі вулиць, в назві яких використані назви СРСР, УРСР та імена (псевдоніми) осіб, які обіймали керівні посади в компартії. В грудні 2015 р. була заборонена діяльність КПУ. Все це має означати безповоротний розрив з тоталітаризмом.

У розвитку національної економіки позитивну роль відіграло залучення іноземних інвестицій. Обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України за 1991-2001 рр. становив близько 4-х млрд. доларів, що певною мірою сприяло впровадженню нових технологій, використанню передового зарубіжного досвіду, розвитку малого й середнього бізнесу. На жаль, обсяги цих інвестицій були значно менше порівняно з тими, що отримали, наприклад, інші країни Східної Європи.

Формування національної економіки означало: з одного боку, становлення власної фінансово-економічної політики, з іншого – розвиток рівноправного фінансово-економічного співробітництва з іншими країнами

світу. Практично з нуля створені Національний банк України, комерційні банки, експортноімпорتنі організації, Українська фондова біржа та інші інститути, які в економіці виконують ту саму роль, що кровоносна система в живому організмі. У 1992 р. введена тимчасова власна валюта – купонокарбованці, а в 1996 р. запроваджена гривня.

Рис.75. Запуск ракети за проектом "Морський старт"

Розвивалася міжнародна торгівля. Цьому значною мірою сприяло набуття в 2008 р. Україною членства у Світовій організації торгівлі (СОТ). Завдяки цьому були скасовані окремі обмеження та лібералізовані умови доступу на зовнішній ринок для цілого ряду українських товарів, зокрема, металургійної, хімічної, машинобудівної, сільськогосподарської галузей. Якщо в 2000 р. зовнішньоторговельний оборот України становив 30 млрд. доларів, то в 2013 р.– близько 163 млрд. доларів. Яскравим прикладом міжнародної економічної й науково-технічної кооперації стала участь низки українських підприємств зокрема КБ «Південне» і виробничого об'єднання «Південмаш» у міжнародному проекті «Морський старт» по запуску й експлуатації ракетно-космічних комплексів з екваторіальної зони в Тихому океані. Щоправда, подібні приклади ніяк не могли компенсувати колосальні економічні й науково-технічні втрати України від розриву традиційних господарських зв'язків радянської доби.

На жаль, результати економічної політики України поки важко назвати втішними. Економіка України поки навіть не спромоглася зберегти той

рівень, на якому вона знаходилася до проголошення державної незалежності. За період 1965-1985 рр. національний дохід в УРСР збільшився в 2,5 рази. Натомість ліберальні економічні реформи, про які йшла мова, призвели до економічного падіння. У 2012 р. ВВП був на 40% нижче середньосвітового рівня.

За радянських часів Україна, хоча й вважалася членом ООН та деяких інших міжнародних організацій, але фактично не була суб'єктом зовнішньої політики. Вона діяла в руслі політики союзної держави. Після проголошення державної незалежності українському керівництву довелося докласти чималих дипломатичних зусиль для свого міжнародного визнання. До початку 2000-х рр. Україна була визнана більш як 150 державами світу, із 140 з них Україна підтримувала дипломатичні відносини.

Залишаючись членом СНД, Україна прагнула стати членом низки європейських організацій, передусім ЄС і НАТО. Про бажання приєднатися до ЄС керівництво нашої країни заявило вже майже відразу після проголошення державної незалежності. Так, у 1994 р. між Україною і ЄС була підписана Угода про партнерство і співробітництво, відповідно до якої в Україні створені спеціальні урядові інституції, що опікуються євроінтеграційними процесами, розширюються економічні, політичні й культурні зв'язки між країнами. За період 1995-2002 рр. обсяг взаємної торгівлі між Україною і країнами ЄС зріс у 2,2 рази, у тому числі експорт – у 2,4 рази, імпорт – у 2,1 рази. Україна отримала кредити від Європейського банку реконструкції та розвитку, істотно зросли надходження прямих іноземних інвестицій з Великої Британії, Нідерландів, ФРН та інших європейських країн.

Україна неодноразово робила заяви про наміри стати членом НАТО. У 1997 р. Україна і НАТО підписали спільний документ «Хартія про особливе партнерство», де записано: «Україна виходить з того, що кінцевою метою її євроінтеграційної політики є вступ до НАТО як загальноєвропейської структури безпеки».

Керівництво НАТО, зі свого боку, неодноразово запевняло українську сторону в тому, що Україна обов'язково стане членом альянсу. Для цього лише потрібно виконати певні вимоги. Зокрема, подолати корупцію в державі; підвищити рівень життя населення; дотримуватися демократичних прав і свобод тощо. Однак, як виявилось, більшість із зазначених завдань стали складними для української влади. Передусім не вдалося переконати в доцільності членства нашої країни в НАТО більшість українських громадян, у яких збереглася ще з радянських часів недовіра до НАТО як «агресивного блоку імперіалістичних держав».

У 1992 р. Україна стала членом Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Було започатковано участь нашої держави у міжнародній миротворчій діяльності ОБСЄ.

У 1995 р. Україна приєдналась до Ради Європи. При вступі до цієї організації вона зобов'язалась дотримуватись своїх загальних обов'язків згідно зі Статутом Ради Європи, а саме демократії, верховенства права та захисту прав людини і основних свобод усіх осіб під її юрисдикцією.

Важливими складовими співпраці України з ОБСЄ та Радою Європи стало міжнародне спостереження за перебігом виборів у нашій країні. Україна регулярно запрошувала спостерігачів від ОБСЄ та Ради Європи на парламентські, президентські, регіональні вибори. Місії спостереження робили загалом позитивні висновки щодо виборчого процесу в Україні і вносили рекомендації щодо його подальшого вдосконалення.

Водночас, попри свій європейський вибір, українському керівництву на практиці протягом тривалого часу довелося постійно балансувати між «Заходом і Сходом», тобто між ЄС і США, з одного боку, Російською Федерацією і Митним Союзом, з іншого. У самій країні влада постійно шукала компроміс між вимогами різних політичних сил і прихильниками різних напрямків зовнішньої політики – західного й східного. Найбільш успішно такої багатовекторності вдавалося дотримуватися президенту Л. Кучмі. Менш вдалою виявилася політика В. Януковича. Його спроба

«узяти паузу» в євроінтеграції й призупинити підписання договору з ЄС про асоційоване членство України в ЄС в листопаді 2013 р. стала приводом для другої Революції гідності й повалення режиму Януковича.

Рис.76. Президенти України (зліва направо): Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович, Л. Кравчук

*Рис.77. П'ятий Президент
П. О. Порошенко*

*Рис.78. Шостий Президент
В. О. Зеленський*

Політичні сили, що одержали перемогу, головним стрижнем зовнішньої політики України проголосили вступ України в Європейський Союз і НАТО. Отже, переважна більшість українських громадян висловила довіру політичним силам, що обрали західний вектор зовнішньополітичного курсу України. Першим успіхом нової влади стало підписання Угоди про асоціацію з ЄС: в березні 2014 р. – політичної частини, а в червні – економічної. На часі подальше розширення всебічного співробітництва з

США та розвинутими європейськими державами. У травні 2014 р. Президентом України був обраний П. О. Порошенко. В жовтні цього ж року відбулися позачергові вибори до Верховної Ради України, на яких перемогу здобули Блок Петра Порошенка «Солідарність» і Народний фронт, лідер якого очолив уряд України. У травні 2019 р. новим Президентом України був обраний В. О. Зеленський.

Контрольні запитання:

- 1. Чим можна пояснити спроби керівництва СРСР розпочати перебудову?*
- 2. Якими були наслідки перебудови в Україні?*
- 3. Коли і як була проголошена державна незалежність України?*
- 4. Як відбувалася розбудова Української держави?*
- 5. Які основні положення Конституції України?*
- 6. Якою є форма державного правління (врядування) в Україні?*
- 7. На які гілки поділена державна влада в Україні?*
- 8. За яких обставин був прийнятий Акт проголошення незалежності України?*
- 9. За якими напрямками відбувалися економічні реформи 1990-х рр.? Що дали ці реформи українському народові?*
- 10. Які основні завдання зовнішньої політики вирішувала Україна після проголошення незалежності?*
- 11. Як змінювалася форма державного правління в Україні протягом 1991 - 2015 рр.?*
- 12. Як ви розумієте поняття «євроінтеграція України», що ви знаєте про ЄС?*
- 13. Чи можете ви коротко охарактеризувати діяльність президентів України – Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, В. Януковича, П. Порошенка?*
- 14. Якими ви бачите перспективи подальшого політичного й економічного розвитку України як незалежної, суверенної, єдиної країни?*

ТЕМА 14. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ У ХХ СТ.

Капіталістичні трансформації на початку ХХ ст. в Російській імперії сприяли розвитку науки і техніки не тільки в Москві й Санкт-Петербурзі, але й в різних російських губерніях. Розвиток природничих наук і техніки в Україні пов'язаний з діяльністю математика Д. Граве, фізика Д. Романського, зоолога О. Северова, ботаніка В. Арнольдї, епідеміолога і мікробіолога М. Гамалїї, металурга М. Курако та ін.

Активну діяльність розгорнуло Київське товариство повітроплавання, засноване в 1909 р. Членами товариства були видатні конструктори і льотчики Д. Григорович, І. Сікорський, П. Нестеров та ін. І. Сікорський сконструював перші в світі багатомоторні літаки: «Російський витязь» та «Ілля Муромець».

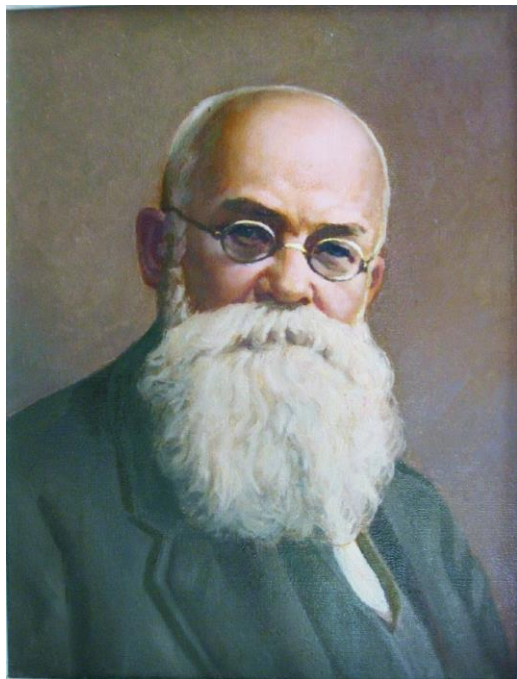

Рис.79. М. С. Грушевський.

Рис.80. Д. І. Яворницький

Найвидатнішим істориком України початку ХХ ст. був М. С. Грушевський. Найбільшою науковою працею вченого є десяти томна «Історія України–Руси», в якій висвітлена історія України до 1663 р. До наукової школи М. Грушевського належали видатні українські історики, зокрема у Катеринославі продовжувалася діяльність неперевершеного дослідника історії запорозького козацтва Д. Яворницького. Низка важливих праць з українського фольклору, мовознавства й літератури створив видатний учений-філолог, сходознавець, історик А. Кримський. Значною подією в розвитку українського мовознавства було видання «Словника української мови» за редакцією Б. Грінченка.

У зв'язку з подальшим зростанням потреби в спеціалістах мережа навчальних закладів і учнів та студентів у них збільшувалися. У 1914-1915 навчальному році в українських губерніях Російської імперії налічувалось 26

тис. загальноосвітніх шкіл, у яких навчалися 2,6 млн. учнів. Працювали також 80 середніх спеціальних навчальних закладів (механіко-технічні, гірничі, залізничні та інші училища), в яких навчалися 12,5 тис. учнів, і понад 60 нижчих професійно-технічних училищ і шкіл, у яких здобували освіту і ремесло близько 5 тис. учнів. У 27 вищих навчальних закладах, у тому числі в трьох університетах – Харківському, Київському і Новоросійському (у Одесі), навчалися 35,2 тис. студентів.

Однак усе це не задовольняло потреб, унаслідок чого три чверті населення було неписьменним. Крім того, царський уряд не допускав української мови в навчальні заклади, включаючи початкові школи. Не краще з освітою було й на західноукраїнських землях, особливо в гірських районах, де вміла писати й читати лише одна людина з десяти. Рівень освіти в західноукраїнських землях був нижчим, ніж в усіх інших провінціях Австро-Угорської імперії.

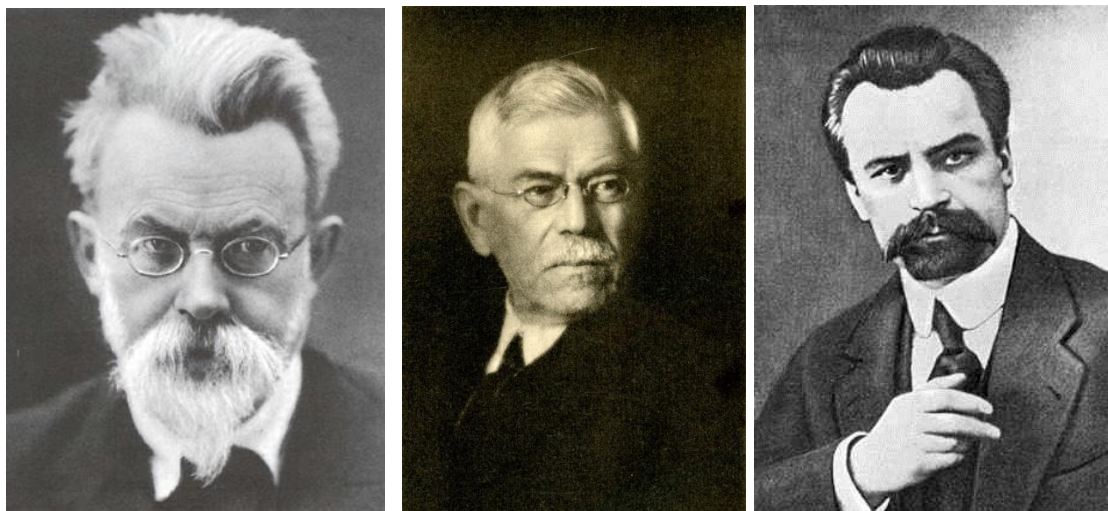

Рис.81. В. Вернадський Рис.82. Д. Багалій Рис.83. В. Винниченко

Поклала початок створенню національної освіти лише революція. В березні 1917 р. була відкрита українська гімназія в Києві, десятки українських гімназій в інших містах. У жовтні 1917 р. розпочинає свою роботу Український народний університет у Києві, а в Житомирі – Український учительський інститут. Восени 1918 р. створені університети у Катеринославі та Кам'янці-Подільському, консерваторія в Харкові, сільськогосподарський інститут в Одесі. Значною подією в культурному

житті України стало заснування в листопаді 1918 р. Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), яка мала три відділення: історико-філологічне, фізико-математичне, соціально-економічне. Першим президентом Академії був обраний всесвітньовідомий український учений В. Вернадський. До першого складу Академії ввійшли також такі знані українські вчені, як історик Д. Багалій, економіст М. Туган-Барановський, правознавець Ф. Тарановський, біолог М. Кашенко та ін. Водночас постійні воєнні події, що велися на території України, часта зміна політичної влади, економічна розруха, яка була викликана громадянською війною та іноземною інтервенцією, не могли сприяти розвитку освіти, науки, культури. За рівнем освіти Україна була далеко відкинута від провідних європейських країн.

На початку ХХ ст. в українській літературі розвивалися демократичні традиції, що були започатковані Т. Шевченком. У центрі уваги більшості українських письменників було життя простого народу, його нелегка доля, сподівання на краще життя. У численних творах Михайла Коцюбинського таврувався царизм і вся самодержавна система, були створені яскраві образи революціонерів.

Письменницею широкого діапазону виступала Леся Українка (Лариса Петрівна Косач). Вона створила велику кількість високохудожніх поетичних, прозових і драматургічних творів, у яких глибоко відображено життя народних мас, їх прагнення до свободи, послідовно проводиться думка про громадське призначення творчості письменника. Плідну літературну творчість і активну політичну діяльність поєднував Володимир Винниченко. Він був одним з лідерів українських партій – спочатку РУП, а потім УСДРП, у 1917 р. став головою уряду Центральної Ради. На Буковині найвидатнішою письменницею демократичного напрямку була О. Ю. Кобилянська.

Незважаючи на тяжкі умови, продовжували розвиватися в Україні драматургія, театр, музика. Найбільш значною в Україні була театральна українська трупа М. Кропивницького до якої входили М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька, І. Карпенко-Карий та ін. У 1907 р. після

успішних гастролей цієї трупи в Києві, М. Садовський заснував перший український стаціонарний театр. В активізації музичного життя в Україні визначну роль відіграло створення М. Лисенком у 1904 р. в Києві музично-драматичної школи, яка в 1913 р. була реорганізована в консерваторію, і в 1903 році у Львові з ініціативи А. Вахнянина – Вищого музичного інституту ім. М. В. Лисенка. Світової слави в ці роки набула видатна українська співачка С. Крушельницька. Продовжуючи свою творчу роботу, видатний український композитор М. Лисенко написав твори, які мали глибоко громадянське, революційне звучання: хор-гімн «Вічний революціонер» на слова І. Франка, кантату «До 50-х роковин смерті Т. Г. Шевченка» тощо. М. Леонтович найбільше уславився хоровою обробкою народних пісень («Щедрик», «Дударик», «Козака несуть» тощо). На західноукраїнських землях композитором демократичного напрямку був С. Людкевич.

В архітектурі на початку ХХ ст. поширилися стилі модерн (від французького *moderne* – новітній, сучасний) та конструктивізм. Прихильники модерну, відмовляючись від принципів класичної архітектури, шукали натхнення не в гармонійній і раціональній архітектурі античної епохи, а в дивовижних образах Середньовіччя. Вони часто застосовували народні мотиви, різні вигадливі оздоби, символічні химерні орнаменти. Натомість конструктивісти прагнули показати красу сполучення самих архітектурних форм і конструкцій. Для цього архітектори використовували нові залізні конструкції й оздоблювальні матеріали (цементне ліплення, штукатурка, прикраси з витого заліза та ін.).

Вони часто вдавалися до асиметричного планування будівель, деформації звичних форм (вигнуті карнизи, криволінійні віконні прорізи та ін.). Одними з кращих споруд у стилі модерн є Критий ринок на Бессарабці в Києві (архітектор Г. Гай) та «Будинок з химерами» (архітектор В. Городецький). Чимало архітекторів намагалися поєднати принципи модерну з прийомами народної дерев'яної архітектури і народного прикладного мистецтва (форми дерев'яних хат, господарських будівель,

національний орнамент, барвиста кераміка тощо.).

Рис. 84. «Будинок з химерами»

У цьому стилі українського модерну споруджено за проектом архітектора В. Кричевського будинок Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей) і школу ім. І. Котляревського, у Харкові художнє училище (архітектор К. Жуков) та ін. Серед будинків початку ХХ ст. найбільшою яскравим пам'ятником модерну із застосуванням українських національних мотивів є відомий Будинок В. Хреннікова в Катеринославі (нині Гранд-Готель «Україна» м. Дніпро).

Яскравим прикладом конструктивізму початку ХХ ст. у нашому місті є будинок філармонії (колишній Палац залізничників), побудований за проектом відомого архітектора М. Гінзбурга. У Харкові архітектор О. Бекетов створив будинки Харківського медичного товариства з Бактеріологічним інститутом ім. Л. Пастера і Комерційного інституту, М. Верьовкін спорудив адміністративний будинок страхового товариства «Росія» (тепер Палац праці) і прибутковий житловий будинок кредитного товариства «Саламандра» на Сумській вулиці.

Рис. 85. Будинок В. Хреннікова (нині Гранд-Готель «Україна» м. Дніпро)

Рис. 86. Обласна філармонія (колишній Палац залізничників м. Дніпро)

У Севастополі у 1905 р. за проектом архітектора В. Фельдмана зведено будинок панорами «Оборона Севастополя», в якому було розміщено полотно панорами, створене художником-баталістом Ф. Рубо. У образотворчому мистецтві продовжували свою діяльність художники К. Костанді, М. Пимоненко, С. Васильківський та ін. У Західній Україні плідно працювали в галузі живопису І. Труш і А. Монастирський.

На початок 1920-х рр. приблизно 70 % дорослого населення України було неписьменне. За цих умов в Україні розгорнулась кампанія щодо

ліквідації неписьменності. У 1923 р. створено товариство «Геть неписьменність», яке очолив Голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Протягом 1920-х рр. кількість неписьменних скоротилася з 76 до 43 % дорослого населення, у 1939 році – до 25%. У наступні десятиріччя неписьменність була практично ліквідована.

У 1924 р. було розпочато підготовку до запровадження обов'язкового початкового чотирирічного навчання для дітей. У містах це завдання було вирішене протягом кількох років, проте ще у 1927/28 навчальному році не вчилася близько 35% дітей шкільного віку. У 1932 р. була запроваджена єдина структура загальноосвітньої школи, яка у незмінному вигляді збереглася до кінця 1950-х років: початкова (I—IV класи), неповна середня (I—VII класи) і середня (I—X класи). Стандартизація торкнулася й навчальних програм. Учителі у викладанні матеріалу повинні були дотримуватися тексту підручника. Після 1934 р. збільшилося будівництво шкільних приміщень, що дало змогу ліквідувати навчання у третю зміну. Середньою школою в середині 1930-х рр. було вже охоплено до третини учнів, що дало підставу радянському керівництву висунути наприкінці 1930-х років завдання переходу до загальної середньої освіти молоді, чому, однак, завадив напад на СРСР фашистської Німеччини. Одночасно з середньою швидкими темпами розвивалася й вища освіта. Кількість вищих навчальних закладів в Україні зросла з 27 у 1917 р. до 129 у 1938-1939 роках, а чисельність студентів у них, — відповідно, з 35 тис. до 124 тис. Серед багатьох вищих навчальних закладів, що були створені в УРСР у 1930 р. і відіграли величезну роль у підготовці кваліфікованих кадрів для народного господарства, був і ДІТ, який нині є Національним університетом залізничного транспорту ім. В. Лазаряна. Уперше вузівськими центрами стали 28 міст республіки. У вересні 1933 року відновилася діяльність університетів у Києві, Дніпропетровську, Одесі і Харкові. З метою забезпечення соціальної справедливості й створення умов для навчання представникам тих верств населення, які за царського режиму були

практично позбавлені можливості отримати вищу освіту, створювались так звані робітфаки – підготовчі факультети для вихідців з робітників та селян. У 1925 р. в Україні діяло близько 30 робітфаків при вищих навчальних закладах. Завдяки державній поліції у галузі освіти вже в 1930-ті рр. Україна випередила за кількістю студентів найбільш розвинуті країни Європи. У січні 1934 р. було встановлено наукові ступені кандидатів і докторів наук, а також наукові звання доцентів і професорів.

У 1921 р. український радянський уряд схвалив положення, згідно з яким Українська академія наук, що була створена за часів гетьманату П. Скоропадського (1918 р.) визнавалася найвищою науковою державною установою радянської республіки. Причому її назвали Всеукраїнською Академією наук (ВУАН), тим самим декларуючи намір об'єднати в рамках однієї організації наукову інтелігенцію всієї України. Президентами Академії були видатний природознавець Володимир Вернадський, ботанік Володимир Лепський, мікробіолог й епідеміолог Данило Заболотний.

Водночас разом із зміцненням тоталітарного режиму, встановленням сталінської диктатури, проведенням репресивної політики відбувався наступ на українську інтелігенцію, що згодом переріс у справжній терор. Першим ударом по українській науці став процес Спілки Визволення України в 1930 р., на якому були засуджені декілька провідних діячів ВУАН. Після цього в Академії були проведені «чистки».

У 1933 р. Й. Сталін оголосив головною небезпекою місцевий націоналізм (а не російський шовінізм, як раніше). Це стало сигналом до контрнаступу на українізацію, яка тепер вважалася націоналістичною контрреволюцією. У 1937 р. слово «українізація» остаточно зникло з партійних документів. У 1938 р. в усіх школах було запроваджене обов'язкове вивчення російської мови. Українська абетка, граматики і словники були максимально наближені до російських. Було зменшено кількість українських шкіл, скоротився відсоток українських учителів і науковців, закривалися українські театри, заборонялися п'єси українською

мовою.

Вища і загальноосвітня школи були перетворені на важливі інструменти тоталітарного режиму і комуністичної пропаганди. Чимало організаторів української освіти, викладачів вищої школи і вчителів було репресовано.

Загальні тенденції політичного розвитку країни відображалися й у розвитку літературного процесу в Україні. Період 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. характеризувався відносно вільним розвитком літератури та мистецтва. У цей час створили свої найкращі прозові твори М. Хвильовий, В. Підмогильний, Г. Косинка, Ю. Яновський. Широку популярність завоював гуморист Остап Вишня. На 1920-ті рр. припадає розквіт творчості П. Тичини та М. Рильського, поряд з ними творила ціла плеяда талановитих поетів: М. Зеров, М. Драй-Хмара, Є. Плужник, В. Сосюра, М. Бажан, Т. Осьмачка, творчості яких були притаманні романтичні настрої, пошуки яскравих форм і засобів його художнього вираження. Продовжуючи притаманну для української культури барокову традицію, вони виробляли новий, необароковий стиль у формі символізму. Подібні мотиви відчутні в творчості Миколи Бажана 20-х рр. Його поезія характеризувалася узагальненнями глибокого філософського значення.

Цікаві творчі пошуки відбувалися в 1920-ті рр. у драматургії та театрі. На кінець 1925 р. у республіці налічувалось 45 театрів, у 1932 р. – 70. Великої популярності серед глядачів набув перший державний Драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, утворений у 1912 р. у Києві. З 1927 р. цей театр працює у Дніпропетровську. Нині це Дніпровський український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка.

На рівень високої професійності виходить з 1920-х рр. українська музика. Значний внесок у її розвиток зробили композитори Микола Леонівич, Кирило Стеценко, Яків Степовий та ін. Активно розвивається жанр оперного мистецтва. У 1925-1926 рр. були створенні перші українські театри опери та балету в Харкові, Києві та Одесі. У 1923 р.

було організовано Український державний симфонічний оркестр, у 1927 р. – Українську державну філармонію у Харкові.

Культурне піднесення в Радянській Україні майже припиняється вже на початку 1930-х рр., коли сталінське керівництво розпочало наступ на національну культуру, що супроводжувався переслідуванням, а далі й фізичним знищенням кращих сил творчої інтелігенції. «Розстріляне відродження» – під такою назвою увійшла в українську історію ця сторінка національної культури.

Кульмінаційними в розгромі українського культурного життя були 1933 і 1934 рр. На початку 1933 р. заарештували поета, прозаїка та драматурга М. Ялового. Вражений арештом свого друга і подіями, свідком яких був, застрелився Микола Хвильовий. Того ж року за звинуваченням у причетності до «Української військової організації» був ув'язнений Остап Вишня. Був розігнаний експериментальний театр «Березіль», а його творець Лесь Курбас загинув у трудовому таборі. Так, тільки в 1934–1938 рр. було репресовано більше половини членів та кандидатів в члени Спілки письменників України. Кілька сотень кобзарів були скликані на з'їзд, де їх усіх заарештували і розстріляли.

Яскравою сторінкою в історії української культури став період війни. У час, коли вирішувалася доля самого сталінського режиму, останній був змушений послабити репресії проти української інтелігенції, допустити відродження національних почуттів українців, жорстоко утискуваних в мирний період. У літературі і науці почався рух за відновлення власної історичної пам'яті, за реальне національне усвідомлення народу і не лише в боротьбі з фашизмом, а й у перспективі, у всіх галузях суспільного буття. І хоча цей рух був до певної міри контрольований, але в багатьох ділянках культурного життя він став помітною і впливовою реальністю.

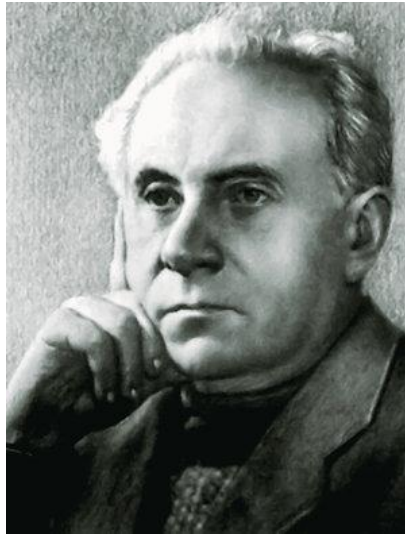

Рис.87. Остап Вишня Рис.88. М. Рильський Рис.89. П. Тичина

Роки війни стали часом появи значних, наповнених патріотичним пафосом віршованих творів, які об'єднала тема нестерпної туги за рідною землею, любові до отчого краю: «Слово про рідну матір» Максима Рильського, «Голос матері» Павла Тичини, «Любіть Україну» Володимира Сосюри та ін. Слова з поетичної «Клятви» М. Бажана «Ніколи, ніколи не буде Вкраїна рабою німецьких катів!» стали гаслом волелюбного українського народу в боротьбі проти жорстокого ворога.

Війна, німецька окупація надовго зупинили розвиток освіти в Україні. За ці роки школи й вищі навчальні заклади були повністю зруйновані. Однак відразу після визволення території України від німецько-фашистських загарбників у надзвичайно стислі терміни до кінця війни була в основному відновлена мережа ВНЗ, значна частина шкіл. У 1944-1950 рр. у республіці було побудовано, а також відбудовано 1669 повністю і частково зруйнованих шкіл на півмільйона учнівських місць. Однак шкільна мережа не задовольняла наявних потреб. Унаслідок проведеної після війни реорганізації кількість вищих навчальних закладів в УРСР зменшилася, тоді як кількість студентів зросла з 99 тис. у 1946 до 325 тис. у 1956 р. Щоправда, майже половина з них навчалася на заочних і вечірніх відділеннях, що загалом негативно впливало на рівень фахової підготовки. Наприкінці 1950-х років семирічні і десятирічні школи були перетворені на восьмирічні (обов'язкові)

та одинадцятирічні загальноосвітні трудові політехнічні з виробничою практикою.

У 1956 р. у республіці почали діяти школи-інтернати, а з 1960 р. — школи подовженого дня. З 1966 р. відповідно до рішень XXIII з'їзду КПРС почалося впровадження загальнообов'язкової десятирічної освіти. Перехід до загальнообов'язкової середньої освіти в УРСР був у основному здійснений до 1976 р. В умовах тоталітарного режиму процес навчання і виховання молоді був край заполітизованим, освіта страждала від формалізму і гонитви за показниками. Створювалися штучні перепони для навчання дітей українською мовою.

У 1964 р. був заснований Донецький університет, у 1972 р. — Сімферопольський, у 1985 р. — Запорізький, а згодом — Прикарпатський та Волинський. При великих промислових підприємствах було організовано загальнотехнічні та загальнонаукові факультети. Розширювалася підготовка спеціалістів з нових галузей науки і техніки. Всього у 1980-ті роки в Україні діяло 145 вищих навчальних закладів, де навчалося близько 900 тис. студентів. Розширювалася мережа науково-дослідних установ. Якщо в 1945 р. в УРСР їх налічувалося 267, то в 1950 — 462, в т.ч. більше 30 академічних інститутів. У середині 1950-х рр. у складі академії налічувалося 81 дійсний член та 100 членів-кореспондентів.

У 1960-1980-ті рр. екстенсивний розвиток економіки визначив такий же шлях розвитку науки. У складі АН УРСР утворювалися нові спеціалізовані наукові установи, відділи та лабораторії, виникали численні підрозділи. Більшість з них займалася перспективними напрямками наукових досліджень (інститути напівпровідників, радіотехнічних проблем, проблем міцності, металофізики, геофізики, хімії, високомолекулярних сполук, кібернетики, ядерних досліджень та ін.). Протягом 1970–1985 рр. понад 13 тис. наукових розробок учених Академії наук УРСР було впроваджено у виробництво. Прискоренню технологічного впровадження найперспективніших результатів фундаментальних досліджень сприяли науково-технічні

комплекси та інженерні центри, створені в АН УРСР у середині 1980-х років.

Особливо нелегкими були 1960–1980 рр. для працівників гуманітарних наук. На їх розвитку позначились періоди відлиги, реакції і застою. На зміну культу особи Сталіна прийшло справжнє самодурство М. Хрущова, потім настав час брежнєвського застою і спроб запровадити в ідеології трохи оновлений сталінізм. Науковими колективами було видано низку фундаментальних праць з історії України, держави і права, археології, філософії, літератури і мистецтва. Зрозуміло, що в умовах тодішнього політичного режиму й компартійного диктату зазначені видання давали дещо скривлену картину історичного минулого і радянської дійсності, однак вони були написанні професійно й містили величезний фактичний матеріал.

Упродовж другої половини 40-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. на розвиток української культури значною мірою впливали політичні процеси, що відбувалися в ці часи в країні. У повоєнний період керівництво СРСР зробило спробу повернутись до практики контролю над творчим процесом. Протягом 1946–1948 рр. було прийнято низку постанов ЦК ВКП(б) з питань розвитку літератури і мистецтва, які характеризувались грубим і некомпетентним втручанням у творчу діяльність, запереченням елементарних художніх свобод.

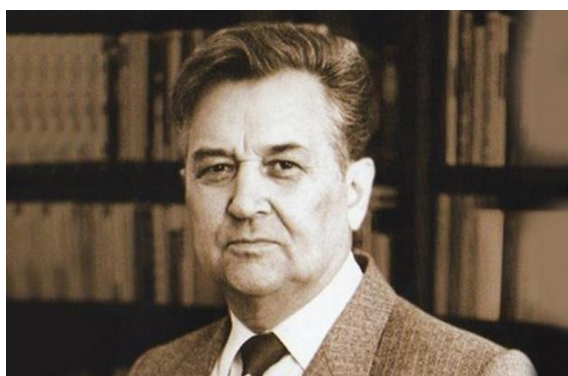

Рис. 90. Олесь Гончар

Рис.91 . Володимир Сосюра

Все це негативно позначилося на розвитку вітчизняної культури. Однак всупереч обставинам українська література в цей період збагатилася низкою високохудожніх творів. Серед них: збірка віршів М. Рильського «Троянди і виноград», романи М. Стельмаха «Кров людська – не водиця», романи

Ю. Яновського «Жива вода» і «Нова книга», П. Панча «Запорожці», Натана Рибача «Так сходило сонце». Плідно працювали П. Тичина, В. Сосюра, О. Вишня, А. Головка, І. Ле, А. Малишко, Л. Первомайський та ін. Особливу популярність у повоєнні роки здобула творчість Олесь Гончара, автора трилогії «Прапороносці», повісті «Земля гуде». До помітних явищ літературного життя належала кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна».

Після смерті Й. Сталіна критика культу особи відкрила можливість оновлення і лібералізації суспільства. Цей процес був складним і суперечливим, але загалом сприяв громадському пробудженню, національному відродженню в Україні. Так, у період політичної відлиги (1956 – 1961 рр.) відбулась відносна лібералізація політики КПРС щодо національних культур, зокрема української.

На розвиток української культури, на громадське життя в Україні того часу помітно вплинуло нове покоління талановитих митців, які одержали назву «шестидесятників», оскільки піднесення їх творчої діяльності припало на 60-ті роки ХХ ст.

Рис.92. Василь Симоненко Рис.93. Ліна Костенко Рис.94. Борис Олійник

Серед зачинателів руху «шестидесятників» були прозаїки і поети Ліна Костенко, Василь Симоненко, Борис Олійник, Віталій Коротич, Іван Калинець, Василь Стус, Григор Тютюнник, Євген Гуцало, критики Іван Дзюба, Іван Світличний та ін. Вони виступили проти фальшу, елейності в зображенні дійсності, відстоювали національно-культурне відродження України. Однак уже у другій половині 1960-х рр. почалось згортання

«відлиги», розпочався новий наступ на українську мову та культуру. Більшість з «шестидесятників» були репресовані.

Разом з тим українська література у 60-80-ті рр. поповнюється творами одного з натхненників шістдесятництва, відомого письменника Олеса Гончара, який в цей час видає низку чудових творів.

Період 1960-1980-х рр. характеризується справжнім підйомом української кінематографії. Лише протягом шести років (1971-1976) українські кінематографісти випустили 117 художніх фільмів, 119 серій телефільмів, 40 повнометражних документальних і науково-популярних стрічок, 1,5 тис. короткометражних фільмів усіх видів. «Поетичне українське кіно» виділяється на тлі значного числа сірих і пропагандистських кінострічок того періоду.

Рис.95. Л. Биков

Рис.96. Б. Брондуков

Рис.97.Б. Ступка

На 1960-1980-ті рр. припадає творчість таких популярних українських акторів, як Іван Миколайчук, Броніслав Брондуков, Людмила Гурченко, Леонід Биков, Богдан Ступка. У образотворчому мистецтві плідні новаторські пошуки здійснювали скульптор і живописець Іван Гончар, художники Алла Горська, Лариса Семикіна, Опанас Заливаха. Нових барв набула в 1960-80-ті рр. музика П. Майбороди, Ігоря Шамо, Мирослава Скорика. Широкою популярністю користувалися співаки Анатолій Солов'яненко, Белла Руденко, Софія Ротару, Василь Зінкевич, Назарій Яремчук, тріо Мареничів та ін. Найхарактернішою рисою творчості

їх усіх були високий професіоналізм, новаторство, оригінальність і національний колорит. Людиною великого таланту і музичного чуття був молодий композитор, уродженець Буковини Володимир Івасюк.

Процес духовного відродження, що розпочався в другій половині 1980-х рр., змусив Верховну Раду у жовтні 1989 р. прийняти хай і половинчастий, внаслідок тиску консерваторів від компартії, «Закон про мови в Українській РСР», за яким українська мова отримала статус державної. Відбувається значне оновлення національної культури, пов'язане з протестом проти ідеологічної регламентації культурного життя, з орієнтацією на загальнолюдські цінності світової культури.

Проголошення незалежності України та розбудова держави зумовили формування нової культурної парадигми, яка б відповідала реаліям посттоталітарного суспільства і, будучи національно зорієнтованою, органічно вписувалась у загальносвітові культурні процеси. Відбувається переорієнтація суспільної свідомості від духовних цінностей радянської доби до цінностей вільного, демократичного, відкритого суспільства, що, зокрема, знайшло відображення в прийнятих у 1992 р. Верховною Радою України таких законодавчих актах, як «Основи законодавства про культуру», Державна національна програма «Українська освіта в ХХІ ст.», «Закон про освіту» та ін.

У духовно-культурному житті в Україні дедалі більшої сили і розмаху набули складні, суперечливі та неоднозначні процеси:

- перегляд, переосмислення та переоцінка поглядів, орієнтирів, настанов поведінки, що домінували в радянські часи;
- повернення традиційних цінностей української національної культури, відтворення релігійних та національних форм світосприйняття;
- проникнення й адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, які характерні для духовно-культурного життя західної цивілізації;
- відмежування від російської культурної спадщини, яка, як вважається,

гальмує виявлення української національної самобутності.

- обмеження ролі держави у культурному процесі при одночасному посиленні ринкових впливів на зміст художньої творчості.

Перші роки існування незалежної Української держави принесли кілька позитивних тенденцій у сфері освіти. Зокрема, відбулась певна деідеологізація вітчизняної культури, навчального процесу у вищій і середній школах. Зміцнився зв'язок освіти з національною історією, культурою і традиціями. Відбулося переведення на україномовний режим середньої та вищої шкіл.

Рис.98.М. Хвильовий

Рис.99. В. Стус

Рис.100.О. Теліга

Українському читачеві повернуті забуті та заборонені імена М. Зерова, М. Куліша, Г. Косинки, Є. Маланюка, В. Стуса, М. Хвильового та ін. На книжкових полицях з'явилися твори літераторів української діаспори – І. Багряного, В. Барки, О. Ольжича, У. Самчука, О. Теліги та ін. Продовжували творити літератори, чиє творче становлення відбулося в радянську добу, серед них: Б. Олійник, П. Загребельний, Л. Костенко та ін. Увійшли в українську літературу такі молоді й талановиті літератори, як Ю. Андрухович, О. Забужко, М. та С. Дяченки. Зазначені процеси сприяли формуванню у читача цілісного враження про українську літературу, повернули українському народові неоціненний для подальшого розвитку художньо-естетичний досвід.

Важливою складовою частиною духовної культури, формою суспільної свідомості є наука, потенціал якої в Україні за радянських часів був достатньо високий. Наприкінці 1980-х рр. загальна чисельність наукових кадрів в Україні була вдвічі більшою ніж у Франції і становила майже 300 тис. осіб, з яких понад 80 тис. – доктори і кандидати наук. Найавторитетнішим науковим центром була Академія наук України. Всесвітнє визнання мали вітчизняні наукові школи з матеріалознавства, ракетобудування, зварювання металів, металургії, біології, виробництва штучних алмазів та ін. Нині ж у науковій сфері простежується низка негативних тенденцій, які будуть посилюватися по мірі розгортання нинішньої економічної й політичної кризи. Відбувається постійне зниження витрат на науку у внутрішньому валовому продукті. Відсутність належного державного фінансування призвела до фактичного згорання фундаментальних наукових досліджень.

Недостатньою є матеріальна база, обмежений доступ до новітньої наукової інформації. Відсутність належного фінансування зумовила відставання українських науково-дослідних установ за осначеністю засобами автоматизації, науковими приладами, матеріалами, літературою від однопрофільних установ розвинутих країн щонайменше на 10 – 15 років. Вітчизняні науковці мають обладнання та інформації у 100 разів менше, ніж їх західні колеги, а доступ до найновішої інформації фактично має лише декілька відсотків фахівців. Щороку внаслідок міграції Україна втрачає до 10 тис. дипломованих спеціалістів. Найбільше цінуються на Заході українські програмісти, генетики, фізіологи, біохіміки, фізики-теоретики, що призведе до катастрофічних втрат. По-перше, підготовка спеціаліста з вищою освітою, вченим ступенем, а також втрачена вигода від використання такого спеціаліста становить, за розрахунками фахівців ООН, 300 тис. доларів. По-друге, за оцінками експертів, процес деградації вітчизняної науки може стати незворотним, якщо країну залишить 10-15% найперспективніших молодих спеціалістів.

Поспішний і часом занадто заполітизований процес переоцінки духовних цінностей призвів до упередженого ставлення до деяких діячів української культури минулого. Одні незаслужено звеличуються, імена інших – фактично стираються з нашої національної пам'яті. Серед останніх, наприклад, такі видатні українські письменники, як В. Земляк і М. Стельмах. Ще більше в цьому плані не пощастило тим літераторам, що мали гріх писати свої твори російською мовою: Е. Багрицькому, В. Катаєву, М. Булгакову, К. Паустовському та іншим, імена яких прийнято пов'язувати виключно з російською та радянською культурою. Те ж саме в інших культурних сферах. З національної духовної спадщини по суті виключені педагог В. Сухомлинський, композитор П. Майборода, художник М. Божій та ін., чим збіднюється українська культура.

Складний час переживає кінематограф. Якщо 1990 р. кожний житель України відвідував кінотеатр 10 разів на рік, то вже 1996 р. – лише 0,4 рази. Поступово із свідомості громадян нашої республіки зникає поняття «рідне кіно». Заснована 1989 р. кіностудія „Галичина-фільм” закінчила дві короткометражні стрічки, на київській кіностудії ім. Довженка створено лише декілька кінофільмів, які не викликали ніякого інтересу у вітчизняного глядача. Вже не кажучи про відсутність чогось подібного за своїми естетичними якостями й громадянським навантаженням до кращих українських стрічок радянських часів. Отже, різноспрямовані тенденції в культурній сфері утворили надзвичайно складний і суперечливий клубок протиріч, в основі яких лежить взаємодія західних, національно-традиційних цінностей і цінностей радянської доби. Процеси, що відбуваються у культурній сфері сучасної України, складні, суперечливі й неоднозначні. Позитивні паростки нового з'являються у вкрай несприятливих економічних і політичних умовах.

Контрольні запитання:

1. Яким був вплив революційних подій початку ХХ ст. на розвиток освіти в

Україні?

2. Що Ви знаєте про здобутки української науки на початку ХХ ст.?
3. Якими були особливості української літератури початку ХХ ст.?
4. Що характеризує стилі модерн і конструктивізм? Чи можете назвати приклади застосування зазначених стилів у архітектурі?
5. Кого з видатних українських художників початку ХХ ст. Ви знаєте?
6. Якими були причини українізації та її наслідки для розвитку вітчизняної культури?
7. У чому головні здобутки розбудови мережі закладів освіти у 1920- 1930-ті роки?
8. Які видатні твори української культури 20-30-х рр. ХХ. Ви знаєте?
9. У чому причини згортання українізації та широкомасштабного наступу на українську національну культуру у 30-ті рр.?
10. Який був внесок діячів української культури у перемогу у Великій Вітчизняній війні?
11. У чому Ви вбачаєте основні тенденції розвитку вітчизняної культури у повоєнний період.
12. Чи були досягнення в розвитку освіти і науки в Україні в 50-80-ті рр. ХХ ст.?
13. Хто такі українські «шестидесятники»?
14. Якою була мовно-культурна ситуація в Україні 60-80-х років ХХ ст.?
15. Укажіть основні тенденції розвитку української культури періоду незалежної держави.
16. Що Ви знаєте про участь України у Болонському процесі?
17. Назвіть галузі науки, в яких українські вчені мають світовий пріоритет.
18. Творчість яких українських письменників Вам імпонує?

ТЕМА 15. ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДВНЗ ПДАБА

Освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Вища освіта в Україні має довгу та багату історію. Українських студентів, випускників та вчених уже давно знають і цінують по всьому світі. Першовідкриття та новаторські дослідження вчених, які працювали в українських інститутах та академіях, таких як Дмитро Менделєєв, Микола Жуковський і Євген Патон, є частиною загальної історії наукового прогресу світу.

Вища освіта визначається сукупністю систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і

громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти та регулюється Законом України “Про вищу освіту” від 28 вересня 2017 року № 1556-18.

Цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Законодавство України про вищу освіту базується на Конституції України і складається із законів України “Про освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність” та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних закладах вищої освіти на конкурсній основі відповідно до стандартів вищої освіти, якщо певний ступінь вищої освіти громадянин здобуває вперше за кошти державного або місцевого бюджету.

Громадяни України, які не завершили навчання за кошти державного або місцевого бюджету за певним ступенем освіти, мають право повторно безоплатно здобувати вищу освіту за тим самим ступенем освіти, за умови відшкодування до державного або місцевого бюджету коштів, витрачених на оплату послуг з підготовки фахівців, у порядку, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2015 року № 658.

Підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на різних рівнях вищої освіти:

1. початковий рівень (короткий цикл)
2. перший (бакалаврський) рівень
3. другий (магістерський) рівень
4. третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень
5. науковий рівень

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а

також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Науковий рівень вищої освіти відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Документ про вищу освіту (науковий ступінь) видається особі, яка успішно виконала відповідну освітню (наукову) програму та пройшла атестацію.

Встановлено такі види документів про вищу освіту (наукові ступені) за відповідними ступенями:

1. **Диплом молодшого бакалавра**
2. **Диплом бакалавра**
3. **Диплом магістра**
4. Диплом доктора філософії
5. Диплом доктора наук

Станом на січень 2017 в Україні мережа закладів вищої освіти I—II рівнів акредитації (коледжів, технікумів і училищ) налічує 742 заклади, з них 418 самостійних (175 — державної форми власності, 179 — комунальної та 64 — приватної форм власності), 324 структурні підрозділи університетів й академій.

Сектор державної форми власності (заклади вищої освіти, що засновані державою, фінансуються з державного бюджету й підпорядковуються відповідному центральному органу виконавчої влади) включає 232 виші III—IV рівнів акредитації та 517 — I—II рівнів&. Серед них 141 університет, 52 академії, 39 інститутів і консерваторій, 128 коледжів, 231 технікум і 158 училищ.

Сектор приватної форми власності (заклад вищої освіти, заснований на приватній власності й підпорядкований власнику (власникам)) налічує 126 вишів III—IV рівнів акредитації та 76 — I—II рівнів. У тому числі 35 університетів, 9 академій, 82 інститути, 55 коледжів, 18 технікумів і 3 училища.

Вища школа України готує фахівців із 76 напрямів і 584 спеціальностей, що дозволяє задовольняти потреби всіх сфер суспільного життя країни.

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (ПДАБА) - вищий навчальний заклад м. Дніпро, який існує з 1994 р. Протягом усієї історії навчальний заклад був визнаним лідером у підготовці кадрів інженерно-будівельного, архітектурного, економічного та екологічного профлю не тільки в Придніпровському регіоні, а й у країні в цілому.

Кількість випускників ДВНЗ ПДАБА за всі роки перевищує 60 тис. чол.

До складу академії входить 51 навчально-науковий підрозділ, в тому числі:

- Факультети денної форми навчання (промислового та цивільного будівництва, будівельний, механічний, архітектурний, економічний);
- Інститут Екології та безпеки життєдіяльності в будівництві (факультети: технологій життєзабезпечення в будівництві, екології та безпеки життєдіяльності);
- Інститут заочної і дистанційної освіти (технічний та фінансово-економічний факультети);
- Інститут безперервної фахової освіти з факультетами довузівської підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації фахівців;
- Науково-дослідна частина;
- Інститут експертизи, проектування та вишукувань в будівництві;
- Придніпровський науково-освітній інститут інноваційних технологій в будівництві;

- Науково-технічна бібліотека;
- Навчально-методичний комп'ютерний центр;
- Європейський освітний центр та інші.

Академія має розвинену матеріальну базу загальною площею понад 116 тисяч кв. метрів, яка складається з двох навчальних корпусів, науково-дослідного полігону, восьми студентських гуртожитків, спортивного комплексу з плавальним басейном, санаторію-профілакторію на 50 місць, актової зали на 810 місць, оздоровчо-спортивного табору на 300 місць. Підготовка фахівців здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра за 21 спеціальністю 16 напрямів підготовки. Усі спеціальності, за якими здійснюється підготовка, забезпечені нормативними документами Міносвіти України, що регламентують навчальний процес. В академії 40 кафедр, 26 з яких є випускаючими.

У ДВНЗ ПДАБА здійснюється підготовка бакалаврів та магістрів за декількома десятками спеціальностей (див. таблицю 5).

Незважаючи на складну соціальну, економічну та демографічну ситуацію, у цілому, за останні роки зберігається зацікавленість абітурієнтів у навчанні саме у ДВНЗ ПДАБА.

Помітним є стабільний ріст кількості іноземних громадян, що навчаються в академії на денній формі навчання, що забезпечується злагодженою роботою міжнародного відділу академії, а також високим рівнем професіоналізму професорсько-викладацького складу академії.

Для абітурієнтів регулярно проводяться Дні відкритих дверей, екскурсії по кафедрах академії. Завдяки злагодженій роботі приймальної комісії, навчально-виробничого відділу академії та викладачів щорічно професійно зорієнтовані абітурієнти поповнюють ряди першокурсників академії.

Суттєвою складовою підвищення якості підготовки фахівців ДВНЗ ПДАБА є застосування сучасних методик і технологій навчання, яким в академії приділяється постійна увага, а саме: технологій слайд-лекцій, дистанційного навчання, комп'ютерного тестування, використання електрон-

Таблиця 5. Перелік спеціальностей, які опановують студенти в ДВНЗ ПДАБА

№ з/п	Код та найменування спеціальності	Назви освітніх програм, за якими здійснюватиметься прийом студентів у 2019 році (зі змінами)		
		перший (бакалаврський) рівень вищої освіти	другий (магістерський) рівень вищої освіти	
			освітньо-професійні програми	освітньо-наукові програми
1.	192 Будівництво та цивільна інженерія	Промислове та цивільне будівництво	Промислове та цивільне будівництво	Промислове та цивільне будівництво
		Теплогазопостачання, вентиляція і кондиціонування	Теплогазопостачання, вентиляція і кондиціонування	Теплогазопостачання, вентиляція і кондиціонування
		Водопостачання та водовідведення	Водопостачання та водовідведення	Водопостачання та водовідведення
		Технології будівельних конструкцій, виробів і матеріалів	Технології будівельних конструкцій, виробів і матеріалів	Технології будівельних конструкцій, виробів і матеріалів
		Міське та комунальне господарство	Міське та комунальне господарство	Міське та комунальне господарство
		Енергоаудит та енергоефективність в будівництві	Енергоаудит та енергоефективність в будівництві	Енергоаудит та енергоефективність в будівництві
2.	191 Архітектура та містобудування	Автомобільні дороги і аеродроми	Автомобільні дороги і аеродроми	Автомобільні дороги і аеродроми
		Архітектура та містобудування	Архітектура та містобудування	Архітектура та містобудування
3.	263 Цивільна безпека	Охорона праці	Охорона праці	Охорона праці
4.	132 Матеріалознавство	Прикладне матеріалознавство	Прикладне матеріалознавство	Прикладне матеріалознавство
5.	193 Геодезія та землеустрій	Геодезія та землеустрій	Геодезія та землеустрій	Геодезія та землеустрій

	землеустрій			
6.	122 Комп'ютерні науки	Комп'ютерні науки	Комп'ютерні науки	
7.	101 Екологія	Екологія	Екологія	Екологія
8.	152 Метрологія та інформаційно-вимірвальна техніка	Метрологія та інформаційно-вимірвальна техніка	Метрологія та інформаційно-вимірвальна техніка	Метрологія та інформаційно-вимірвальна техніка
9.	151 Автоматизація та компютерно-інтегровані технології	Автоматизація та компютерно-інтегровані технології	Автоматизація та компютерно-інтегровані технології	
10.	274 Автомобільний транспорт	Автомобільний транспорт	Автомобільний транспорт	Автомобільний транспорт
11.	133 Галузеве машинобудування	Підіймно-транспортні, дорожні, будівельні, меліоративні машини і обладнання	Підіймно-транспортні, дорожні, будівельні, меліоративні машини і обладнання	Підіймно-транспортні, дорожні, будівельні, меліоративні машини і обладнання
12.	292 Міжнародні економічні відносини	Міжнародна економіка і бізнес	Міжнародна економіка і бізнес	
		Міжнародний туризм		
13.	076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність	Економіка підприємства	Економіка підприємства	
		Підприємницька діяльність та бізнес-аналітика		
14.	072 Фінанси, банківська справа та страхування	Фінанси і кредит	Фінанси і кредит	
15.	075 Маркетинг	Маркетинг	Маркетинг	
16.	071 Облік і оподаткування	Облік і оподаткування	Облік і оподаткування	
17.	073 Менеджмент	Менеджмент адміністрування та	Менеджмент адміністрування та	
		Логістика	Логістика	
			Проектний менеджмент	
18.	124 Системний аналіз	Системний аналіз		
19.	281 Публічне управління та адміністрування	Управління та адміністрування регіональних економічних систем		
20.	051 Економіка	HR-інжиніринг		

них підручників і навчальних матеріалів. Осередком інформаційної культури став відділ дистанційної освіти Інституту заочної і дистанційної освіти.

Невід'ємною складовою частиною навчального процесу є всі види практик студентів (виробнича, переддипломна, дослідницька, стажування), метою яких є закріплення та поглиблення теоретичних знань, набуття професійних навичок, накопичення досвіду самостійної роботи. Практика студентів проводиться згідно з навчальними планами, графіком навчального процесу, наскрізними та робочими програмами практик. Базами практик є провідні підприємства, організації та наукові установи за профілем підготовки фахівців в академії. Щорічно укладаються договори про проведення різних видів практик з понад 130 підприємствами та організаціями м. Дніпро. Кафедри академії мають понад 20 філій на провідних підприємствах та організаціях м. Дніпро, які залишаються незмінними протягом багатьох років.

Завдяки філіям кафедр понад 600 студентів щорічно ознайомлюються з новими технологіями виробництва, і вже наприкінці 5-го курсу вони чітко уявляють свою майбутню професійну діяльність і мають можливість здійснити вибір місця праці.

ТЕМА 16. ВІД ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ ДО БУДІВЕЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ

Рис.101. Навчальні корпуси ПДАБА у різний час впродовж свого існування

У 2016 р. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури святкувала 100-річчя з моменту заснування будівельної освіти в

регіоні.

Після відкриття у середині 1880-х рр. в Катеринославі Брянського металургійного заводу і залізниці, яка сполучила Криворізький рудний і Донецький вугільний басейни, місто пережило «індустріальний вибух», що позначився на всіх сферах його життя. Так, з 1885 по 1915 р. стрімко зростає чисельність населення (з 41,8 до 225,4 тис. осіб); удвічі збільшилася територія міста; в рази, а іноді в десятки разів, підвищилася кількість торговельних, промислових, просвітницьких і навчальних закладів. Але наявність вищих навчальних закладів була привілеєм столичних міст або регіональних центрів, до яких тодішній Катеринослав ще не належав. Місцева інтелігенція вела боротьбу за відкриття у місті нових вищих навчальних закладів, оскільки наявних – Вищого гірничого училища (перетвореного на інститут у 1912 р.) і Комерційного училища (яке мало всі підстави реорганізуватися в інститут) не вистачало, щоб підготувати фахівців вищої кваліфікації для промислового міста.

З початком Першої світової війни, як не дивно, ситуація у сфері розвитку вищої освіти у місті поліпшилася. Спочатку, в 1915 р., постало питання про переведення до Катеринослава університетів, що потрапляли до зони бойових дій – Варшавського та Юр'ївського. Хоча ці плани не були реалізовані, міська громада в 1916 р. активно обговорювала питання про відкриття у місті відразу чотирьох вишів – класичного університету, політехнічного, транспортного та сільськогосподарського інститутів. Першим, як стверджує краєзнавець В. С. Старостін, був реалізований проект політехнічного інституту, який розпочав свою роботу 31 січня 1917 р., але Статут закладу був підписаний міністром народної освіти Росії, графом П. М. Ігнат'євим ще 5 квітня 1916 р.

За суттєвою допомогою викладачів Катеринославського гірничого інституту та часткового використання його матеріально-технічної бази організатори Політехнічного інституту змогли налагодити роботу закладу та оголосити перший набір студентів уже в серпні 1916 р. Численні справи

студентів першого набору Політехнічного інституту, що зберігаються у фонді Р2065 Дніпропетровського державного обласного архіву, датовані серпнем 1916 – січнем 1917 р. Всього у фондах архіву зберігається 2661 справа студентів і викладачів Приватного політехнічного інституту, які свідчать про його активну діяльність упродовж 1916–1921 рр. Через студентські і викладацькі справи можна прослідкувати еволюцію назви Приватного політехнічного інституту: у 1918 р. він знаний як Катеринославський єврейський науковий інститут, у 1919 р. – знову як Катеринославський політехнічний інститут, у 1920 р. – як Катеринославський державний політехнічний інститут тощо.

В інституті протягом 1917–1920 рр. навчалося 1170 студентів (серед яких налічувалося 107 українців і росіян), хоча заяв було подано на половину більше (1479 – від євреїв, 131 – від українців і росіян). У складі інституту планувалося створити три факультети – електромеханічний, інженерний та економічний, але вдалося організувати і налагодити діяльність лише двох перших.

Багато викладачів поєднували роботу в Гірничому інституті з викладанням у Політехнічному (Л. В. Писаржевський, І. Ю. Огієвецький, О. М. Динник, Я. І. Грдина, Г. Є. Євреїнов, Й. І. Танатар тощо). Окремо слід зупинитися на особистості директора Політехнічного інституту – С. А. Заборовський, який доклав неймовірних зусиль задля розвитку, піднесення і збереження довіреного йому закладу. З 18 лютого 1901 р. він виконував обов'язки екстраординарного професора Варшавського політехнічного інституту; з 1 вересня 1906 р. викладав «Будівельну механіку» в Катеринославському вищому гірничому училищі; в періоди з 14 по 22 червня і з 18 по 28 липня 1909 р. навіть був його директором. 17 жовтня 1911 р. С. А. Заборовський став екстраординарним професором гірничого училища. На запрошення Опікунської ради Приватного політехнічного інституту 17 березня 1917 р. він був затверджений на посаді директора інституту і викладачем кафедри опору матеріалів; а 9 вересня 1918 р. став

професором кафедри опору матеріалів у Катеринославському єврейському науковому інституті. Архівні документи свідчать, що С. А. Заборовський очолював заклад протягом усього періоду його існування, і хоча кілька разів він намагався залишити свою посаду, колектив не дозволив йому це зробити.

У липні 1921 р. механічне та електротехнічне відділення Політехнічного інституту були приєднані до Катеринославського гірничого інституту. Проректором з навчальної роботи на новоприєднаних відділеннях став Г. Є. Євреїнов, який також очолив нову кафедру гірничої електротехніки. Доля інженерного відділення остаточно не з'ясована. Є припущення, що частина його викладачів (С. А. Заборовський, Г. С. Живов та ін.) і студентів перейшли до сформованого у 1921 р. Катеринославського вечірнього робітничого будівельного технікуму.

Саме на вул. Великій Базарній (нині — Святослава Хороброго, 11) з 1921 р. навчалися студенти Катеринославського вечірнього робітничого будівельного технікуму, який за роки свого існування підготував близько 150 інженерів-будівельників. Він готував кадри для промислового будівництва на Придніпров'ї, широкий розмах якого відбувся на початку 1930-х рр. Тут будувався Дніпрогес, заводи «Запоріжсталь» та «Криворіжсталь», коксохімічний завод – у м. Дніпропетровську, трубний – у м. Нікополі, нові шахти – в Криворізькому та Марганецькому басейнах. Все це в сотні разів збільшило потребу в інженерно-будівельних кадрах. Тому 23 березня 1930 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову про організацію вечірнього будівельного інституту на базі Катеринославського вечірнього робітничого будівельного технікуму. Саме цю дату прийнято вважати днем народження Дніпропетровського будівельного інституту. Інститут входив до структури Народного комісаріату важкої промисловості СРСР і фінансувався за рахунок його коштів. Він готував інженерів-будівельників із наданням двох кваліфікацій: інженера-конструктора будівельного виробництва та інженера з промислового і цивільного будівництва. У січні-лютому 1930 р. відбувся останній випуск інженерів Катеринославського вечірнього

робітничого будівельного технікуму, а в травні випуск проведено вже від імені Катеринославського будівельного інституту. Наведена інформація підтверджує наступність інженерно-будівельної освіти у Катеринославі – Дніпропетровську: від Катеринославського політехнічного інституту до Катеринославського вечірнього робітничого будівельного технікуму та Дніпропетровського вечірнього будівельного інституту. На базі останнього постав Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут (ДІБІ).

12 червня 1930 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла рішення створити на базі вечірнього будівельного інституту Дніпропетровський будівельний інститут (ДБІ). При цьому зберігалось вечірнє відділення інституту та будівельний технікум. На стаціонарі встановили чотирирічний термін навчання. Одночасно з роботою із набору викладацького складу першочерговим завданням керівництва було визначено організацію кафедр. У результаті наполегливої роботи вже восени 1930 р. сформовано 11 кафедр: математики, будівельної механіки, будівельних справ, геодезії, архітектури, залізобетонних конструкцій, графічних дисциплін, організації робіт, опалення та вентиляції, соціально-економічних наук, військову.

У 1931–1932 н. р., після реорганізації існуючих та створення нових кафедр, в інституті почали діяти кафедри будівельних матеріалів, металевих і дерев'яних конструкцій, основ і фундаментів, теоретичної механіки. Станом на 1 вересня 1932 р. при кафедрах працювало 16 лабораторій та кабінетів. А вже на початок 1939–1940 н. р. в інституті функціонувало 18 кафедр. В документах 1930–1931 рр. йдеться про останній випуск студентів технікуму і, одночасно, випуск інженерів-будівельників новоутвореного інституту; запрошення викладачів інституту; організацію навчального процесу і, в той же час, будівництво власного приміщення на вул. Чернишевського, 24а. Багато труднощів успішно переборював колектив інституту під час будівництва головного корпусу. Як свідчать накази спочатку директора С. І. Мінделя, а потім – П. К. Ветрова, з числа студентів створювалися бригади бетонників, мулярів, штукатурів, теслярів,

які за розробленим графіком і відповідно до нього складеним розкладом занять працювали без відриву від навчання. Розгорнулося змагання між бригадами та окремими фахівцями. Всі, від директора до пересічного співробітника, були охоплені великим бажанням якнайшвидше збудувати приміщення корпусу і таким чином наблизити день, коли в ньому розпочнуться заняття. Все це дозволило колективу інституту мобілізувати викладацький склад, студентів та співробітників і завершити будівництво корпусу площею 60 тис. м² всього за один рік.

У 1931–1932 н. р. діяло 11 кафедр. За денною формою навчання тривало чотири роки; працювало вечірнє відділення та будівельний технікум; підпорядковані інституту робітничі факультети готували до вступу в інститут робітничу та селянську молодь. У 1931 р. організовано аспірантуру. В 1934 р. було створено окремі факультети інституту – будівельний з двома спеціалізаціями та загальнотехнічний. У вересні 1935 р. навчальний заклад отримав нову назву — Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут (ДІБІ). Цього ж року розпочато підготовку фахівців з організації та виробництва будівельних робіт, будівельних конструкцій, опалення, вентиляції та сантехніки, металевих конструкцій. У другій половині 1930-х рр., коли на будівництві почали з'являтися машини, виникла потреба у фахівцях з механізації будівельних робіт, тому в 1938 р. у ДІБІ було засновано механічний факультет. Вже на початок 1939 р. в інституті діяли 18 кафедр. В інституті опікувалися не лише професійним розвитком молоді: діяли гуртки, музичні колективи. З 1931 р. яскраве і захопливе інститутське життя висвітлювала газета «Будівельник». Розгортала свою діяльність бібліотека інституту. Тоді ж було створено спортивну базу інституту.

Війна жорстко втрутилася в життя країни. Відбулися зміни й у діяльності інституту. Викладачі, які мали військову спеціальність, були мобілізовані до діючої армії. Навчальний корпус інституту переобладнано на евакогоспіталь № 1789. У серпні 1941 р., згідно з розпорядженням Головного управління навчальних закладів Наркомбуду СРСР, інститут евакуйовано до

Новосибірська, де навчання студентів продовжувалося за скороченим терміном. 1 листопада 1943 р. інститут відновив свою роботу у звільненому Дніпропетровську й одразу оголосив набір студентів. Почалася відбудова інституту та міста викладачами і студентами, які поверталися з фронту.

У післявоєнні роки колектив інституту активно відгукувався на вимоги часу, розвивався, оновлювався, експериментував. Майже 40% викладачів мали наукові ступені та вчені звання. За обсягом науководослідних робіт ДІБІ посів провідне місце серед будівельних ВНЗ України. В 1960 р. почало працювати студентське проектно-конструкторське бюро (СПКБ). Головним завданням СПКБ стало зближення навчальних програм із практикою інженерної справи. З 1960 р. почали формуватися студентські будівельні загони, що працювали не тільки у Дніпропетровській області, але й у Сибіру, Казахстані.

Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. організовано два нові факультети – сільськогосподарського виробництва та архітектурний. Розширювалася й матеріально-технічна база інституту. В 1970–1971 рр. введені в експлуатацію новий навчальний корпус, плавальний басейн, п'ятиповерхова добудова до головного навчального корпусу.

У 1980 р. в інституті працювало 37 кафедр, навчання проводили 530 викладачів, професорів та доцентів. Щорічно на перший курс приймали понад тисячу студентів. Тільки на факультетах денної форми навчання здобували освіту більше ніж п'ять тисяч студентів. Викладацький та студентський колектив зростав, інститут працював у дві зміни, потрібні були нові аудиторії, лабораторні приміщення. В 1981 р. розпочато будівництво 13-поверхового корпусу, який вже через два роки було введено в експлуатацію. Побудували також студентський клуб та три студентські гуртожитки (№ 5, № 6, № 7) (архітектор – О. Б. Петров). Розвивалися науково-практичні програми з найбільш важливих напрямів досліджень. Інститут став одним із провідних навчальних закладів України. Опирались на традиції своїх засновників всі директори, а потім і ректори

Дніпропетровського будівельного інституту та Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. Завдяки їхньому організаторському та науковому таланту, великому вкладу кожного з них у розвиток будівельної освіти ДІБІ перетворився на один із провідних вузів країни.

З середини 1980-х рр. розпочалася робота зі створення вчених рад із захисту докторських дисертацій, що відкрило нові можливості для підготовки викладачів вищої кваліфікації та цілеспрямованої підготовки докторів наук для інституту. З 1986 до 1990 р. понад 100 викладачів інституту захистили кандидатські та 17 – докторські дисертації. У 1990 р. для координації роботи над міжнародними проектами, організації програм співробітництва із закордонними асоціаціями та обміну студентами й аспірантами, вченими було створено міжнародний відділ. У 1992 р. розпочав роботу новий факультет – економічний, із набору студентів на престижні економічні спеціальності. Найяскравішим доказом успішного розвитку вищої інженерно-будівельної освіти у Дніпропетровську було створення Придніпровської державної академії будівництва та архітектури на базі Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 244 від 20 квітня 1994 р. Цей статус здобули, вибороли та заслужили всі попередні покоління вчених, викладачів, аспірантів, студентів і співробітників, а наступні покоління будуть гордо нести його через роки, постійно підтверджуючи звання академії відмінним навчанням, натхненною працею, новими успіхами і творчими здобутками. Надання вищому навчальному закладу статусу академії свідчить про визнання його великого науково-педагогічного потенціалу, наявність переконливих перспектив зростання й широких можливостей підготовки висококваліфікованих кадрів для будівельного комплексу України. Традиційно у кожному виші фундаментальною є діяльність кафедр. У педагогічній, науковій, методичній і виховній роботі будь-якої кафедри, як у дзеркалі, відображається головна концепція пошуків, успіхів і знахідок у справі виховання високоосвіченого інженера, представника майбутньої

технічної еліти України.

У 2017 р. в академії працюють 39 кафедр. В історії їх створення можна виокремити чотири етапи:

I — початковий: Кафедра технології будівельного виробництва (1930), Кафедра залізобетонних і кам'яних конструкцій (1930), Кафедра будівельної механіки та опору матеріалів (1930), Кафедра вищої математики (1930), Кафедра фізики (1930), Кафедра землевпорядкування, будівництва автодоріг та геодезії (1930), Кафедра іноземних мов (1930), Кафедра філософії і політології (1930), Кафедра архітектури (1930), Кафедра нарисної геометрії та графіки (1930), Кафедра основ і фундаментів (1931), Кафедра металевих, дерев'яних і пластмасових конструкцій (1931), Кафедра теоретичної механіки (1931), Кафедра гідравліки (1931), Кафедра технології будівельних матеріалів, виробів та конструкцій (1932), Кафедра хімії (1933) Кафедра автоматики та електротехніки (1933), Кафедра інформаційно-вимірювальних технологій та систем (1939);

II — повоєнний: Кафедра будівельних та дорожніх машин (1944), Кафедра матеріалознавства та обробки матеріалів (1945), Кафедра фізвиховання і спорту (1948), Кафедра планування і організації виробництва (1956);

III — повнолітній: Кафедра теплотехніки і газопостачання (1961), Кафедра опалення, вентиляції і якості повітряного середовища (1963), Кафедра експлуатації та ремонту машин (1965), Кафедра основ архітектури (1970), Кафедра безпеки життєдіяльності (1971), Кафедра прикладної математики (1974);

IV — сучасний: Кафедра українознавства, докуметознавства ті інформаційних технологій (1992), Кафедра менеджменту, управління проектами і логістики (1994), Кафедра економічної теорії та права (1996) Кафедра екології та охорони навколишнього середовища (1997), Кафедра економічної підготовки та перепідготовки (1998), Кафедра фінансів і маркетингу (2002) Кафедра інтенсивного навчання іноземним мовам (2002),

Кафедра міжнародної економіки (2003), Кафедра обліку, економіки і управління персоналом підприємства (2009), Кафедра реконструкції і управління в будівництві (2011), Кафедра архітектурного проектування і дизайну (2013).

*Рис.102. Ректор ДВНЗ ПДАБА
Савицький Микола Васильович (з кінця 2018 р.)*

ВНЗ — це така рухлива система, яка дуже чутливо реагує на всі зміни в житті, на всі запити свого часу. Тому й інформація про діяльність Придніпровської державної академії будівництва та архітектури постійно змінюється і розширюється. У цьому і є запорука подальших звершень дніпропетровських будівельників. Зберігаючи традиції підготовки інженерно-будівельних і архітектурних кадрів вищої кваліфікації, які нараховують вже сотню років, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, сконцентрувавши всі напрацювання своїх попередників, увібравши впродовж історії наукові розробки талановитих інженерів-будівельників, архітекторів і технологів будівельної галузі міста, впевнено дивиться у майбутнє. За ефективну й результативну працю

ПДАБА неодноразово відзначалася нагородами у численних міжнародних та всеукраїнських рейтингових оглядах. Високі показники всіх видів діяльності академії були відзначені Гран-прі за участь в рейтинговому конкурсі на Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти-2012». Однією з визначних перемог була нагорода академії як провідного вишу України Генеральною дирекцією Міжнародної академії рейтингових технологій та соціології «Золота фортуна», присвоєння почесного звання «Лідер національної освіти» та звання переможця в огляді ВНЗ України у номінації «Міжнародне співробітництво в галузі освіти і науки».

Рис.103. Нагороди ДВНЗ ПДАБА

ЛІТЕРАТУРА

1. Большаков В. І. Від політехнічного інституту до будівельної академії / В. І. Большаков, Г. П.Євсєєва, Г. І. Лисенко, С. П. Волкова // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2016. – № 1. – С. 10–25;
2. Большаков В. І. Із витоків столітньої історії будівельної освіти в Катеринославі – Дніпропетровську / В. І. Большаков, Г. П. Євсєєва, Г. І. Лисенко // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. - 2016. - № 10-11. - С. 12-21.

3. Греченко В. А. Історія української культури: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Греченко, К. В. Кислюк. – К.: Кондор, 2013. – 351 с.
4. Жилияєв І. Б. Вища освіта України: стан та проблеми / І. Б. Жилияєв, В. В. Ковтунець; М. В. Сьомкін. — К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, 2015. — 96 с.
5. Історія і культура України: навч. посіб. / Валентин Іваненко, Геннадій Кривчик. Навч. посібник для студентів природничих і технічних спеціальностей. – Д.: ДНУ, 2016. – 207 с.
6. Історія культури України: навчальний посібник / В.А. Бокань, Л.Г. Польовий. – К.: МАУП, 1998. – 232 с.
7. Історія світової та вітчизняної культури: навч. посіб. / М.Ф. Юрій. – К.: Дакор, 2007. – 455 с.
8. Історія та традиції українського народного житла Придніпровського регіону / Г.П. Євсєєва, М.В. Савицький. – Д.: ПДАБА, 2016. – 269 с.: ілюстр.
9. Історія України: Нове бачення: У 3 т. / Під ред. В.А.Смолія. – К.: Україна, 1995. – 350 с.
10. Історія України: навч. посіб. / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доповн. – К.: Академвидав, 2010. – 687 с.
11. Історія України: підручник / В. М. Литвин. – 3-тє доопрац. та доповн. вид. – К.: Наук. думка, 2009. – 821 с. – Бібліогр.: с. 748-790. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://uchebnikirus.com/istoria/istoriya_ukrayini_-_litvin_vm/istoriya_ukrayini_-_litvin_vm.htm
12. Історія України: підручник / Г.Д. Казьмирчук, А.П. Коцур, О.В. Вербовий, І.М. Заболотна, Г.М. Казакевич, М.Г. Казьмирчук, Г.Г. Коцур, О.Р. Купчик, С.В. Набока, С.В. Палієнко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Логос, 2010. – 648 с.
13. Історія України / Ю. Зайцев, В.К. Баран, Я.Й. Грицак, О. Зайцев, Я.Д. Ісаєвич. – 2-е вид., зі змін. – Л.: Світ, 1998. – 487 с.
14. Історія України: сучасне бачення: навч. посіб. / В.Ф. Остафійчук. – 4-те вид., виправл. – К.: Знання-Прес, 2008. – 424 с.
15. Історія України ХХ - початку ХХІ століття: Навч. посіб. / П. П. Панченко, Н. П. Барановська, С. С. Падалка та ін.; За заг. ред. В. А. Смолія. – К.: Знання, 2004. – 582 с.

16. Історія України та її державності: курс лекцій / Л.Є. Дещинський, С.В. Терський, І.Я. Хома, В.М. Тарабан, Р.Д. Зінкевич, Я.Я. Денісов, І.О. Гаврилів, І.В. Буковський, А.Я. Нагірняк; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». – 5-те вид., переробл. і доповн. – Л., 2009. – 474 с.
17. Історія українського козацтва: Нариси: У 2-х т. Т. 1 / В.А. Брехуненко, Л.В. Войтович, О.Б. Головка, В.М. Горобець, А.О. Гурбик; Ін-т історії України. НДІ козацтва НАН України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2009. – 800 с.
18. Історія української культури / Ред.: І. Крип'якевич. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1999. – 651 с.
19. Корсак. К. В. Вища освіта / К. В. Корсак // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003–2016.
20. Лозко Г. Українське народознавство. – Видання п'яте, доповнене та перероблене. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikirus.com/kulturologia/ukrayinske_narodoznavstvo_-_lozko_gs/ukrayinske_narodoznavstvo_-_lozko_gs.htm
21. Мала історія України / А. Каппелер. – К.: «К.І.С.», 2007. – 264 с.
22. Методические указания к изучению программного материала по дисциплине "Страноведение" для иностранных студентов всех специальностей подготовительного отделения // Составители: Лысенко Г. И., Волкова С. П. - Ч I, II. - Д.: ПГАСА, 2018.
23. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. Ін-т критики. – 2-е вид., переробл. та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
24. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX - XX століття: Навч. посіб. / Я.Й. Грицак. – 2-ге вид. – К.: Генеза, 2000. – 356 с.
25. Політична історія України: навч. посіб. / В.А. Греченко, В.І. Танцюра, В.В. Калініченко, С.М. Куліш, В.В. Петровський. – 2-ге вид., доповн. – К.: Академвидав, 2008. – 552 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikirus.com/istoria/politichna_istoriya_ukrayini_-_tantsyura_vi/politichna_istoriya_ukrayini_-_tantsyura_vi.htm
26. Рівні вищої освіти та наукові ступені [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rivni-vishoyi-osviti-ta-naukovi->

stupeni

27. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.litmir.me/bd/?b=238428>

28. Шейко В.М. Історія української культури: Навч. посібник / В.М. Шейко, В.Я. Білоцерківський. – К.: Знання, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikirus.com/kulturologia/istoriya_ukrayinskoji_kulturi_-_sheyko_vm/istoriya_ukrayinskoji_kulturi_-_sheyko_vm.htm

29. Serhii Plokyh. The Gates of Europe : A History of Ukraine. – New York: Basic Books, 2015. – 460 pp. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Plokhii_Serhii/The_Gates_of_Europe__A_History_of_Ukraine_anhl/

30. Zenon E. Kohut History as a Battleground: Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine // The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia. Edited by S. Frederick Starr. (The International Politics of Eurasia. Edited by Karen Dawisha and Bruce Parrot. - Volume 1.) - Armonk: M.E.Sharpe, 1994. – PP. 123-145. [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FKohut_Zenon%2FHistory_as_a_Battleground_Russian-Ukrainian_Relations_and_Historical_Consciousness_in_Contemporary_U.pdf

31. Rethinking Ukrainian History. Edited by Ivan L. Rudnytsky with the assistance of John-Paul Himka. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981. - 268 pp. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Zbirnyk_statei/Rethinking_Ukrainian_History_anhl/

32. Orest Subtelny. Ukraine: A History [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11408/file.pdf>

33. Thomas M. Prymak Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. (University of Toronto Ukrainian studies; 3) – Toronto: University of Toronto Press, 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Prymak_Toma/Mykhailo_Hrushevsky_The_Politics_of_National_Culture_anhl/

34. Liliya Berezhnaya. Ukrainians, Cossacks, Mazepists [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Berezhna_Liliia/Ukrainians_Cossacks_Mazepists_en.pdf